SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar
VÝKONNÝ REDAKTOR
František Kočiš
REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
884 16 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

J. Mistrík, Dialóg 3
F. Kočiš, Slovesá *ísť, bežať, plávať, letieť* ako prechodné slovesá 13
F. Buffa, O vzájomných zhodách a rozdieloch slovenských nárečí v oblasti tvorenia slov . 17
O. Sabolová, Lyrická hovorovosť Švantnerovej prózy 20
E. Kudlička – K. Palkovič, O transkripcii z bulharčiny do slovenčiny 27

DISKUSIE

G. Moško, Prístavok, rovnorodý a viacnásobný vetný člen 32
M. Majtán, Málinô – Malinné 41
P. Ratkoš, Občina, obec, pospolitosť? 44

SPRÁVY A POSUDKY

Životné jubileum Jána Horeckého. Š. Peciar . 48
Medzinárodná diskusia o jazykovej kultúre. J. Ružička 52
HEINZ, A.: Dzieje językoznawstwa w zarysie. S. Mátejová 56

ROZLIČNOSTI

O slovách *achilovka* a *becherovka*. M. Ivanová-Šalingová 60
Biała – Biały? L. Dvonč 61
Kalište, či Kalištie? J. Jacko 62
K derivátom názvov typu *Carson City*. L. Dvonč 63

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK
45 - 1980

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
ĽUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 45 — 1980
ČÍSLO 1

Jozef Mistrík

DIALÓG

1. Medzi najzávažnejšie štúdie venované otázkam dialógu u nás patria štúdie J. Mukařovského (1948). Autor vychádza z kritického rozboru dvoch prác uverejnených predtým, a to z knižnej práce N. Tardeho (1922) a zo štúdie L. P. Jakubinského (1923). Obidvaja autori (Tarde i Jakubinskij) sa k priorite dialógu, či monológu vyjadrujú protichodne. J. Mukařovský hovorí, že medzi dialógom a monológom nemožno hovoriť o priorite, ale skôr o dynamickej polarite, pri ktorej môže mať zvrchovanosť raz dialóg raz monológ. V ďalšej časti rieši J. Mukařovský základné otázky dialógu. Rozoznáva tri typy praktického dialógu: 1. osobný (polarita medzi „ja" a „ty"), 2. predmetový (hovor o situácii, ktorá obklopuje účastníkov prejavu), 3. konverzačný (hodnotiaci, úvahový). Okrem nich ešte hovorí o psychickom subjekte v dialógu a v monológu i o dialogickom monológu a o monologickom dialógu. Na niekoľkých riadkoch sa vyjadruje k tzv. javiskovému dialógu. V závere hovorí, že otázku monológu a dialógu nechcel riešiť, ale iba nadhodiť.

Na Mukařovského priamo nadväzuje E. Pauliny (1941). Dotýka sa iba Mukařovského štúdie *Dialog a monolog*, ktorá skôr ako bola prevzatá do Kapitol z české poetiky, vyšla v Listoch filologických, *68*, 1940, s. 139 n. E. Pauliny sa kriticky stavia proti J. Mukařovskému v tom, že skôr ako uviedol rozličné typy dialógu, mal vyčerpávajúco diferencovať dialóg od monológu, príp. charakterizovať obidva typy textov. Svoju štúdiu končí skepticky, hovoriac, že určenie hranice medzi dialógom a monológom je ťažké, „ak nie vôbec nemožné".

Potom vyšlo viac českých a slovenských prác, ktoré sa museli aspoň ad hoc vyrovnávať s problematikou monológu a dialógu (Mistrík, 1979; Bosák — Camutaliová, 1967; Filipec, 1974). Naši bádatelia sa opierajú aj o niektoré zahraničné, najmä sovietske práce, v ktorých sa povedalo podstatnejšie slovo k tejto problematike (Švedova, 1960; Sviatogor, 1960; Vinoku-

rova, 1965; Zemskaja, 1973). Pre našu štúdiu majú veľký význam aj knižné publikácie J. L. Styana (1975). Závažné slovo sa povedalo hlavne v práci C. Bosáka a I. Camutaliovej.

Cieľom našej štúdie je uvažovať o rozličných typoch dialógu. V zmysle požiadavky E. Paulinyho sa pokúsime síce diferencovať dialóg od monológu, ale vymedzenie charakteristiky monológu v plnej šírke — i s vyčleňovaním rozličných typov monológu — tentoraz nechávame stranou.

2. Naše definície, z ktorých vychádzame, sú tieto: Monológ je ucelený a súvislý jazykový prejav jediného autora. Dialóg je situačne zakotvený súvislý rozhovor rôznych osôb, ktoré sú v priamom a vzájomnom osobnom kontakte.

V čom sa monológ a dialóg zhodujú? Zhodujú sa v tom, že monológ i dialóg sú súvislé prejavy. Súvislosť je daná nadväznosťou menších celkov, ktoré na seba nadväzujú formálne i obsahovo. Treba poznamenať, že „obsahovo" neznamená „tematicky". V priebehu monológu i dialógu sa môže vystriedať viacero tém, ktoré sú podriadené obsahu, sú v službách obsahu prejavu. V monológu, ale najmä v dialógu sa téma môže meniť, ale obsah prejavu je súvislý. Formálnymi, spájacími výrazmi sú zámená, synonymá, opakovania atď. Uvedieme dve vety z monológu od F. Švantnera a potom dve repliky z dialógu toho istého autora a vyznačíme v nich konektory, pomocou ktorých sa sceľuje do súvislých jednotiek.

Monológ: *Ani človiečika nevidieť ani hláska nepočuť.*
I b a za oknom badať niekedy slabý pohyb.
Dialóg: *„Čakal som ť a, Mária."*
„V e ď som sa ponáhľala."

V čom sa monológ a dialóg rozchádzajú? O monológu sa hovorí, že je to ucelený jazykový prejav, kým pri dialógu sa táto charakteristika nespomína. Pôvodcom monológu je totiž jediný autor, ktorý môže udržať ucelenosť textu v zmysle obsahovom i formálnom. Keď sa hovorí o súvislosti, vtedy je na zreteli nadväznosť „krokov", postupnosť, reťazenie textu, ale keď je reč o ucelenosti, vtedy je na zreteli istá koncentrovanosť, jediný zámer, istý jednotný kompozičný plán textu. Na výstavbe dialógu sa zúčastňuje viacero osôb, čo nezaručuje dodržanie jednotného kompozičného plánu a potenciálne ide proti ucelenosti.

Pozrime sa, čo všetko by sa mohlo chápať ako dialóg. Dialogickú podobu máva dvojica prejav a jeho názov, jeho titulok. Napríklad článok nadpísaný „Ako sa dobýva nafta" je v dialogickom vzťahu so svojím názvom. Ako dialóg by sa mohol chápať napríklad vzťah recitátora a poslucháča, ktorý síce nehovorí, ale vytvára spätnú väzbu, je prítomný, po skončení

prednesu môže reagovať nejazykovými alebo jazykovými prostriedkami, a tak vojsť do „dialógu". Avšak báseň je mimočasový, gnómický text, je to „sebavyjadrenie" bez adresného kontaktu s poslucháčom, a preto recitáciu nemožno pokladať za repliku dialógu. Replikami dialógu nie sú ani rozličné zákazy, príkazy a oznámenia vyjadrené — hoci veľmi adresne — písomne alebo rozhlasovou formou, lebo chýba im priamy osobný kontakt s adresátom. Dialógom by mohli byť úradné i súkromné listy, rozličné rečnícke prejavy, vnútorné monológy, rozhlasové alebo televízne reportáže, keby sa nezdôrazňovalo, že dialóg je „rozhovor" rôznych osôb, ktoré sú v „priamom a vzájomnom osobnom" kontakte. Skrytý dialóg môže byť aj medzi rozhlasovým alebo televíznym diktorom a jeho poslucháčom, resp. divákom, ktorý nejako — slovami alebo mimikou a gestom — reaguje na prijímaný text. Nie je to však dialóg v pravom zmysle slova, lebo tu chýba priamy osobný kontakt. Reč diktora je monológ a reakcie naň sú monologické poznámky, komentáre. Ak sa na pomenovanie spomínaných a podobných situácií v praxi používa názov dialóg, tak iba neterminologicky.

Ktoré formálne prvky obsahuje dialóg? Pre monológ platí požiadavka, aby potenciálne obsahoval textové konektory. Funkciou konektorov je vytvárať súvislý textový celok. Táto požiadavka sa vzťahuje aj na dialóg, ale dialóg musí navyše obsahovať ešte konektory, ktorými sa naznačuje priamy kontakt osôb vytvárajúcich dialóg. Uvedieme príklad:

A: Eva, chcel som Vám ešte niečo povedať.
B: A síce, Milan?
A: Toto: že sa človek v tejto dedinke príjemne cíti v lete, to je prirodzené. Ale čo v zime? To sa vám žiada okúsiť trocha z mestského ruchu.

V uvedených troch replikách sú tieto konektory:

A: *Eva, vám.*
B: *A síce, Milan.*
C: *Toto, ale, to, vám.*

Konektory *a síce, toto, ale, to* sa uplatňujú pri sceľovaní textu — monológu i dialógu. Konektory *Eva, vám, Milan, vám* vyjadrujú priamy a vzájomný kontakt medzi osobami dialógu. Bez nich by sa uvedený text mohol chápať ako monológ. A také monológy, v ktorých vystupuje niekoľko osôb, no bez priameho a vzájomného osobného kontaktu, existujú. Napríklad:

A: Počasie sa zhoršilo.
B: Už tretí deň prší.
A: A zdá sa, že sa v dohľadnom čase nezlepší.
B: Na šťastie stavba je už pod strechou.

Formálne tu ide o dialóg, ale osobné kontaktové konektory v ňom chýbajú. A tak tu nejde o dialóg v pravom zmysle slova. Je to antipodický text k vnútornému monológu, ktorý je formálne monológom, no z hľadiska jazykovej stavby dialógom. Uvedieme antipodický text, v ktorom jedna osoba hovorí dialogicky. Príklad upravený podľa knihy R. Morica Z poľovníckej kapsy:

Je mi všelijako. Aj ma v nose začína poštekliavať. Ale **božechráň kýchnuť!** To nesmieš ... Zdá sa mi, že mi to čertisko tancuje v hlave ...

Uvedený text sa pociťuje ako dialóg len preto, lebo sa v ňom striedajú gramatické osoby *(je mi všelijako — nesmieš kýchnuť).* Pôvodcom je však jediná osoba, a nie rôzne osoby, ako sa to vyslovuje v definícii dialógu.

Aby sa prejav mohol chápať ako dialogický, musí byť zakotvený v čase. Oproti monológu, ktorý môže byť potenciálne aj mimočasový, s gnómickým časom (náučný text, nárácia ap.), dialogický text musí implikovať moment skutočného času.

Niektorí bádatelia predpokladajú v dialógu prítomnosť stimulu alebo apelu. Tieto vlastnosti patria medzi jeho základné črty, no nie sú nevyhnutné, lebo sa vyskytujú aj v monológu (v rečníckych prejavoch, vo výstrahách, v poveloch atď.). V dialógu sú frekventovanejšie, a tým preň typické. Stimul a apel nemusia byť explikované.

Relevantnou črtou dialógu je, aby sa v ňom vystriedali aspoň dve rôzne osoby. Inými slovami to možno povedať tak, že dialóg musí mať najmenej dve repliky. Mnohé monológy majú takú jazykovú stavbu, že by sme ich mohli pokladať za repliky, no replika ešte nie je dialóg.

Keďže v dialógu sú hovoriace osoby v priamom osobnom kontakte, predpokladá sa potenciálna prítomnosť paralingvistických prvkov, napr. prítomnosť kinetických prvkov. Paralingvistickými prostriedkami sa jazykový výraz viac alebo menej dopĺňa, dokresľuje, modifikuje a niekedy až celkom supluje. Osoby zúčastnené na dialógu reagujú navzájom rovnako na jazykové, ako aj na mimojazykové signály. Z toho však vychádza, že za dialóg pokladáme aj taký text, v ktorom sú niektoré repliky nahradené mimojazykovými prostriedkami:

A: Prídeš aj ty?
B: (Gesto)
A: Prečo nie?
B: (Gesto)
A: Ale, ty vždy a nad všetkým ohŕňaš nos.

Z doterajšieho rozboru sa ukazuje, že treba diferencovať pojmy dialóg a dialogický text. Aj monológ ako text môže obsahovať dialogické textové

prvky, lenže tie ho ešte nekvalifikujú na dialóg. Napríklad striedanie 1. a 2. gramatickej osoby sa môže vyskytnúť aj v monológu, ako zasa na druhej strane v skutočnom dialógu môže tento kvalifikátor chýbať. Dialóg je teda skutočný rozhovor, ktorý má potenciálne dialogický text, a monológ je prejav, ktorý má potenciálne monologický text. Častejšie sa vyskytne monológ s dialogickými textovými prvkami ako dialóg s holými monologickými textovými prvkami. Dialóg má viacej dimenzií ako monológ, a preto ho možno vyčleniť na pozadí monológu s tým, čo má oproti monológu navyše.

3. Konkrétny, spontánny dialóg, ktorý je zakotvený do skutočnej životnej situácie, nazýva J. Mukařovský praktickým dialógom a člení ho na osobný, predmetový a konverzačný. Pritom predmetový dialóg nazýva aj situačným. Pomenovanie situačný by bolo primeranejšie ako nadradený termín namiesto pomenovania praktický. V našom texte však Mukařovského termíny ponecháme. Pri spomínaných troch obsahových typoch sa ešte žiada členenie podľa účasti osôb na rozhovore, a to členenie na symetrický a nesymetrický dialóg (interogatívny, interviewový). Interogatívny je taký dialóg, v ktorom jedna osoba kladie otázky a druhá na ne odpovedá. Otázkové repliky sa podstatne odlišujú od odpoveďových replík, ich vzťah je ako vzťah titulku a článku.

Popri praktickom, t. j. konkrétnom, spontánnom dialógu môžeme hovoriť o týchto dvoch ďalších typoch: a) epický dialóg, b) dramatický dialóg. V nich sa síce uplatňujú predchádzajúce typy praktického dialógu, ale sa vnútorne členia podľa toho, ako to žiada sujet epiky alebo drámy, ďalej ako to predpokladajú žánre alebo ako to žiadajú vyjadrovacie prostriedky.

3.1. Epický dialóg je v službách rozprávača. Rozprávač odkrýva dej, charaktery, veci, situácie a stavia ich do istých vzťahov, do hierarchie, karikuje ich v zmysle svojho zámeru a včleňuje do textu. Jedným zo sujetových prostriedkov rozprávača je aj dialóg. Epický dialóg vysúva rozprávač z textu podľa toho, akú dôležitosť mu pripisuje. A tak reč postáv môže byť s rečou rozprávača úplne zliata — reprodukovaná formou nepriamej reči; môže byť čiastočne z reči rozprávača vysunutá — reprodukovaná formou polopriamej, nevlastnej priamej a zmiešanej reči; alebo môže byť úplne vysunutá — reprodukovaná formou priamej reči. Necháme tentoraz stranou prechodné formy — polopriamu, nevlastnú priamu a zmiešanú reč —, lebo sa už analyzovali inde (porov. napr. Mistrík, 1968), ale obrátime pozornosť iba na priamu reč, vlastný epický dialóg.

Funkcie epického dialógu bývajú rozličné: osobitne upozorniť na charaktery, zdôrazniť niektoré miesta v texte, ozvláštniť epický text, vystriedať reč rozprávača atď. Vo všetkých prípadoch je v pozadí zmena rytmu epického textu. Reprodukovanie reči postáv značí vždy spomalenie prejavu,

pristavenie deja, záber detailu, teda priblíženie „kamery" k fabule. Epický dialóg je teda iba jedným z mnohých prostriedkov, ktorými sa autor vyjadruje. Generálnym textom je monológ rozprávača.

Existuje však niekoľko stupňov epického dialógu: 1. striedajú sa repliky postáv, 2. repliky postáv sa striedajú s opisnými „replikami" rozprávača, 3. striedajú sa repliky postáv s komentárom rozprávača, 4. striedajú sa repliky postáv s vnútornými „replikami" rozprávača atď. Uveďme príklady. Najčastejší a klasický epický dialóg, v ktorom sa striedajú repliky postáv:

Pán poručík, ja poznám vašu sestru.
Ale! To mi radšej nevrav.
Vôbec sa na vás neponáša.
Ešte to! Môže byť rada. (R. Jašík)

Uvádzacie vety — bez ohľadu na ich slovosledné zaradenie — sa pri takýchto replikách uvádzajú buď vtedy, keď je do rozhovoru zapojených viacej osôb ako dve, alebo vtedy, keď sa pozornosť má sústrediť aj na situáciu súvisiacu s rozhovorom.

Príklad na dialóg, keď sa repliky postáv striedajú s opisnými „replikami":

Opýtal som sa Igora, načo im to bude.
„Zber železa, ty fuk-fuk . . ." (E. Gašparová)

Príklad na dialóg, keď sa repliky postáv striedajú s komentárom rozprávača:

„Rozárka spíš?"
Ona nič. Bola odvrátená tvárou.
„Rozárka, spíš?"
Ona zas nič. Chvíľu som sa díval na posteľ . . .
„Rozárka," oslovil som ju.
Ticho. Urobil som dva kroky.
„Rozárka . . ."
Vtedy sa rozplakala nahlas.
„Rozárka, prečo plačeš?" (V. Šikula)

Príklad na dialóg, keď sa striedajú repliky postáv s vnútornými replikami rozprávača alebo inej postavy:

„Nevieš, čo hovoríš, nevieš, ako si ma urazil."
Rýchlo vstala a odišla. Ostal sedieť ako pribitý. Urazil som najlepšie dievča na svete. Mal by som vstať a ísť za ňou. (V. Mináč)

Dialóg niekedy — formálne — tak zrastie s rečou rozprávača alebo s vnútornou rečou postavy, že sa jeho hranice dajú identifikovať len na základe slovesnej osoby. Príklad:

Šli tichým a starým námestím a chlapec povedal zvláštnu vec, nebojíte sa ticha, Marína? A Marína neodpovedala, odpovedal sám, ja sa niekedy bojím ticha, možno preto, že som navyknutý na hluk ...

Epický dialóg, ako vidieť, máva rozličné formy. Nezáleží na tom, ako sa vyjadruje formálne, ale vždy ho možno s istou gramatickou úpravou pretransformovať do epického textu bez toho, že by sa viditeľne narušil sujet. Epický dialóg je mikrokompozičný prostriedok, je to viac-menej forma, ktorú si zvolí autor na výstavbu textu.

3.2. Dramatický dialóg nemá popri sebe rozprávača a (okrem niekoľkých knižných drám) sa realizuje na javisku. To značí, že implikuje v sebe to, čo v epickom diele popri dialógu hovorí rozprávač, a okrem toho má mať formálne vlastnosti praktického dialógu (včítane paralingvistických prvkov). Ale to neznamená, že by sa z epiky do dramatiky mohol transformovať iba prepísaním reči rozprávača do dialógu a priradením takéhoto dialógu k priamej reči postáv. A ani to neznamená, že by dramatické dielo vzniklo iba prenesením praktického dialógu na scénu. Lebo dráma nie je ani dialogizované rozprávanie, ani čistý dialóg. Ako epický dialóg stojí na celkom inej rovine než praktický, podobne aj dramatický dialóg je veličina celkom iného rodu než epický alebo praktický dialóg.

Dramatický dialóg sa vyvíjal za svojských podmienok a veľmi zákonite podľa toho, ako sa vyvíjalo divadlo — javisko, scéna, hľadisko, herec, divák. Antické grécke divadlo malo niekedy viac ako 50 000 miest (veľkosť našich dnešných športových štadiónov), a tak dialóg postáv na javisku v strede tohto obrovského hľadiska nemohol mať podobu dnešného dialógu (mimika, intonácia, jemné pohyby atď.). Veľké gestá, perfektne štylizované vety, vysoký štýl lexiky podmieňovali podoby replík. Replikami boli často básne, lyrické prejavy, piesne (opera), ktoré boli formálne dosť autonómne, patetické. Stredoveké divadlo sa odohrávalo na voľných priestranstvách, bolo prenosné, nebolo vybavené scénickými rekvizitami, tematicky čerpalo z biblických príbehov, a tak repliky tvorili viac mozaiku nárácie a koncentrovali sa na opisovanie príbehov, čo bolo na úkor autentickosti dialógu. Dnešné divadlo je žánrovo už tak bohato členené, že nemôže byť reč o nejakom jednotnom dramatickom dialógu. Napríklad dialóg frašky je verbálny, zatiaľ čo dialóg tragédie je úvahový, stimulatívny, koncízny. Navyše dnes sa dráma nerealizuje iba na javisku, ale aj v rozhlase, v televízii a vo filme. Televízna reč, ktorej pomáha obraz, nemusí byť natoľko explikatívna ako rozhlasová reč, ktorej prekáža všetko, čo obklopuje poslu-

cháča. Dnes teda už možno hovoriť o bohatých škálach rozličných dramatických dialógov, ktoré však musia silno sledovať základný cieľ: čo najviacej sa priblížiť svojou formou praktickému, spontánnemu dialógu.

V. Klotz (1970) hovorí o dvoch závažných typoch drámy: o otvorenej a zatvorenej dráme. Pri otvorenej forme drámy má na mysli drámu blízku epike, kde sa dej bohato člení, rozkošaťuje a rozvíja rozličnými smermi (napr. typ Brechtovej epickej drámy), pri zatvorenej forme drámy má na mysli kompozíciu klasickej drámy, v ktorej je veľké napätie očakávaním zakončenia počas celej hry. Dramatické napätie sa nenarúša epickými exkurzmi ani samoúčelnými vedľajšími scénami. Medzi týmito polaritnými typmi je veľa prechodných foriem. No vo všetkých je dialóg príznačný tým, že je v ňom napätie: každá replika, každá reakcia sa očakáva s istou dramatickou bázňou. Pre dramatický dialóg je osobitne príznačné, že bez ohľadu na počet osôb, ktoré sa na ňom zúčastňujú, máva podobu váh — jedna časť postáv je na jednej strane a druhá stojí oproti. „Prechádzanie" postáv v priebehu dialógu z jednej strany na druhú je dramatickou zložkou dialógu. Pozorujme dialóg J. G. Tajovského, v ktorom vystupujú štyri postavy (Mara — M, Ľavko — Ľ, Žofa — Ž, Palčík — P):

M: Čože u vás nového? Ďurko že vám je kde?
Ľ: Šiel soľ lízať, ako sa vraví.
Ž: Tašiel, meno moje, ta, medzi mládež...
Ľ: To je u nás nového, že syna ženíme... Keby mal kto pomôcť...
P: I to sa môže stať, že vám i pomôžeme. Na to sme prišli.
M: A čiuže mu chcete pýtať?
Ž: Zachádza tu i tam, ale nevie, na ktorú sa odvážiť... Judku, viete, Judku Bielych by sme radi...
M: Nevravže... Tá je veru nie naučená robiť...
P: My by sme poradili, čo máme na mysli.
Ž: Čože vy máte na mysli, meno moje?
Ľ: Dobrú radu vďačne príjmeme.
Ž: Ešte nie je pozde...

Keby sa v tomto dialógu osoby M—P označovali ako osoba A a osoby Ľ—Ž ako osoba B, dialóg by sa veľmi dobre mohol rozpísať medzi osoby A—B; alebo ináč by sa mohli repliky komutovať. Rozhovor tu síce prebieha len medzi dvoma stranami (A—B), ale by sa mohol zdramatizovať tak, že by niektorá postava sa rozhodovala prejsť z jednej strany na druhú. Spomeňme pri tejto príležitosti situáciu v hre Kým kohút nezaspieva alebo v ďalších Bukovčanových hrách, kde dramatika stojí vlastne na rozhodovaní osôb o tom, na ktorú stranu „dramatických váh" ísť.

Z tohto základného dôvodu treba pri dramatike rozlišovať duológ, t. j. rozhovor dvoch osôb, a dialóg, t. j. rozhovor potenciálne viacerých osôb (pravdaže, pojem dialóg je nadradený pojmu duológ, takže duológ sa tiež

bežne nazýva dialógom). V duológu sa situácia môže meniť iba na dvoch póloch, zatiaľ čo v dialógu s troma a viacerými postavami na viacerých póloch.

V dramatike treba rozlišovať aj dialóg postupný a obkročný. Kým v postupnom prebieha reč v poradí A—B—C—D, v obkročnom prebieha nepravidelne, napríklad A—C—A—B—D—C a podobne. Obkročný dialóg je už vo svojej podstate napínavejší ako postupný. Duológ môže byť iba striedavý (A—B), zato však o to väčšie sú sémantické zvraty vnútri replík duológu.

Osobitnosťou dramatického dialógu je, že osoby vedúce rozhovor sú zapojené aj na diváka, ktorý ako mlčiaci účastník diania sa latentne síce, ale tým väčšou silou pociťuje ako partner jednej alebo druhej strany dramatických váh. Keby dramatik ešte počas písania textu nevedel, na ktorú stranu sa divák postaví, jeho textu by chýbal základný dramatický moment. Divadelná hra je „hra", ktorá má veľa spoločného so športovou „hrou", v ktorej sa rozhoduje, súperí, víťazí, prehráva, začína, bojuje a končí.

Dramatický dialóg pôsobí na širšej textovej ploche ako epický dialóg. Epický sujet je členitý a členený, dramatický sujet je v porovnaní s ním kompaktnejší, ucelenejší. Repliku v dramatickom texte by sme mohli porovnať s veršom alebo hoci s jediným slovom v básni, ktoré mení sémantiku okolia i svoju. Repliku v epickom texte možno dať do paralely iba s vetou alebo s odsekom v próze. Preto napr. dialógy vybraté z prózy sú obyčajne aj samy osebe zrozumiteľné, kým dialogické výseky z dramatického textu bez opory o celý dramatický text sú nezrozumiteľné. Pozorujme z tohto hľadiska dramatický dialóg z hry Marína Havranová (celý dialóg má dokonca hodnotu uzavretého výstupu — je to 18. výstup I. dejstvo):

Marína: Čo sa stalo? Ste obaja hodne vzrušení.
Dušan: Marína, pomáhaj, povedz mu niečo.
Marína: Úžasné, čo, čo len?
Dušan: Povedz predsa, ty ho poznáš, poraď také niečo, aké by nezniesol.
Marína: Mám byť ukrutná?
Dušan: Bože nebeský, musí to byť, veď vieš, o čo ide.
Marína: Je to nemilosrdné.
Dušan: Naopak, Marína, milosrdné. (I. Stodola)

Známe sú Ionescove hry, v ktorých sú repliky a celé zdĺhavé dialógy sémanticky úplne prázdne dotiaľ, kým divák nepochopí sémantiku celých hier. Uvedieme ako príklad začiatok hry Scéna vo štvorici.

Dupont: ... Nie ...
Durand: Áno ...
Dupont: Nie ...
Durand: Áno ...

Dupont: Nie...
Durand: Áno...
Dupont: Vravím vám, že nie... Pozor na kvetináče...
Durand: Vravím vám, že áno... Pozor na kvetináče...
Dupont: Keď vám vravím, že nie...
Durand: Keď vám vravím, že áno... Atď.

Podobného charakteru repliky sa opakujú a varírujú v celej hre.

Keby sa pri klasifikácii o opise dramatických dialógov uplatnilo žánrové kritérium, bolo by možné osobitne hovoriť o dialógoch bábkových hier, o dialógoch operiet, rozličných skečov, muzikálov, o dialógoch filmov atď. Ale ako vidieť, to všetko sú už špecifické dialógy, ktorých repliky sú také vzdialené od replík praktického dialógu, ako sú vzdialené od viet. Často sú to už iba pseudodialógy.

Na záver treba povedať, že pojem dialóg je veľmi široký a dnes už mnohoznačný. Prirodzený (praktický) dialóg je reč autonómnych osôb, ktoré — bez ohľadu na jeho výslednú podobu — robia z neho skladbu dvoch formálne samostatných textov. Umelý (epický a dramatický) dialóg je v podstate produkt jedinej osoby, ktorá ho natoľko prispôsobuje svojmu zámeru, že neraz takmer likviduje jeho podstatu a robí z neho kompaktnú skladbu jediného uceleného textu.

Literatúra

BOSÁK, C. — CAMUTALIOVÁ, I.: K výstavbě dialogu. Slovo a slovesnost, *28*, 1967, s. 237 n.
FILIPEC, J.: Zur Frage der funktionalen Satzperspektive im dramatischen Text. In: Papers on Funktional Sentence Perspective. Praha 1944, s. 129 n.
JAKUBINSKIJ, L. P.: O dialogičeskoj reči. In: Russkaja reč. 1. Petrohrad 1923.
KLOTZ, V.: Geschlossene und offene Form in Drama. München 1970.
MISTRÍK, J.: Kompozícia jazykového prejavu. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968.
MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava 1977.
MUKAŘOVSKÝ, J.: Kapitoly z české poetiky. Zv. 1. Praha 1948, s. 129 n, s. 154 n.
PAULINY, E.: K otázke dialógu a monológu. In: Linguistica Slovaca. 3. Bratislava 1941, s. 5 n.
STYAN, J. L.: The Dramatic Experience. Cambridge—London—New York—Melbourne 1975; tenže: Semiologie de la représentation. Bruxelles 1975.
SVIATOGOR, I. P.: O nekotorych osobenostach sintaksisa dialogičeskoj reči v sovremennom russkom jazyke. Kaluga 1960, s. 38.
ŠVEDOVA, N. J.: Očerki po sintaksisu russkoj razgovornej reči. Moskva 1960, s. 281.
TARDE, N.: L'opinion et la foule. Paris 1922.
VINOKUROVA, T. G.: Ob elliptičeskom slovoupotreblenii v sovremennoj razgovornoj reči. In: Razvitije leksiki sovremennogo russkogo jazyka. Moskva 1965, s. 29 n.
ZEMSKAJA, J. A.: Russkaja razgovornaja reč. Moskva 1973.

František Kočiš

SLOVESÁ ÍSŤ, BEŽAŤ, PLÁVAŤ, LETIEŤ AKO PRECHODNÉ SLOVESÁ

Podnet na uvažovanie o slovese *ísť* s predmetom v akuzatíve nám poskytli dve vety zo športového spravodajstva v dennej tlači: *Včerajšia etapa* [Šesťdennej, pozn. F. K.] *s a š l a po žltej značke. — Na Zimnej univerziáde s a š i e l beh na 5 kilometrov.*

V týchto vetách sa sloveso *ísť* použilo vo zvratnej pasívnej forme *(etapa sa šla, šiel sa beh).* Keďže súčasné normatívne príručky (myslíme predovšetkým na Slovník slovenského jazyka I, 1959 a na Morfológiu slovenského jazyka, 1966) zvratnú pasívnu formu slovesa *ísť* v nijakom príslušnom kontexte neuvádzajú — nepočítame do toho, pravda, tzv. bezpodmetový zvratný tvar *ide sa,* ktorý sa tvorí pri slovese *ísť* ako pri každom inom osobnom nezvratnom (predmetovom i bezpredmetovom) slovese — bude príhodné aj z gramatického, aj z normatívneho, príp. štylistického hľadiska preskúmať, či sú tieto zvratné pasívne formy slovesa *ísť* náležité.

Nie je náhodné, že zvratné pasívne tvary slovesa *ísť* sa vyskytujú v správach o športových podujatiach, v ktorých sa zdolávajú bežecké alebo motoristické trasy. Po bežeckých dráhach i po vyznačených motoristických trasách sa vykonáva istý pohyb (jazda na motocykli alebo beh). Pregnantné syntaktické vyjadrenie o tomto pretekárskom úkone bez zmeny kontextu citovaných viet by bolo asi také: *Včerajšiu etapu [jazdci] absolvovali po žltej značke. — Na zimnej univerziáde [bežci] absolvovali beh na 5 kilometrov.* Zo sémanticko-syntaktického hľadiska je to explicitné subjektovo-objektové vyjadrenie istej činnosti *(jazdci ← absolvovali → včerajšiu etapu; bežci ← absolvovali → beh na 5 kilometrov).* Naproti tomu vo vetách so zvratnými pasívnymi tvarmi slovesa *ísť* sa na miesto gramatického subjektu (agensa) dostáva gramatický objekt, paciens *(etapa, beh)* a vykonávateľ deja ostáva nevyjadrený. Je to bežný spôsob vyjadrovania bezagentného deja zvratnými pasívnymi formami slovesa (podľa typu vety *Dom sa stavia*). Sloveso *ísť* tu zvratnými tvarmi sémanticky i syntakticky adekvátne supluje predmetové (prechodné) sloveso *absolvovať* z pregnantného subjektovo-objektového vyjadrenia vonkajšej skutočnosti (jazda po trase, beh po bežeckej dráhe). Konvergentnosť obidvoch spôsobov syntaktického vyjadrenia skutočnosti (subjektovo-objektového a pomocou zvratných pasívnych tvarov) je tu umožnená ich rovnakou sémantickou bázou, ktorú tu predstavuje vyjadrenie vykonávania jazdy alebo behu po určenej trase alebo dráhe.

Z tejto spoločnej sémantickej bázy však ešte priamo nevyplýva možnosť použiť na rovine syntaktického vyjadrenia zvratné pasívne tvary slovesa

ísť. Existencia týchto tvarov a ich využívanie v istých vetných konštrukciách je priamo podmienená existenciou slovesa *ísť* ako prechodného slovesa. Ak sa totiž v jazykovej praxi v náležitom významovom a gramatickom kontexte využívajú zvratné pasívne tvary slovesa *ísť*, musí oproti týmto tvarom nevyhnutne existovať nezvratná podoba slovesa *ísť* so všetkými svojimi tvarmi vyžadujúcimi väzbu s predmetom v akuzatíve i napriek tomu, že sloveso *ísť* sa všeobecne hodnotí ako bezpredmetové sloveso (porov. Kačala, 1972). Tento spôsob usudzovania na existenciu prechodného slovesa *ísť* je trochu nezvyčajný, lebo morfologický status slovies s nezvratnou a zvratnou podobou je práve opačný. V morfológii sa totiž učí, že ku každému činnostnému prechodnému slovesu možno pomocou formantu *sa* utvoriť zvratný pendant s pasívnym významom (napr. *stavať dom — dom sa stavia).* To značí, že primárnou, východiskovou formou je nezvratná podoba slovesa (v našom prípade by to mohlo byť prechodné sloveso *ísť*). Naše usudzovanie na existenciu prechodného slovesa *ísť* z existencie jeho zvratných pasívnych tvarov vyplynulo z toho, že v jazykových prejavoch (športové spravodajstvo v dennej tlači) sme sa stretli iba s využívaním zvratných pasívnych tvarov slovesa *ísť*.

O ktoré konkrétne spojenia slovesa *ísť* s predmetovou väzbou v akuzatíve by šlo? Za reálne a používané (i keď nedoložené v písaných jazykových prejavoch) treba pokladať spojenia *ísť trasu, ísť etapu, ísť beh na 5 kilometrov* a pod. (z okruhu športového hovorového vyjadrovania). Oproti týmto spojeniam stoja frekventovanejšie spojenia so zvratnými pasívnymi tvarmi slovesa *ísť* (tiež z okruhu športového hovorového vyjadrovania): *trasa, etapa sa ide, sa šla, pôjde sa; ide sa, pôjde sa, šiel sa beh na 5 kilometrov; trasa, etapa sa bude musieť ísť po zelenej značke* a pod. Posledné spojenie naznačuje, že infinitívna zvratná podoba slovesa *ísť (ísť sa)* stojí oproti nezvratnej podobe *ísť* a je ako gramatický tvar reálna a aj syntakticky využiteľná.

Spájateľnosť slovesa *ísť* s predmetom v akuzatíve je podmienená tak jeho sémantikou, ako aj sémantikou substantíva vo funkcii predmetu (porov. Krupa, 1977), takže okruh gramatických predmetov viažúcich sa na sloveso *ísť* bude pomerne ohraničený. Vo funkcii predmetu môžu pri slovese *ísť* v predikáte stáť iba substantíva označujúce osobitne označený a upravený pás zeme s presne stanovenou dĺžkou, po ktorom sa vykonáva istý pohyb, napr. jazda na motocykli, beh, aby sa v čo najkratšom čase dosiahol vyznačený cieľ (napr. substantíva *trasa, dráha, trať, cesta* a pod.), alebo substantíva označujúce bežanie (zvyčajne sa tu používa iba substantívum *beh*, bližšie určené atribútom vyjadrujúcim dĺžku dráhy, napr. *beh na 5 kilometrov, beh na 42 kilometrov* a pod.).

Okrem sémantického vymedzenia počtu gramatických objektov, ktoré

sa môžu spájať so slovesom *ísť*, bude treba zistiť, s ktorými tvarmi prechodného slovesa *ísť* i jeho zvratnej podoby sa predmet v akuzatíve, resp. podmet najčastejšie spája. Ukazuje sa, že prechodné sloveso *ísť* sa najčastejšie bude používať vo svojej infinitívnej podobe *(ísť trasu, etapu, ísť beh na 5 kilometrov)*. Ostatné tvary tohto slovesa (vo všetkých troch gramatických časoch) sa pravdepodobne budú využívať zriedkavo (napr. *túto etapu som šiel, pôjdem rýchlejšie)*. Zvratné pasívum sa bude popri infinitívnom tvare najčastejšie používať v tvaroch 3. osoby jedn. čísla, zriedka mn. čísla, ale zato vo všetkých troch formách gramatického času *(ide sa, šiel sa, pôjde sa)*.

To, čo sa povedalo o sémantických, morfologických a syntaktických vlastnostiach slovesa *ísť* a jeho zvratnej pasívnej podobe, možno aplikovať aj na sémanticky blízke slovesá *bežať, pobežať* a na ich zvratné pasívne podoby. Lexikálny význam týchto slovies je však o niečo iný ako význam slovesa *ísť*, a tak aj ich spájateľnosť s objektom bude odlišná v tom zmysle, že sa budú viazať na iný lexikálny okruh substantív vo funkcii príslušných predmetov v akuzatíve. Keďže Slovník slovenského jazyka (1959; 1963) neuvádza pri slovese *bežať* (a rovnako ani pri slovese *pobežať)* väzbu s predmetom v akuzatíve, spojenia, ktoré uvedieme, sú z ústnych prejavov v oblasti športovej činnosti (najmä ľahkej atletiky): *bežať, pobežať sto metrov (stovku), osemsto metrov (osemstovku), maratón; beží sa, pobeží sa sto metrov (stovka), osemsto metrov (osemstovka), maratón* (spojenie *bežať maratón* uvádza aj Slovník slovenského jazyka (1960 — porov. heslo *maratón*).

Popri spojeniach *bežať sto metrov (stovku), bežať osemsto metrov (osemstovku), bežať maratón*, ktoré označujú konkrétny, v momente reči podávateľa realizovaný beh, používajú sa tieto spojenia aj so slovesom *behať (behať stovku, osemstovku, maratón)*, ktoré vyjadrujú význam „trvale pestovať beh (byť bežcom, pretekárom) na sto, osemsto metrov, trvale pestovať maratónsky beh, byť bežcom na maratón". Sloveso *behať* môže mať aj objektovo-adverbiálnu väzbu, napr. *behá stovku za 10,3 sekundy*, alebo len adverbiálnu, napr. *behá za Slovan, Inter, Sláviu* a pod. Týmto svojím významom sa sloveso *behať* stotožňuje s generický nadradeným slovesom *pretekať* vo význame „byť pretekárom" (porov. Slovník slovenského jazyka, 1963, s. 514), ale sa odlišuje od neho bližším určením, špecifikáciou spôsobu pretekania.

Medzi slovesá *ísť, bežať, pobežať, behať* možno ďalej zaradiť aj sloveso *plávať* s pendantovou väzbou v akuzatíve (napr. *plávať 100, 200 metrov znak, 4 × 100 metrov voľný spôsob, plávať znak, prsia, motýlika, plávať voľný spôsob* a pod.) a rovnako aj slovesá *lietať/letieť* s príslušným športovým významovým odtienkom a príslušnými spojeniami. To značí, že sku-

pinu slovies vyjadrujúcich vykonávanie istého pohybu (chôdze, behu, jazdy, pohybu vo vode, letu) na vyznačenej trase, vo vymedzenom priestore a za vymedzený čas (vo forme súťaže, pretekov) tvoria slovesá s presne ohraničenou sémantikou *(ísť, bežať, plávať, lietať)*. Na morfologickej rovine sa prejavujú ako prechodné slovesá s reálnou alebo len s potenciálnou zvratnou pasívnou podobou (na zvratnú pasívnu podobu slovies *behať, plávať, lietať/letieť* nie sú reálne spojenia). K týmto základným slovesám možno ešte priradiť od nich utvorené slovesá predponami *za-, pre-: zájsť (trať vo vynikajúcom čase), zabehnúť (stovku za 10 sekúnd), zaplávať (100 metrov znak v rekordnom čase)* a podobne aj *prejsť, prebehnúť, preplávať, preletieť* (porov. príslušné heslá v Slovníku slovenského jazyka). K týmto predponovým prechodným slovesám sa však zvyčajne netvoria zvratné pasívne tvary alebo aspoň nie sú bežné.

Treba ešte uviesť, že všetky spojenia, v ktorých sa používajú pohybové prechodné slovesá *(ísť, bežať, plávať, lietať/letieť)* a ich reálne alebo potenciálne zvratné pasívne tvary treba hodnotiť ako hovorové, ako súčasť hovorového štýlu a — ako sme na viacerých miestach uviedli — sú tieto spojenia príznačné pre okruh jazykových prejavov medzi športovcami, resp. pre športové spravodajstvo. Nemožno preto tieto spojenia (aspoň nie všetky) chápať ako súčasť športovej terminológie. Toto naše zaraďovanie spojení s prechodnými pohybovými slovesami do hovorového štýlu priliehavo potvrdzujú doklady, ktoré sme zachytili v článku o J. Plachom, uverejnenom v časopise Slovenka (13. júla 1979, s. 32):

Zaslúžilý majster športu Jozef Plachý *beháva* zvyčajne dve bežecké disciplíny. — Veľa ľudí u nás *beháva* len tak pre potešenie. — *Budem behať* i potom len tak pre vlastné potešenie.

Posledný doklad je autentický výrok samého J. Plachého a tiež potvrdzuje, že používanie slovies pohybu analyzovaného typu v príslušných spojeniach a v príslušných významoch je medzi športovcami bežné. Pokladáme preto úvahu o slovesách *ísť, bežať (behať), plávať* atď. ako o prechodných slovesách z lexikologického, gramatického i štylistického hľadiska za nanajvýš potrebnú. Novší status týchto slovies bude treba zachytiť aj na príslušných miestach našej kodifikácie.

Literatúra

KAČALA, J.: Spôsoby zmeny intenčnej hodnoty slovesa. Jazykovedný časopis, *23*, 1972, s. 153.

KRUPA, V.: Vzťah slovesa a menných argumentov v predikácii. Jazykovedný časopis, *28*, 1977, s. 124.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 377.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 90; zv. 2, 1960, s. 96; zv. 3, 1963, s. 107, 431, 466, 473, 490; zv. 5, 1965, s. 374, 449—450, 498.

Ferdinand Buffa

O VZÁJOMNÝCH ZHODÁCH I ROZDIELOCH SLOVENSKÝCH NÁREČÍ V OBLASTI TVORENIA SLOV

1. V doterajších našich príspevkoch o slovotvornej stránke slovenských nárečí sme kládli dôraz na vystihnutie slovotvorných diferencií medzi nárečiami. Vyplynulo to zrejme z toho, že sme pracovali jazykovozemepisnou metódou (v súvislosti s Atlasom slovenského jazyka), ktorá sa upriamuje na zemepisné diferencie medzi nárečiami, kým javy totožné vo všetkých nárečiach necháva bokom. Tieto diferencie boli rozličného druhu. Za najdôležitejšie z nich pokladáme diferencie týkajúce sa celých slovotvorných typov; takýchto diferencií je však medzi nárečiami pomerne málo. Najviac diferencií je medzi jednotlivými odvodenými slovami; niektoré z nich však už inklinujú k lexike. Z doterajších našich pozorovaní sa ukazuje, že slovenské nárečia nie sú v slovotvornej oblasti až také diferencované ako napr. v oblasti hláskoslovnej či tvaroslovnej. Preto nebude azda neužitočné povšimnúť si aj blízkosť slovenských nárečí v oblasti tvorenia slov, najmä akého je druhu i rozsahu a čo z toho vyplýva pre charakteristiku nárečového tvorenia slov.

2. Za najväžnejšie zistenie v oblasti nárečového tvorenia slov pokladáme to, že medzi nárečiami je skoro úplná zhoda pokiaľ ide o existenciu slovotvorných typov. To znamená, že výskyt slovotvorných typov je v jednotlivých nárečiach skoro totožný. Je len pomerne veľmi málo takých slovotvorných typov, ktoré sú známe iba v niektorých nárečiach; v ostatných nárečiach sú za ne spravidla iné slovotvorné typy. Rozdiely medzi takýmito typmi sú najmä v afixoch. Tak napr. desubstantívne pomenovania niektorých ľudských činností sa tvoria v istých nárečiach sufixom *-čina* (typ *stolárčina*), v iných sufixom *-stvo* (typ *stolárstvo*) alebo sufixom *-ka* (typ *stolárka*). Ojedinelé sú také prípady, že za isté slovotvorné typy v istých nárečiach sú v iných nárečiach pomenovania iného druhu, napr. dvojslovné. Tak máme v niektorých nárečiach napr. názvy koláčov typu *lekvárnik*, v iných sú pomenovania typu *lekvárový koláč*, resp. *koláč s lekvárom*.

Uvedená veľká zhoda v slovotvorných systémoch jednotlivých nárečí (pokiaľ ide o výskyt slovotvorných typov) je zaiste staršieho dáta ako istá disponovanosť, ktorá pôsobila v jednotlivých nárečových systémoch, hoci sa jednotlivé nárečia celkove vyvíjali dosť samostatne. Táto samostatnosť sa prejavila v nerovnakom vývine jednotlivých slovotvorných typov v príslušnom nárečí. To znamená, že produktivita jednotlivých slovotvorných typov, ako aj zastúpenie jednotlivými odvodeninami už nie sú v nárečiach úplne rovnaké. Ale aj tak sú medzi nárečiami isté pozoruhodné zhody. Sú

to napr. paralelné (t. j. významovo zhodné) derivácie s rozličnými, i keď zväčša synonymnými slovotvornými základmi a s rovnakými afixmi. Tak napr. pre daždivé počasie s vetrom sú v nárečiach takéto názvy s rozličnými slovotvornými základmi a so sufixom *-(a)vica: fujavica, chujavica, síchavica, šmiargavica, plúščavica, šľuhavica, šplechovica* a pod. Pre človeka, ktorý čaptavo chodí, sú takéto názvy s rozličnými základmi a so sufixom *-oš: čaptoš, čapľoš, čampoš, šampoš, šantoš, šmatloš, šľampoš* a pod. Pretože takýchto prípadov je v nárečiach pomerne dosť, usudzujeme, že naše nárečia sú si veľmi blízke, keď i napriek lexikálnej diferencovanosti (čo sa prejavuje v rozličných slovotvorných základoch) sa v nich vytvorili pre tú istú vec názvy s tým istým sufixom, hoci potenciálne mali na výber viacero synonymných sufixov. Vonkajší vplyv, napr. pôsobenie spisovného jazyka ako vzoru tu neprichádza do úvahy. Skôr tu pôsobila analógia sémanticky blízkych slov. Hlavným dôvodom pre vznik takýchto paralelných názvov (s rozličnými slovotvornými základmi, ale s rovnakými afixmi) však bola pravdepodobne rovnaká tendencia vo všetkých slovenských nárečiach ako dedičstvo ich spoločného pôvodu. V tomto prípade blízkosť nárečí sa prejavuje v motivačnej totožnosti alebo blízkosti uvedených názvov a v úplnej totožnosti ich afixov. Takáto blízkosť tvorenia názvov je dôležitá najmä preto, že sa často týka celých slovotvorných typov.

Iného druhu sú prípady, keď ide o úplne totožný slovotvorný základ vo viacerých nárečiach, ale o rozdiely v afixoch. Ide o prípady typu *slepáň, sleptoš, slepúch, slepúň, slepták* a pod. Blízkosť jednotlivých nárečí sa tu prejavuje nielen v totožnom slovotvornom základe, ale aj v tom, že pri afixoch ide často o výber jedného zo synonymných afixov, takže rozdiel je tu nie podstatný. Pre prípady tohto druhu je dôležité, že sa zväčša týkajú jednotlivých izolovaných slov (hoci vo viacerých prípadoch sú isté náznaky, že môžu byť pozostatkom aj systémových diferencií).

Naše nárečia sú si blízke aj pokiaľ ide o výskyt odvodených slov, a to v tom zmysle, že ak je na pomenovanie istého pojmu v niektorom nárečí odvodené slovo, aj v ostatných nárečiach bývajú spravidla adekvátne odvodené slová. Je len veľmi malý počet takých nárečových odvodenín, ktorým v iných nárečiach odpovedajú pomenovania iného druhu (napr. dvojslovné) alebo neodvodené (často prevzaté) názvy. Ako je známe, početné zastúpenie odvodených slov v slovenských nárečiach (i v spisovnom jazyku) je veľmi vysoké, takže tento moment tiež veľmi zbližuje jednotlivé nárečia navzájom. Aj tento fakt súvisí s tým, že všetci nositelia slovenských nárečí žili vo veľmi podobných podmienkach na skoro totožnom vývinovom stupni, takže aj ich spoločné jazykové dispozície sa vyvíjali v hlavných črtách skoro paralelne, kým v jednotlivostiach mohli nastať aj odchýlky.

Aj iné slovotvorné javy sú známe zo všetkých slovenských nárečí. Tak

napr. vo všetkých nárečiach je známa (i keď sa neprejavuje v tých istých slovách) tendencia zastupovať neodvodené slová odvodenými, takže v nich sú aj podoby typu *fľaška, smotánka, zaťko* a pod. ako základné pomenovania. Podobne sa v nich uplatnila aj tendencia adaptovať mnohé prevzaté názvy pomocou istého sufixu. A tak v slovenských nárečiach nachádzame ako základné pomenovania aj formy typu *maštaleň* al. *maštalňa, kachľovec, drajfúzka, gríska, tablica, štamperlík, lajblík, gomboška* „špendlík" a pod. Aj uvedené tendencie, prejavujúce sa vo všetkých slov. nárečiach, svedčia o ich vzájomnej blízkosti.

3. Z našich poznámok vysvitá, že rozdiely medzi slovenskými nárečiami v oblasti tvorenia slov nie sú podstatné: spôsoby odvodzovania (predovšetkým afixálny) i repertoár slovotvorných prostriedkov (resp. typov) je v slovenských nárečiach skoro totožný. Z toho azda možno usudzovať, že slovenské nárečia zdedili a udržali si v zásade rovnaké slovotvorné možnosti, prostriedky a s tým spojené vývinové tendencie, ktoré však ďalej, najmä v období istej izolácie jednotlivých nárečových celkov, už rozvíjali pomerne samostatne. S týmto vývinom súvisia rozdiely medzi nárečiami, ktoré sa týkajú najmä nerovnakého využívania vlastných (v základe rovnakých) slovotvorných možností, čoho dôsledkom je nerovnaká produktivita príslušného slovotvorného typu v jednotlivých nárečiach. V dnešných nárečiach sa to prejavuje najmä v tom, že jednotlivé slovotvorné typy sú v jednotlivých nárečiach zastúpené nerovnakým počtom odvodenín, pričom tieto odvodeniny nemusia byť vždy totožné v jednotlivých nárečiach. V praxi to znamená, že istému odvodenému slovu z jedného nárečia môže zodpovedať v inom nárečí to isté odvodené slovo alebo odvodenina iného slovotvorného typu (napr. s iným sufixom), resp. aj iný druh pomenovania (napr. dvojslovné, prevzaté a pod.). Takéto diferencie v jednotlivých slovách môžu byť dvojakého druhu: (1) môžu signalizovať konkurenciu jednotlivých slovotvorných typov v jednotlivých nárečiach (porov. napr. východoslov. *košač* a stredoslov.-západoslov. *kosec*), alebo (2) sú dôsledkom rozličných kontaktov s inými nárečiami, resp. jazykmi (porov. napr. východoslov. *kovaľ* a stredoslov.-západoslov. *kováč*). O tom, ktorého druhu je príslušná diferencia, možno rozhodnúť iba na základe podrobného slovotvorného materiálu z jednotlivých nárečí. Preto je veľmi naliehavé takýto materiál získať a spracovať ho vo forme slovotvorných monografií jednotlivých nárečových celkov (aj menších). Nahradiť by ho mohol iba úplný nárečový slovník. Rozlišovať uvedené dva druhy slovotvorných diferencií je dôležité preto, lebo prvý druh *(kosec — košač)* patrí ešte do oblasti tvorenia slov, pretože odráža — i keď v náznaku (možno však ešte pre neúplný materiál) — isté slovotvorné pomery v patričných nárečiach. Naproti tomu druhý prípad *(kováč — kovaľ)* pre svoju izolovanosť už inklinuje do oblasti

lexikálnych nárečových diferencií (ak aj ďalší výskum dokáže jeho izolovanosť a cudzí vplyv). V tomto zmysle by sme chceli doplniť doteraz tradované paušálne tvrdenie, že všetky slovotvorné nárečové diferencie prejavujúce sa iba na niekoľkých slovách patria už do oblasti lexiky, nie do oblasti tvorenia slov.

Oľga Sabolová

LYRICKÁ HOVOROVOSŤ ŠVANTNEROVEJ PRÓZY

Je známe, že autori slovenskej lyrizovanej prózy transponovali hovorový štýl do literárnej štruktúry (Miko, 1972). Spomedzi slovenských lyrických prozaikov dosiahol najvyšší stupeň lyrizácie a poetizácie hovorovosti František Švantner, ktorého možno označiť „za jedinečného básnika živelných síl v človeku" (Števček, 1973, s. 160).

Na rozbor lyrizácie a poetizácie hovorovosti sme si vybrali novelu Afka (1976, s. 74—83). Je v nej veľa jazykových a štylistických dominánt Švantnerovej prózy, vyvolávajúcej v čitateľovi údes, prekvapenie a napätie ako zdroj estetického zážitku (o týchto znakoch novely na základe vlastného čitateľského zážitku píše K. Tomiš, 1972).

Začiatok novely (priraďovacie súvetie) znamená pre čitateľa estetický šok (o estetickom šoku v Švantnerovom diele pozri Števček, 1972, s. 21): *Ráno na Paseke zabilo Bariaka a večer toho dňa neďaleko odtiaľ v Sihlách pásli koniari.* Autor zachytáva jednu zo základných životných situácií človeka — fakt smrti. V ďalšej časti novely sa prostredníctvom hlavného hrdinu — ujčeka Maca — usiluje „odhaliť" príčinu Bariakovho skonu, ale definitívne riešenie nepodáva. Čitateľa drží v napätí do konca; záverečná detenzia neprichádza. Kompozične novela pripomína „detektívny" príbeh, podobný, ako sme ho interpretovali v Urbanovej novele Za Vyšným mlynom (Sabolová, 1979). Aj u Urbana sa novela začína estetickým šokom: *Jedného rána, keď išli Malkovčania kosiť bory, našli ho — milenca Katreny Zalčíkovej — v lese za Vyšným mlynom.* Pravda, Urbanovo zobrazenie príbehu je „epickejšie"; u Švantnera dominuje lyrizácia a poetizácia.

Príslovka *ráno* v prvom súvetí zachytáva rozhranie noci a dňa; predznamenáva jednu z motivických dominánt Švantnerovej novely, ktorá sa

prejavuje v kontraste svetla a tmy, ohňa, jasu, blesku a tmavej noci. Všimnime si niektoré príklady:

... *ožiarila sa* pri strome tvár, ktorú inakšie nebolo vidno, lebo *tma* padala *do ohňa.* — Keď vyšľahol *plamienok* a aj zopár *iskier* sa zaplietlo medzi konáre, vystúpili *z tmy* aj iné obrysy. — Boli však *čierne,* lebo *žiara* na ne sálala z opačnej strany. — ... keď *slnce* dlho visí nad horami, a keď aj zapadne, nepribližuje sa hneď *noc,* lebo *svietia* ešte *zore.* — Lenže toho dňa začali blúdiť po nebi oblaky. Boli najprv *biele ako bruchá* letiacich *húsí,* no čím bližšie k večeru, hustli a *zatemňovali sa,* akoby na ne sadala *sadza* z komínov. (V poslednom úryvku textu sa naznačuje tragický sled udalostí: po pokojnom, lyrickom opise nasleduje kontrast vykreslený spojkou *lenže* a uvedeným protikladom bielej a čiernej farby.) — *Tma* sa počala štiepať, lebo z oblohy vyšľahovali dlžizné *plamene* ani nabrúsené meče alebo ako rozpajedené hadie jazyky. Keď taký *plameň* zasiahol zem, nastal *deň so svetlom jasnejším nad poludňajšie slnce.* Kopce, skaly i stromy *obeleli* a *zasvietili,* akoby celý svet bol *z ohňa* a *jasu.* Bolo to však len za chvíľočku, lebo hneď zatým spojila sa rozkálaná *tma* v nesmiernu, nepriehľadnú pevninu, ktorá stonala pri nápore vetra. — Koniari sa utopili celkom *vo tme,* lebo *na uhlíkoch* neposkakoval už *plamienok* a do konárov medzi ihličie nevyletela *iskierka. Oheň* zdochýnal. (V poslednom textovom pásme sa protiklad svetla a tmy vykresľuje len na úrovni pomenovania, v skutočnosti sa ruší; zároveň ide o prípravu na ďalší zvýraznený protiklad, ktorý sa začína vetou *Svet sa šalel* v úvode nového opisu búrky, tentoraz opretého o sluchový vnem.)

Autorov bytostný citový záber sveta prírody i človeka sa premieta aj do kombinácie zmyslových vnemov. V opise búrky raz prevláda vizuálny vnem (protiklad svetla a tmy, ako sme ho uviedli vyššie), inokedy akustický vnem:

Celý svet sa skladal *z ryku.* Nebolo vidieť nič, ale *bolo počuť* zem, oblohu i vietor. (V poslednom súvetí sa kontrast oboch vnemov vyjadruje opozíciou *nebolo vidieť nič — bolo počuť.*) Zem *ručala* ako zviera, ktoré sa topí, obloha zas *hučala* ako mútny príval ... a vietor *jačal* na storakých ústach. Raz *skučal* ako zbitý pes pod dverami, inokedy *zavyl* ani čieda lačných vlkov, *zaplakal* ako dieťa alebo *zapískal* ako valach na fujare. K týmto *zvukom* sa pridávali iné, čo *vydávali* skaliská, stromy a pne. Boli príšernejšie, lebo sa podobali *zvukom,* ktoré zasa *vydávajú* obludy v rozprávkach. Sochorkin chlapec mohol dobre rozoznať *hvizd* dvanásťhlavého draka, ale nerozoznával. Sochorkin chlapec *načúval* inému *hlasu,* ktorý najprv *znel* s vetrom ... Lenže vietor nevydržal, preskočil na iný *tón,* a tak hlas *znel* sám.

Rozohrávaním akustických vnemov pri búrke si autor zároveň pripravil nenútený kompozičný prechod k „tajomnému" hlasu, ktorý podľa ujčeka Maca patrí človeku, čo nepriamo zavinil Bariakovu smrť.

Vráťme sa k východiskovému súvetiu. V spojení *na Paseke* ide o vlastné meno, dobre zapadajúce do epickej osnovy príbehu, označujúce jeden

z „mikropriestorov" novely, naznačujúce, že tu pôjde o pastiersky archetyp (k otázke roľníckeho a pastierskeho archetypu pozri Miko, 1969, s. 209—215), ktorý sa jednoznačne podčiarkuje spojením *v Sihlách* a syntagmou *pásli koniari* (vychádzame tu najmä z apelatívneho významu slova *paseka* = čistina, rúbanisko a z dialektizmu *sihla* = mladý, slabo vyvinutý ihličnatý porast na lúke; lúka s mladým ihličnatým porastom — pozri Slovník slovenského jazyka III, IV). Sihly sú vlastne jediným „priamym" priestorom novely. Švantnerovi stačí na rozohrávanie dejových pásem „spomienkový" svet ujčeka Maca a rozprávanie Bariakovho paholka. Nezanedbateľným „mikropriestorom" je však aj vnútorný svet postáv, ktorý autor v konfrontácii s vonkajšou skutočnosťou využil na všestranné uplatnenie lyrického prvku.

Ďalší kontrast, ktorý sa uplatňuje v prvom súvetí, je v opozícii *ráno — večer*. Druhý člen tohto protikladu rovnako ako *ráno* je rozhraním dňa a noci, a teda opäť vsugerúva predstavu bielej a čiernej farby, pravda, tu v obrátenom poradí, smerom k noci, v ktorej sa má odohrať celý príbeh.

Neurčitosti, „tajomnosti" príbehu nahráva v prvom súvetí tvar neosobného slovesa *zabilo*, zachytávajúceho základnú životnú skutočnosť. Význam tohto slovesa nesie v sebe veľkú informačnú nálož a — ako sme už uviedli — „šokuje" čitateľa hneď na začiatku. Zároveň umožňuje autorovi využiť retrospektívnu kompozíciu a rozprávanie (v epickom pásme novely) ako základný makrokompozičný útvar popri opise (u Švantnera má predovšetkým lyrizujúci charakter). Dôraz na dejovosti, rozprávaní možno doložiť aj značnou frekvenciou slovesa. Pomer podstatných mien a slovies je v tejto novele 1,02 : 1. Je to údaj značne prevyšujúci zistenie o výskyte slovies v porovnaní so substantívami napr. v Sládkovičovej lyricko-epickej skladbe Detvan (pomer podstatných mien a slovies je tu 3 : 2 — pozri Mistrík, 1969, s. 90) a takmer dosahujúci pomer substantív a slovies v ľudovej piesni (4 : 5), v ktorej je hypertrofia slovesa (Mistrík, 1967, s. 332). Tento fakt naznačuje epický základ rozoberanej novely. Rovnako aj pomer substantív a adjektív (4,33 : 1) je veľmi blízky hodnotám zisteným v slovenskej ľudovej piesni (4 : 1; Mistrík, 1969).

Sloveso — odrážajúce konkrétny, zmyslovo naplnený svet dedinského človeka z hôr — má konkrétny, „zážitkový" význam; nesie v sebe základné aktualizačné kategórie rozvíjajúce dejovú osnovu novely. Jeho prvotné, neprenesené použitie posilňuje rozprávanie ako epický princíp príbehu. Všimnime si sled plnovýznamových slovies v prvom odseku: *zabilo, pásli, motali sa, sedeli, dohasínal, poskočil, vyletelo, zaplietlo sa, ožiarila sa, padala, ligotali sa, svietilo, povedali by sme, napíšu, našli by sme, tvoria, presekávajú*. Ich spätosť s konkrétnym záberom skutočnosti je evidentná. Pochopiteľne, ich vytrhnutie z kontextu nemôže naznačiť ďalšie jemné po-

sunutie významu. Už v tomto prvom odseku sa v spojení so substantívami začínajú odkrývať ďalšie, prenesené významy slovies, ktoré v rozvíjaní novely prechádzajú do metafory ako ďalšieho lyrizujúceho prvku textu; ide tu najmä o spojenia: *plachý plamienok poskočil; zopár iskier vyletelo, zaplietlo sa; roky napíšu; ramená presekávajú.*

Zdroj Švantnerovej metafory, oživujúcej prírodu na ľudský spôsob, rúcajúcej hranice medzi človekom a prírodou, medzi vnútorným životom človeka a jeho dotykom s vonkajším svetom, treba hľadať predovšetkým v prenesenom význame slovesa (ktorý odhaľuje substantívny kontext) a v prirovnaní ako „predstupni" metafory. Príklady:

Bolo to však len za chvíľočku, lebo hneď zatým spojila sa rozkálaná tma v nesmiernu, nepriehľadnú pevninu, ktorá stonala pri nápore vetra. — Hromy sa ruvali ako stádo zvierat, ktoré sa nakazilo besnotou. — Oheň zdochýnal. — ... obloha sa lámala a vietor driapal tmu. — Vietor v zlosti oblizoval zem ako býk, ktorý sa chystá na útok. — Niekedy vyletel až k oblakom. No oblaky ho vždy pleštili o zem. — Zem ručala ako zviera, ktoré sa topí... — vietor jačal na storakých ústach. Raz skučal ako zbitý pes pred dverami..., zaplakal ako dieťa... — Ten hlas, čo plašil noc, mohla vymyslieť len zloba ľudská... — Mladina bola pokojná. Oddychovala po víchrici, ktorá ju popretínala. — Cesta sa ňou prehýbala ako dlžizný had. — Nablízku hučal potok. Peny v ňom syčali ani jedovaté hady, ale v doline sa nepohlo nič.

Uvedené postupy sú v súlade s celkovým vyznením textu; sú znakom obraznosti, a teda lyrizácie (o využití obrazných pomenovaní v Švantnerovej Malke porov. Schnek, 1964). Kontrast, metafora, prirovnanie, vytváranie svojráznych obrazov sú stálym zdrojom Švantnerovej lyrizácie a poetizácie epického príbehu, ktorého jazykovým východiskom je hovorový text.

Na ukážku hovorového textu sme si vybrali úryvok, keď Bariakov paholok opisuje ujčekovi Macovi a Sochorkinmu chlapcovi tragickú príhodu svojho gazdu, ktorého zabila kobyla Aťka:

— Vravím ráno gazdovi, — hovoril, — Aťku celú noc triaslo, akoby mala zrádnik, hádam nám prechorie, nechoďme dnes nikde, ale gazdu už vari voľačo hnalo, nemali pokoja. Rúče sme nabrali, aj cez Borovú sme rúče prešli, len na Paseke sme na nešťastie zaviazli. Azda nás čerti za kolesá držali. Vravím gazdovi: ‚Zhoďme jedného kusa,' ale tí ani počuť, len sa mordovali s koňmi. A možno, že by sme boli aj tak vytiahli, keby boli oba zabrali, ale silil sa len Belko. Aťka tancovala na mieste. ‚Zaberaj, komediantka, lebo ťa budem ja učiť tancovať,' kričali na ňu gazda, ale tá len ďalej drobčila.

Hovorová sféra sa tu naznačuje hneď alúziou na dialóg, priamou rečou a hovorovo ladeným slovesom *vravím.* Hovorové zafarbenie má aj výraz *gazdovi* v tomto kontexte. Autorská reč, uvádzacia veta po priamej reči signalizuje expresívne ladenie (Mistrík, 1977, s. 408) ako jeden zo základ-

ných znakov hovorového vyjadrovania. Hovorové prostredie sa vyjadruje aj ďalšími lexikálnymi prvkami (ide najmä o ustálené spojenia a prirovnania):

[Aťku] celú noc *triaslo, akoby mala zrádnik;* hádam nám *prechorie;* ale gazdu už vari *voľačo hnalo, nemali pokoja; rúče* sme nabrali, aj cez Borovú sme *rúče* prešli; len na Paseke sme *na nešťastie zaviazli;* azda nás *čerti za kolesá držali;* ale *tí ani počuť,* len *sa mordovali* s koňmi; ale tá len ďalej *drobčila.*

Zo syntaktických prvkov hovorový expresívny kontext naznačuje elipsa *(rúče sme nabrali, ale tí ani počuť, že by sme boli aj tak vytiahli).* Subjektívnosť ako jeden zo znakov operatívnosti výrazu (k termínu Miko, 1970, s. 80) vyjadruje celá škála častíc *(hádam, vari, azda, možno).* Z ďalších hovorových prvkov treba uviesť neurčité zámeno *voľačo,* použitie pádovej prípony *-a* v akuzatíve sing. pri neživotnom podstatnom mene mužského rodu *(zhoďme jedného k u s a),* expresívne zdôrazňujúce osobné zámeno *(lebo ťa budem j a učiť tancovať),* plurál úcty *(nemali pokoja, ale tí ani počuť, len sa mordovali, kričali na ňu gazda).* Možno sem zaradiť aj prelínanie sa „objektívneho" rozprávačského minulého času a jeho prézentného „osvieženia" (historický prézens): *Aťku celú noc triaslo, akoby mala zrádnik, hádam nám p r e c h o r i e, n e c h o ď m e dnes nikde... Azda nás čerti za kolesá držali. V r a v í m gazdovi...*

Nad tým všetkým sa, prirodzene, vinie tematické napojenie na konkrétnu životnú situáciu, typickú pre hovorovú sféru, pre „chlapské", vrchárske prostredie (na znaky chlapskej reči v Chrobákovej poviedke Kamarát Jašek upozorňuje F. Miko, 1972); ide o tému tvrdého každodenného života a práce, základných životných faktov (motivický protiklad života a smrti). Takéto zafarbenie majú v uvedenom úryvku najmä nasledujúce pasáže: *Aťku celú noc triaslo, akoby mala zrádnik; na Paseke sme na nešťastie zaviazli; azda nás čerti za kolesá držali; zhoďme jedného kusa; len sa mordovali s koňmi* atď. Na jazykovej rovine sa tieto tematické celky stvárňujú najmä úsečnou rečou a vyváženým rytmom výpovede (čo je paradoxné, pretože ide o opísanie vzrušujúcej životnej situácie).

Je tu teda značný počet výrazných znakov hovorovosti. Jednako však tento text nevnímame ako kukučínovský či tajovskovský. Klenie sa totiž nad ním premyslená a funkčná autorova štylizácia, prejavujúca sa najmä v pravidelnej stavbe rytmických úsekov, ktoré reč zvukovo rozčleňujú na vyvážené časti, za ktorými cítime nádych lyrizácie. Autor „preštylizúva" reč svojich postáv; jemná je napr. jeho práca so synonymami *(hádam, vari, azda, možno).* Zámerne opakuje rytmicko-významové úseky; opakovanie je tu — podobne ako v poézii — znakom lyrizácie: *začali ju ťať po pyskoch, po ušiach, po očiach; Aťka sa vzpínala, trhala, fŕkala a gazda len ťali, čo im*

sily stačili; a naraz Aťka sa zmetala, vyskočila, pretrhla opraty, odopäla sa a rovno na gazdu. Rozprávanie príbehu — hoci ide o citovo náročnú situáciu — sa vinie v podstate „pokojne", vyvážene, lyrizujúco.

Syntakticko-mikrokompozičná výstavba textu je náročná. Hoci ide o odraz hovorovej situácie, Švantner používa zložitú techniku na prepojenie autorskej reči, priamej reči a nevlastnej priamej reči (o problematike odstupňovania textu pozri Mistrík, 1977, s. 405—411). V uvedenom úryvku máme pásmo autorskej reči (AR), vyjadrené slovesom *hovoril,* ďalej pásmo reči postáv (RP), realizované v rozprávaní Bariakovho paholka, ktoré sa člení na jeho priamu reč (RP_1 p) a nepriamu reč — citovanie seba samého (RP_1 np) a na citovanie reči Bariaka (RP_2 np). Pritom prepojenie pásma priamej a nepriamej reči je veľmi nenápadné. Graficky by sme tieto vzťahy mohli naznačiť približne takto:

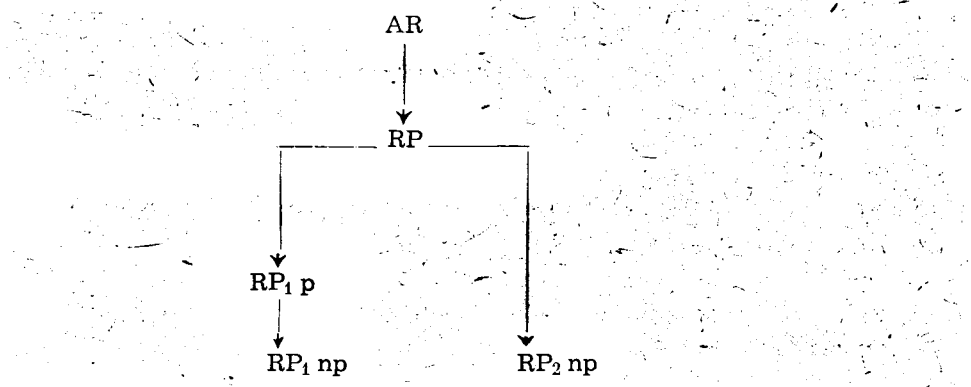

AR: hovoril;

RP_1 p: Vravím ráno gazdovi, ale gazdu už vari voľačo hnalo, nemali pokoja, rúče sme nabrali, aj cez Borovú sme rúče prešli, len na Paseke sme na nešťastie zaviazli, azda nás čerti za kolesá držali, vravím gazdovi, ale tí ani počuť, len sa mordovali s koňmi, a možno, že by sme boli aj tak vytiahli, keby boli oba zabrali, ale silil sa len Belko, Aťka tancovala na mieste, kričali na ňu gazda, ale tá len ďalej drobčila;

RP_1 np: Aťku celú noc triaslo, akoby mala zrádnik, hádam nám prechorie, nechoďme dnes nikde, zhoďme jedného kusa;

RP_2 np: Zaberaj, komediantka, lebo ťa budem ja učiť tancovať.

Rozprávačská náročnosť sa z mikrokompozičných útvarov premieta aj do makrokompozície, do techniky záberu a rozloženia jednotlivých stavebných prvkov novely (najmä v oblasti zachytenia sujetu), čím vlastne autor strieda tenzívne prvky s náznakmi detenzie a drží čitateľa v napätí.

„Snovosť", tajomnosť, „magickosť" Švantnerových príbehov má domáce, ľudové korene: pri výstavbe svojich próz využil (podobne ako ostatní lyrickí prozaici) aj niektoré postupy známe z ľudovej rozprávky. Ako kon-

štatuje K. Tomiš (1972, s. 52), „jadro príbehu tvorí dejová schéma známa v rôznych variantoch z ľudových rozprávok". Rozprávkovým princípom môže byť aj samotný fakt, že zviera (kôň) zabíja človeka (princíp personifikácie prírody, vrátane zvierat); prírodná scenéria príbehu tiež v mnohom pripomína situácie rozprávkových hrdinov. Alúzia na ľudovú rozprávku sa vyvoláva aj priamo; príklad: *Sochorkin chlapec mohol dobre rozoznať hvizd dvanásťhlavého draka, ale nerozoznával.*

Jedným zo znakov lyrizácie, poetizácie textu je opúšťanie sukcesívnosti a posilňovanie simultánnosti prvkov (pozri Miko, 1973, s. 105); lyrický tvar sa viac ponára do zvuku, rytmu, pohybu. Náš rozbor rytmických tendencií v úryvkoch reprezentujúcich rozličné jazykovo-štylistické pásma v Švantnerovej Afke ukázal (Sabolová, 1977, s. 64—79), že text tejto novely je rytmicky príznakový (porov. aj rytmickú štruktúru Švantnerovej Malky — Sabol, 1972) a že sa v ňom rytmicky vyrovnávajú jednotlivé štruktúrne diferencované časti. Tento prieskum zároveň potvrdil, že hovorovosť Švantnerovej prózy nesie výrazné znaky lyrizácie a poetizácie aj vo „vonkajšej", zvukovo-rytmickej výstavbe.

F. Švantner v svojej próze stvárnil „mýtus života a prírody" a ako jediný z autorov lyrizovanej prózy „dospel k analytickejšiemu poňatiu človeka a jeho existencie" (Števček, 1972, s. 19, 30); tento mýtus a toto poňatie vložil do svojho diela čarovným jazykom, ktorý pramení v ľudovosti, hovorovosti a prirodzenosti. Lyrizáciu a poetizáciu hovorového jazyka povýšil na princíp svojej umeleckej práce; plne preto možno súhlasiť s konštatovaním J. Števčeka: „Švantnerova tvorba — to je poézia" (1973, s. 162).

Literatúra

MIKO, F.: Estetika výrazu. Teória výrazu a štýl. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969. 293 s.

MIKO, F.: Text a štýl. K problematike literárnej komunikácie. 1. vyd. Bratislava, Smena 1970. 189 s.

MIKO, F.: Štylistická interpretácia slovenskej lyrizovanej prózy (Poetizácia hovorovosti u D. Chrobáka). In: Studia Academica Slovaca. 1. Prednášky VIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1972, s. 73—81.

MIKO, F.: Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy literatúrou. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1973. 293 s.

MISTRÍK, J.: Z kvantitatívneho výskumu lexiky slovenskej ľudovej piesne. Slovenská reč, *32*, 1967, s. 328—335.

MISTRÍK, J.: Exaktná analýza Maríny a Detvana. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 21. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 85—92.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 450 s.

SABOL, J.: K rytmu Švantnerovej Malky. In: František Švantner. Život a dielo. 1912—1950. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie v Brezne v dňoch 9.—10. októbra 1970. Red. L. Bartko. Martin, Osveta 1972, s. 87—97.

SABOLOVÁ, O.: Štylistické rozbory medzivojnovej prózy. (Rigorózna práca.) Košice 1977. 91 s. Univerzita P. J. Šafárika, Filozofická fakulta.

SABOLOVÁ, O.: Jazykovo-kompozičné osobitosti Urbanovej novely Za Vyšným mlynom. Slovenská reč, 44, 1979, s. 21—29.
SCHNEK, R.: Švantnerova Malka. In: Štylistické rozbory umeleckých textov. Red. J. Mistrík, J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964, s. 131—140.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.
ŠTEVČEK, J.: Zmysel Švantnerovho diela. In: František Švantner. Život a dielo. 1912—1950. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie v Brezne v dňoch 9.—10. októbra 1970. Red. L. Bartko. Martin, Osveta 1972, s. 13—30.
ŠTEVČEK, J.: Lyrizovaná próza. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1973. 289 s.
ŠVANTNER, F.: Novely. Výpoveď, Malka. Nevesta hôľ. Dáma. Variácie. 1. vyd. (Vybrané spisy Františka Švantnera. Zväzok prvý.) Bratislava, Slovenský spisovateľ 1976. 636 s.
TOMIŠ, K.: Švantnerova rozprávačská technika v novele Atka. In: František Švantner. Život a dielo. 1912—1950. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie v Brezne v dňoch 9.—10. októbra 1970. Red. L. Bartko. Martin, Osveta 1972, s. 51—63.

Emil Kudlička — Konštantín Palkovič

O TRANSKRIPCII Z BULHARČINY DO SLOVENČINY

V Pravidlách slovenského pravopisu (1971, s. 106) sa uvádzajú hlavné zásady prepisu z azbuky do latinky. Sú to v podstate zásady prepisu (transkripcie) z ruštiny písanej azbukou (cyrilským písmom), lebo z ukrajinčiny sa tu uvádzajú len jednotlivosti. Nič sa tu nehovorí o prepise z bieloruštiny, srbčiny, bulharčiny a macedónčiny, ktoré majú niektoré špeciálne hlásky a na ich označenie špeciálne litery, resp. niektoré písmená cyrilského písma majú v týchto jazykoch inú platnosť ako v ruštine. Keď sa v Pravidlách uvedené zásady mechanicky aplikujú aj na prepis z iných slovanských jazykov používajúcich slovanské písmo (azbuku), napr. z bulharčiny, robia sa rozličné chyby. V dennej tlači sme si napríklad všimli nesprávny prepis bulharského zemepisného názvu *Rabiška Peščera* (správne *Peštera*), ktorý sa objavil v novinách začiatkom januára 1979 pri príležitosti zájazdu Lúčnice do Bulharska. Chyby sa robia aj pri prepise tvrdého znaku, písmena *e* (v bulharčine *e* sa nikdy neprepisuje ako *je*, ako je to napr. v ruštine) a i. S podobnými chybami sa často stretávame pri sledovaní slovenského materiálu o bulharskej literatúre, ako aj v prekladoch z bulharskej beletrie. Prepisu z ruštiny sa venujú aj špeciálne príspevky (porov. napr. článok U. Fecaninovej, 1978, tam aj ďalšia literatúra), no otázkam prepisu z bulharčiny sa u nás zatiaľ nikto nevenoval. Pokladáme preto za potrebné uviesť základné pravidlá transkripcie z bulharčiny, t. j. takého prepisu, pri ktorom sa berie do ohľadu výslovnosť prepisovaných

písomných znakov. Transliteráciou, t. j. prepisom, pri ktorom sa písmená jednej grafickej sústavy nahrádzajú literami inej grafickej sústavy, pričom sa neberie ohľad na výslovnosť (Marouzeau, 1960, s. 315), sa v tomto príspevku nezaoberáme.

Pri prepise väčšiny písmen označujúcich spoluhlásky nie sú nijaké problémy. Každej spoluhláskovej litere cyrilického písma zodpovedá príslušné písmeno latinky, a tak prepis takých mien ako *Burgas, Plovdiv, Joan, Delo, Kamen, Canka, Šipka, Lazar* a pod. nerobí nijaké problémy. Písmeno *x* sa prepisuje ako *ch: Chadžinikolov, Christo, Zachari, Chadži.* Iba pri prepise bulharského všeobecného názvu хаджи („mohamedán, ktorý vykonal púť do Mekky") sa použije adaptovaná forma *hadži.* Ale tu už nejde o prepis z azbuky do latinky, lež o adaptáciu lexikálneho citátu (pri prepise aj tu musí byť *chadži).* Nebulharské mená s písmenom *x* prepisujeme podľa našich zvyklostí. Písmeno г sa prepisuje ako *g:* Bogdan, Dragan, *Georgi.* Skupinu кс prepisujeme v bulharských slovách (všeobecných i vlastných názvoch) ako *ks: Alekseev, Aleksi, Aleksandăr* (má typické bulharské zakončenie), ale v menách cudzieho pôvodu ponechávame náš spôsob písania, t. j. *x,* napr. *Marx, Maxim Gorkij* a pod.

Písmeno щ označuje v bulharčine na rozdiel od ruštiny skupinu *št* (nie *šč*), a preto ho treba prepisovať písmenami *št: Štetinski, Svištov, Bukoreštliev, učilište, štuka, štavel, šťastie, štit, peštera.*

Viac problémov je pri prepise písmen označujúcich samohlásky. Bulharské samohlásky a, o, y prepisujeme do slovenčiny ako *a, o, u: Atanas, Orlin, ulica.* V bulharčine sú iba krátke slabiky, a preto pri prepise používame len krátke samohlásky, i keď sa príslušné slovo zhoduje so slovenským znením, v ktorom je dlhé *á,* napr. *Stara Zagora.*

V bulharčine je len jedno *i* (krátke), ktoré nikdy nezmäkčuje predchádzajúcu spoluhlásku. V slovenskom prepise píšeme vždy *i,* napr. *Koprivštica, Ribarica, Bistra, Dimov, Levski, Rakovski, Stambolijski.* S krátkym *i* ponechávame aj mená a zemepisné názvy, koré sa inak zhodujú so slovenskými, napr. *Vladimir Konstantin, Devin.* Iba v slovenskom kontexte píšeme rodné mená s dĺžkami: *Kristína* a pod. Písanie názvov v podobách „Koprivštyca, Pernštyca, Vrlištyca, Rybarica", s ktorým sme sa stretli v prekladoch z bulharčiny, aby sa naznačila tvrdá výslovnosť, resp. etymologická súvislosť s domácimi slovenskými slovami, pokladáme za neodôvodnené. Prepis aj v zemepisných názvoch má zachovávať pôvodnú formu (okrem osobitných prípadov, ak ide o funkčné využitie názvov).

Osobitne treba upozorniť na prepis písmena e. Bulharčina má len jedno *e* nepozná tzv. obrátené *e* (э) ako ruština. Tvrdú výslovnosť môžeme naznačiť v poznámkach. V bulharčine e v každej pozícii označuje samohlásku *e,* a preto ho vždy tak prepisujeme, napr. *ezik, Elin Pelin, Elisaveta, Evgenia,*

Evtim, Andreev, Isaev, Eliseev, Mateev, Blagoevgrad, Georgiev, Iliev, Aleksiev. Prepis v podobe „Andrejev" a pod. (ovplyvnený ruským čítaním písmena e v takejto pozícii) je nesprávny.

Bulharský tvrdý jer (znak) na rozdiel od ruštiny reprezentuje osobitnú fonému a vyslovuje sa ako neurčitá zadná samohláska (blízka napr. angl. v slove *but*). Vyskytuje sa najmä vnútri slova na mieste slovenského *u, a, o,* no aj ako sprievodný vokál pri spoluhláske *r* a *l* tak vnútri, ako aj pred koncom slova, kde je v slovenčine *-er* a pod. Keď sa tvrdý znak vyskytuje vnútri slova, prepisuje sa do slovenčiny znakom *ă* (v populárnejších textoch aj ako *a*), napr. *Široka Lăka, Bălgarski pisatel* (názov bulharského vydavateľstva), *săvet, săbrani săčinenija, Plamăk* (názov literárneho mesačníka), *Kănčev, Iskăr, Gălăbov, Kazanlăk.* Podobne sa prepisuje aj v pozícii pri *r* a *l,* ktoré je v poslednej slabike, napr. *Aleksandăr, Petăr, Dimităr, Nesebăr.* Problematický je prepis v pozícii slovenského slabičného *l* a *r.* Bulhari prepisujú naše slová, v ktorých je slabičné *l* a *r,* so sprievodným tvrdým jerom. Zaužívané ruské priezviská na *ij* prepisujeme do slovenčiny s *ý (Dostojevský).* Ako vidíme, uplatňuje sa tu istá adaptácia. Podobne by to mohlo byť aj pri prepise р а л so sprievodným jerom. Nazdávame sa, že by bolo prirodzenejšie, keby sme v tejto pozícii skupiny ъл а ър prepisovali v podobe slabičného *l* a *r,* napr. *Trnovo, Trgovište, Stršel* (názov humoristického časopisu), *Trnovgrad, Krsťo, Grbata, Štrkelov, Krstev, Vlkov.*

Grafický znak ю sa prepisuje podľa týchto pravidiel: na začiatku slova a po samohláske ako *ju:* Юруков — *Jurukov,* Буюклиев — *Bujukliev,* Коюмджиев — *Kojumdžiev,* Пею — *Peju,* съюз — *săjuz;* po spoluhláskach (okrem д, т, н, л) ako *iu:* Гюзелев — *Giuzelev,* Гюрова — *Giurova,* Кювлиева — *Kiuvlieva,* Сюриев — *Siuriev,* Кюстендил — *Kiustendil,* Гюселов — *Giuselov,* Панагюрище — *Panagiurište,* Кюлявков — *Kiuľavkov.*

Skupiny дю, тю, ню, лю prepisujeme ako *ďu, ťu, ňu, ľu:* Дюгменджиев — *Ďugmendžiev,* Дюлев — *Ďulev,* Ботю — *Boťu,* Тотю — *Toťu,* Беню — *Beňu,* Боню — *Boňu,* Любомир — *Ľubomir,* Людмила — *Ľudmila,* Любен — *Ľuben,* Люба — *Ľuba.*

Grafický znak я sa prepisuje podľa týchto pravidiel: na začiatku slova a po samohláskach ako *ja:* Янева — *Janeva,* Яворов — *Javorov,* Емилиян — *Emilijan,* Боян — *Bojan,* Стоянов — *Stojanov,* Пея — *Peja,* съчинения — *săčinenija,* Лидия — *Lidija,* Мария — *Marija,* Росалия — *Rosalija,* Юлия — *Julija,* Корнелия — *Kornelija;* po spoluhláskach (okrem д, т, н, л) ako *ia:* Дамян — *Damian,* Овесянин — *Ovesianin,* Пясъци — *Piasăci,* Багряна — *Bagriana,* Румяна — *Rumiana,* Трявна — *Triavna,* Хисаря — *Chisaria.*

Skupiny дя, тя, ня, ля prepisujeme ako *ďa, ťa, ňa, ľa:* Бодянски — *Boďanski,* Недялко — *Neďalko,* Катя — *Kaťa,* Ваня — *Vaňa,* Митя — *Miťa,*

Uvedené zásady transkripcie možno zhrnúť do tejto tabuľky:

Azbuka	Latinka	Poloha	Príklady	
е	e	všade (i na začiatku a po spoluhláske)	език Андреев	ezik Andreev
и	i (nemäkčí)		Рибарица Димов	Ribarica Dimov
ъ	ă		Кънчев	Kănčev
-ър, -ъл	-ăr, -ăl	na konci slova	Несебър ъгъл	Nesebăr ăgăl
-ър-, -ъл-	r, l	vnútri slova	Търново Вълков	Trnovo Vlkov
г	g		Богдан	Bogdan
х*	ch		Захари	Zachari
кс	ks	v bulh. menách	Алексеев	Alekseev
	x	v cudzích menách	Маркс	Marx
щ	št		пещера	peštera
ю	ju	na začiatku slova a po samohláske	Юриков Буюклиев	Jurikov Bujukliev
	iu	po spoluhláskach (okrem d, t, n, l)	Кюстендил	Kiustendil
дю, тю, ню, лю	ďu, ťu, ňu, ľu		Дюлев Тотю Беню Любен	Ďulev Toťu Beňu Ľuben

Огнянов — *Ogňanov*, Дебеляно — *Debeľanov*, Лиляна — *Liľana*, Полянов — *Poľanov*, Смоляна — *Smoľana*.

Pri prepise ь (mäkkého znaku) treba si uvedomiť, že ь nie je v bulharčine samostatná hláska, ale iba grafický znak, ktorý sa používa len pred samohláskou o na označenie mäkkosti predchádzajúcej spoluhlásky (zväčša v slovác cudzieho pôvodu). Keď znak ь stojí pred samohláskou о po spoluhláskach (okrem д, т, н, л), prepisuje sa ako samohláska *i*, ktorá s nasledujúcou samohláskou *o* vo výslovnosti utvára diftongické spojenie *io*. Napr. кьорав — *kiorav* (slepý), сьомга — *siomga* (losos), шофьор — *šofior*.

Azbuka	Latinka	Poloha	Príklady	
я	ja	na začiatku slova a po samohláske	Яворов Бояна	Javorov Bojana
	ia	po spoluhláskach (okrem d, t, n, l)	Дамян	Damian
дя, тя, ня, ля	ďa, ťa, ňa, ľa		Бодянски Катя Ваня Полянов	Boďanski Kaťa Vaňa Poľanov
ьо	io	po spoluhláskach (okrem d, t, n, l)	шофьор	šofior
дьо, тьо, ньо, льо	ďo, ťo, ňo, ľo		Вътьо, Пеньо Кольо	Väťo, Peňo, Koľo

* V cudzích názvoch často ako *h*, napr. Хамбург — *Hamburg*.

Skupiny дьо, тьо, ньо, льо prepisujeme ako *ďo, ťo, ňo, ľo:* Вътьо — *Väťo,* Пеньо — *Peňo,* Беньо — *Beňo,* Пеньович — *Peňovič,* Кольо — *Koľo.*

Uviedli sme hlavné zásady prepisu (transkripcie) z bulharčiny do slovenčiny, ktoré by sa mali uplatňovať v bežnej praxi, pri prekladaní. V knižniciach pri katalogizácii, pri dokumentácii, bibliografiách (citáciách) treba dodržiavať zásady, ktoré určuje norma ČSN Transliterácia z cyriliky, v ktorej sa osobitne uvádza aj transliterácia z bulharčiny (porov. Slovenská reč, 1974). V najbližšom vydaní pravopisných pravidiel by sa mali zásady prepisu z azbuky do latinky špecifikovať podľa jazykov, aby neprišlo k podobným nedorozumeniam, ako sme uviedli na začiatku príspevku.

Literatúra

FECANINOVÁ, U.: K prepisu mien a pomenovaní z ruštiny do slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 7. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1978, s. 88—101.

MAROUZEAU, J.: Slovar' lingvističeskich terminov. 1. vyd. Moskva, Izdateľstvo innostranoj literatury 1960. 436 s.

Návrh ČSN Transliterácia cyriliky. Slovenská reč, *39*, 1974, s. 369—376.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.

Gustáv Moško

PRÍSTAVOK, ROVNORODÝ A VIACNÁSOBNÝ VETNÝ ČLEN

1. Jednou zo sporných otázok syntaxe je chápanie a výklad prístavku (apozície), lebo existuje niekoľko interpretácií prístavku.

Podľa starších i niektorých novších gramatík a príručiek (napr. Ertl, 1928; Damborský, 1930; Letz, 1950; Orlovský, 1971 a i.) je prístavok zhodný prívlastok vyjadrený podstatným menom, ktorý objasňuje alebo bližšie určuje podstatné meno (pomenovanie veci alebo osoby). Býva dvojaký: určovací a vysvetľovací. Určovací (pomenovací alebo tesný) prístavok bližšie pomenúva základné podstatné meno a neoddeľuje sa od neho čiarkou, napr. *rieka Morava.* Vysvetľovací (voľný) prístavok vysvetľuje základné meno, od ktorého sa oddeľuje čiarkou, napr. *Bratislava, hlavné mesto Slovenska.*

Vo väčšine novších gramatík a príručiek (napr. Havránek – Jedlička, 1970; Paulíny – Ružička – Štolc, 1968; Bauer – Grepl, 1972 a i.) sa prístavok spravidla definuje ako druh zhodného postpozitívneho substantívneho prívlastku, voľne pripojeného k nadradenému podstatnému menu, napr.: *Klement Gottwald, prezident Československej republiky.* Tzv. tesný prístavok typu *mesto Praha, súdruh riaditeľ* sa z prístavku vylučuje a pokladá sa za zhodný substantívny prívlastok.

V. Mathesius (1966) pokladá prístavok za nevetnú predikáciu a tým ho odlišuje od prívlastku. Termín nevetná predikácia (polovětná vazba přísudková) označuje, že prístavok je javom prechodným; obsahovo je založený na vetnej funkcii, ale formálne nie je samostatnou vetou. Predikatívny vzťah si zachováva iba vtedy, keď je voľnou časťou, ktorú možno ľahko zmeniť na vetu. V. Mathesius (1947) za dôležitý formálny znak prístavku pokladá rytmické členenie, t. j. pauzu medzi základným výrazom (podstatným menom) a prístavkom. Ak sa táto pauza stratí, prístavok sa stane prívlastkom. V. Mathesius odmietol Ertlovo delenie na voľný a tesný prístavok. Za skutočné prístavky pokladá iba tie, ktoré Ertl nazýva voľnými prístavkami. Tesné prístavky pomenoval apozitívnymi prívlastkami.

Na tento Mathesiusov výklad prístavku priamo nadviazali V. Šmilauer (1969), F. Kopečný (1958), V. Hrabě (1964), hoci V. Šmilauer a V. Hrabě rozlišujú tesný a voľný prístavok. Stúpencami Mathesiusovej a Šmilauerovej koncepcie prístavku v širšom chápaní sú v československej jazykovede, pravda, bez tzv. tesného prístavku, R. Schnek (1968; 1979), J. Hrbáček (1972), G. Gotthardová-Štibraná (1976), J. Oravec (1978) a i.

R. Schnek (1968, s. 211) chápe prístavok „ako vzťah aktuálnej totožnosti medzi nejakým vetným členom a jeho ďalším (dvojakým alebo viacerým) vyjadrením

(prístavkom)". Napr.: *Jerguš, odchovanec vrchovskej samoty, priateľ a krotiteľ psov. — Ostal vzadu, pri plote.*

Podľa J. Hrbáčka (1972) členy v prístavkovom vzťahu nie sú ani v podraďovacom vzťahu, nie sú ani zhodné, ale sú na rovnakej syntaktickej úrovni, t. j. obidva členy vo vete sú rovnakým vetným členom. Rovnaká syntaktická úroveň je spoločným znakom nielen pre prístavok, ale aj pre rovnorodé členy v determinatívnom vzťahu a pre viacnásobné vetné členy. Pre správne pochopenie a interpretáciu prístavku, rovnorodých a viacnásobných vetných členov treba tieto jednotlivé syntaktické javy presne odlišovať. V minulosti sa prístavok a rovnorodé členy v determinatívnom vzťahu vôbec nerozlišovali, ba stretávame sa s názormi, podľa ktorých sa prístavok pokladá za viacnásobný vetný člen.

Hrbáčkov výklad prístavkového vzťahu treba pokladať za novátorský, lebo naznačuje východisko pre netradičné chápanie a interpretáciu prístavku i tzv. zhodného substantívneho prívlastku typu *mesto Praha*, ktoré sa stávajú predmetom diskusií a polemík nielen v teórii, ale predovšetkým v školskej praxi. Z hľadiska rovnakej syntaktickej úrovne možno metodicky i vedecky správne interpretovať prístavok a rovnorodé vetné členy a odlíšiť ich od viacnásobných vetných členov.

2. Prístavok sa dosiaľ všeobecne pokladá za rozvíjací vetný člen, ktorý v syntagme vytvára determinatívne vzťahy prívlastkovej povahy (napr. Bauer — Grepl, 1972). Keď však prístavok porovnávame s inými rozvíjacími vetnými členmi (prívlastkom, predmetom alebo príslovkovým určením), zistíme, že prístavok spravidla vytvára syntaktickú konštrukciu, ktorá vo vete neplní nejakú novú syntaktickú funkciu, ale iba funkciu toho vetného člena, za ktorým bezprostredne stojí, ako jeho sprievodný príznak alebo pomenovanie tej istej veci iným spôsobom. Porov.:

Uličkou popri kadiach šiel *Herschner, majster prevádzky.* (Jurík) x Uličkou popri kadiach šiel *majster prevádzky.* — ... trhane a po kúskoch začala rozprávať *o Viktorovi Michelovi, svojom mužovi.* (A. Bednár) x ... začala rozprávať *o svojom mužovi.*

Prístavkom (prístavkovou konštrukciou) sa teda vyjadruje hlavný i rozvíjací vetný člen nedeterminatívnym spôsobom, lebo sprievodný príznak sa polopredikatívne prisudzuje hlavnému i rozvíjaciemu vetnému členu vyjadrenému syntaktickým substantívom.

Prístavok pokladáme za polovetnú (polopredikatívnu) konštrukciu, za istý druh kondenzačnej konštrukcie so skrytou predikáciou. Je to „osobitný" polopredikatívny vetný člen inkorporovaný do syntagmy do pozície syntaktického substantíva v akejkoľvek syntaktickej funkcii. Syntaktické substantívum, t. j. akýsi základ (báza) prístavku, a prístavok sú na rovnakej syntaktickej úrovni, sú rovnakými vetnými členmi. Z funkčného hľadiska nemá prístavok vo vetnej stavbe záväznú, ale iba fakultatívnu syntaktickú funkciu, lebo sa voľne inkorporuje, vkladá do pozície substantíva. Rozvíja-

cie vetné členy majú vo vetnej stavbe relatívne záväznú syntaktickú funkciu a tvoria samostatné determinatívne syntagmy, ktoré sú pre výstavbu vety veľmi potrebné. Samostatná prístavková syntagma má vždy iba nominatívnu, pomenovaciu funkciu. (Porov.: *...básnikove sympatie jednoznačne patrili vysťahovalcom, nedobrovoľným obetiam vykorisťovateľského systému.* (A. Mráz) x *Vysťahovalci, nedobrovoľné obete vykorisťovateľského systému.*) Prístavok vo vetnej stavbe (ale aj v názvoch, pomenovaniach) „zaraďuje", resp. „vysvetľuje" obsah, vyjadrený syntaktickým substantívom, plní teda osobitnú syntaktickú funkciu, ktorú nemožno stotožniť s prívlastkom, ba ani s osobitným druhom prívlastku, a preto ho treba vylúčiť zo systému rozvíjacích vetných členov. Niektorí jazykovedci (napr. Meščaninov, 1978) rozlišujú len tri rozvíjacie vetné členy: predmet, príslovkové určenie a prívlastok.

Formálna syntaktická závislosť, ktorou sa vyjadruje polopredikatívny vzťah medzi prístavkom a jeho základom, sa realizuje zvukovými gramatizujúcimi prostriedkami: pauzou a intonáciou, a nie zhodou, ako sa doteraz všeobecne tvrdí. Napr. vo vete *Poznáš ty, vojak, Nebuzardara, veliteľa kráľovských žoldnierov?* (Figuli) prístavok (prístavková polopredikatívna konštrukcia — ApPK) *veliteľa kráľovských žoldnierov* vstupuje do objektovej syntagmy *poznáš Nebuzardara.* Základ ApPK *Nebuzardara* gramaticky neurčuje tvar substantíva v ApPK *veliteľa* ako pri prívlastku, lebo obe substantíva sa rovnakým determinatívnym vzťahom spájajú s nadradeným členom syntagmy *poznáš,* ktorý im určuje gramatický tvar (akuzatív). Teda charakter nadradeného člena syntagmy určuje aj tvar substantíva v ApPK. Porov.:

Strategický cieľ imperializmu — *zničiť hlavnú revolučnú silu* súčasnej epochy — *spoločenstvo* socialistických krajín — ostal nezmenený. (Hanisko) x Strategický cieľ imperializmu — *zničenie* hlavnej revolučnej *sily* súčasnej epochy — *spoločenstva* socialistických krajín — ostal nezmenený.

Zhodu ako prostriedok syntaktickej závislosti ApPK nemožno dokázať ani v prípadoch, keď je jeden z členov rovnakej syntaktickej úrovne vyjadrený neohybným zámenom, infinitívom, príp. príslovkou. Napr.:

A nepriateľ je už *tu, vo Vlčindole, vo vzornom vinohrade Ejhledjefkovom!* (Hečko) — Najhumánnejší *cieľ — zabezpečiť mier vo svete* — takisto ako neustále rastúca ekonomická a politická i vojenská sila socializmu utvárali priaznivejšie podmienky pre prechod ďalších krajín k socializmu. (Plevza)

Zo sémantickej stránky ApPK charakterizujeme ako vyjadrenie aktuálnej totožnosti. Syntakticky ApPK vyjadruje polopredikatívny vzťah, t. j. neúplnými formálnymi prostriedkami prisudzuje substancii v akejkoľvek vetnej funkcii príznak, ktorý sa stáva jej sprievodným znakom, resp. dru-

hým pomenovaním, napr. v podmete: *Alexander Nadolski, v r e c k o v ý z l o d e j, ležal v spravodlivom hlbokom hrobe.* (Chudoba); v predmete: *Nalial doň kľagu, š ť a v y z t e ľ a c i e h o ž a l ú d k a, rozriedenej vodou.* (Ondrejov); v mennej časti slovesno-menného prísudku: *Bola to Žofia, s t a r š i a m l y n á r o v a d c é r a.* (Chudoba); v príslovkovom určení: *Vám dozaista stačí zistenie, že týmto dňom, 2 9. a u g u s t a 1 9 4 4, bolo vyhlásené ozbrojené povstanie.* (Jilemnický); v nezhodnom prívlastku: *Môj synovec slúžil verne vo vojsku Nebuzardara, s p a n i l é h o v e l i t e ľ a ž o l d n i e r s k y c h v o j s k b a b y l o n s k ý c h.* (Figuli)

Sémanticky delíme ApPK na dva základné typy:

a) na zaraďovací prístavok — vyjadruje sa polopredikatívnou konštrukciou, v ktorej predikujúci výraz má širší významový rozsah ako jeho subjekt (základ ApPK). Základ ApPK býva vyjadrený vlastnými menami a výrazmi, ktorých významový rozsah je užší ako významový rozsah substantíva v ApPK. Intonačne sa vydeľuje od základu nižšou intonáciou. Zisťuje sa tak, že sa dá k nemu pripojiť postpozitívne zámeno *to*. Napr.:

Vendelín Brada, *bývalý (to) závozník z pivovaru,* vysnoril ešte v Bystrici kdesi demižón liehu. (Mináč) — Malý honelník, *chlapec ako Paľo Stieranka,* chytal koníky po lese. (Ondrejov) — Silvester Bolebruch, *najzámožnejší (to) vlčindolský občan,* vlastní skoro pätinu obecného chotára... (Hečko)

b) na vysvetľovací prístavok — je to istý protiklad zaraďovacieho prístavku a vysvetľuje významovo širší rozsah základu ApPK výrazom s užším významovým rozsahom. Intonačne sa vydeľuje od základu ApPK vyššou intonáciou. ApPK sa často pripája k svojmu základu aj vysvetľovacími spojkami *to jest (t. j.), totiž, totižto, čiže* a i.:

Jemu, *Jánovi Gabrielovi,* je to konečne jedno, jeho to vlastne ani nezaujíma. (Horváth) — Vo dvore privítalo ich ozrutné psisko, *valach popolavej srsti.* (Ondrejov) — Metodologické problémy, *t. j. problémy dotýkajúce sa teórie a vedeckej metódy,* sú stále viac v popredí záujmu dnešnej vedy. (Filkorn)

Rovnakú syntaktickú úroveň ApPK a jeho polopredikatívnu platnosť najlepšie dokážeme syntaktickými vzťahmi, do ktorých ApPK vstupuje. ApPK ako „osobitný" polopredikatívny člen inkorporovaný do syntagmy do pozície substantíva v akejkoľvek syntaktickej funkcii vytvára vo vetnej stavbe tieto vzťahy: substantívum (N) v ApPK, ktoré na rovnakej syntaktickej úrovni plní istú funkciu a je súčasne predikátom ApPK (P_{Ap}), spája sa dvoma rozličnými vzťahmi s obidvoma členmi syntagmy zároveň, a to so syntaktickým substantívom (N), ktoré vo vete plní istú syntaktickú funkciu a je súčasne subjektom ApPK (S_{Ap}), polopredikatívnym vzťahom (značka: →→); s druhým členom syntagmy sa spája subordinatívnym vzťahom (t. j.

predikatívnym vzťahom — zn.: →→, resp. determinatívnym vzťahom — zn.: →). ApPK sa môže inkorporovať do pozície N (a) v nominálno-verbálnej, resp. verbálno-nominálnej syntagme (predikatívnej, objektovej, adverbiálnej, „recipročnej"), alebo (b) v nominálnej syntagme (pri nezhodnom atribúte). Syntaktické vzťahy ApPK ilustrujeme a vzorcom vyjadrujeme takto[1]:

(a) prístavok inkorporovaný do nominálno-verbálnej, resp. verbálno-nominálnej syntagmy:

(1) *Vendelín Babinský* ($N_{S} : S_{Ap}$), *vlčindolský richtár* ($N_{S} : P_{Ap}$), *kladie* (P) *na stôl džbán s vínom.* (Hečko)

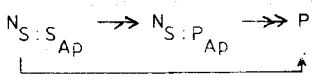

(2) ... *vtedy som poznal* (P) *aj Zuzu* ($N_{O} : S_{Ap}$), *príštipkárovu dcéru* ($N_{O} : P_{Ap}$). (Jilemnický)

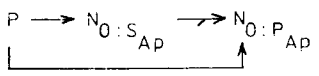

(b) prístavok inkorporovaný do nominálnej syntagmy:

(3) *Víťazstvo v zrážke* (N_{At_1}) *s nebezpečným nepriateľom* ($N_{At_2} : S_{Ap}$) *ľudstva — s hitlerovským fašizmom* ($N_{At_2} : P_{Ap}$) *— zmarilo nádeje svetového imperializmu.* (Úloha (KSSZ))

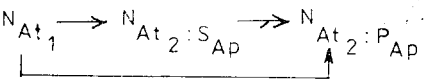

Polopredikatívnu platnosť ApPK inkorporovanej do matricovej vety do pozície N dokážeme rozložením vety na dve jadrové vety (T_1). Rovnakú syntaktickú úroveň N a ApPK dokážeme vzájomnou zámenou N a ApPK v stavbe vety (T_2):

(1a) T_1: Vendelín Babinský kladie na stôl džbán s vínom. Vendelín Babinský je vlčindolský(m) richtár(om).
T_2: Vlčindolský richtár, Vendelín Babinský, kladie na stôl džbán s vínom.
(2a) T_1: ... vtedy som poznal aj Zuzu. Zuza bola príštipkárova dcéra.
T_2: ... vtedy som poznal aj príštipkárovu dcéru, Zuzu.
(3a) T_1: Víťazstvo v zrážke s nebezpečným nepriateľom ľudstva zmarilo nádeje imperializmu. Nebezpečný nepriateľ ľudstva, to bol hitlerovský fašizmus.

[1] Symboly: S = podmet, P = prísudok, O = predmet, At = prívlastok; znamienko: = „aj vo funkcii".

T_2: Víťazstvo v zrážke s hitlerovským fašizmom, s nebezpečným nepriateľom ľudstva, zmarilo nádeje svetového imperializmu.

3. Tesné spojenie dvoch zhodných substantív typu *mesto Praha, súdružka vedúca* sa v novších gramatikách a príručkách (napr. Pauliny — Ružička — Štolc, 1968; Havránek — Jedlička, 1970; Kopečný, 1958; Bauer — Grepl, 1972; Oravec, 1978 a i.) nepokladá za tesný prístavok, ale za zhodný substantívny prívlastok (pozri 1). Bauer — Grepl (1972) k tomuto druhu prívlastku poznamenávajú, že „ve všech uvedených přívlastkových spojeních je do jisté míry zastřen směr determinace, takže je v nich obtížné stanovit, co je člen základní a co přívlastek" (s. 106).

J. Hrbáček (1972) takéto spojenie dvoch substantív pokladá za spojenie rovnorodých členov s determinatívnym vzťahom. Pod rovnorodými členmi s determinatívnym vzťahom J. Hrbáček rozumie: (1) syntaktické substantíva: *mesto Praha, riaditeľ Novák, chudera matka;* (2) syntaktické adjektíva: *nový jarný (kabát), druhá závažná (otázka), náš študentský (časopis);* (3) syntaktické adverbiá: *včera večer, dole pod podlahou, na nádraží v hale.* Všetky tieto tri typy rovnorodých členov charakterizuje spoločnými syntaktickými vlastnosťami: (1) rovnorodé výrazy nie sú od seba závislé, (2) nie sú v priraďovacom vzťahu, (3) sú na rovnakej syntaktickej úrovni, (4) sú v determinatívnom vzťahu.

S výkladom J. Hrbáčka súhlasíme aj my, lebo v substantívnom type *mesto Praha, súdružka vedúca, suseda Zuza* a pod. nezávisí jedno substantívum od druhého ako pri substantívnom prívlastku typu *strecha domu,* ale obe substantíva sú vo všetkých syntaktických funkciách v rovnakom tvare, ako si to vyžaduje príslušná konštrukcia. Obe substantíva plnia funkciu toho istého vetného člena (podmetu, predmetu, príslovkového určenia, prívlastku). Napríklad vo vete *Po čase sa Peťko spriatelil s mojím poľovným psom Jeríkom* (Moric) sloveso *spriatelil sa* vyžaduje obidve substantíva *so psom Jeríkom* v inštrumentáli ako dva rovnorodé predmety, ktoré sa postupne determinujú na rovnakej syntaktickej úrovni. Nejde tu teda o zhodu dvoch substantív ako závislosť jedného od druhého, lebo obidve substantíva sú v príslušnej konštrukcii v rovnakom syntaktickom vzťahu s nadradeným slovesom *spriatelil sa.* Pri absencii jedného zo substantív funkciu predmetu preberá druhé substantívum.

Keď takéto substantíva sú dvoch rozličných rodov a uplatňujú sa vo funkcii podmetu, potom zhoda prísudku ukazuje, ktoré z týchto substantív je významovo dôležitejšie. Prísudok sa môže zhodovať s jedným z nich, s tým, ktoré tvorí sémantický základ spojenia. Napr.: *Mesto Banská Bystrica sa dôstojne pripravilo na oslavy Slovenského národného povstania.*

Od rovnorodých adverbiálnych členov (typ *včera večer*) a rovnorodých

adjektívnych členov (typ *stredná priemyselná škola)* sa rovnorodé substantívne členy vo funkcii podmetu líšia sémanticky tým, že nedeterminujú postupne iný vetný člen, ale jedno substantívum determinuje druhé.

V substantívnom prívlastkovom type *strecha domu* je substantívum *domu* v rozličných konštrukciách vždy prívlastkom závislým od substantíva *strecha,* a preto svoj tvar nikdy nemení. Obe substantíva majú teda odlišnú syntaktickú funkciu. Porovnajme oba substantívne typy v rozličných konštrukciách:

spadla *suseda Zuza*	spadla *strecha domu*
zazrel *susedu Zuzu*	zazrel *strechu domu*
hovoril *o susede Zuze*	hovoril *o streche domu*
spadol *zo susedky Zuzy*	spadol *zo strechy domu*
na boku *susedy Zuzy*	na boku *strechy domu*
zazrel *susedu* - - -	zazrel *strechu* - - -
zazrel - - - Zuzu	*zazrel - - - *domu.*

Pri rovnorodých vetných členoch s determinatívnym vzťahom sa spájajú: a) neživotné substantíva, a to všeobecné s vlastným *(mesto Praha, rieka Kysuca, vrch Poludnica),* alebo všeobecné so všeobecným *(tráva ťapka, čiapka ušianka, pílka zlodejka);* b) životné zvieracie substantíva, a to všeobecné s vlastným *(mačka Murka, pes Dunčo, jelenček Peťko),* alebo všeobecné so všeobecným *(líška falošnica, sojka klebetnica, zajačik-ušiačik);* c) životné osobné substantíva, a to vlastné s vlastným (v spojení rodného mena s priezviskom: *Jerguš Lapin, Božena Slančíková-Timrava, Martin Kukučín*), všeobecné s vlastným *(suseda Zuza, spisovateľ Jozef Horák, Zuza-gazdiná),* alebo všeobecné so všeobecným *(súdruh vedúci, člen korešpondent, chlapec sirota, učiteľ-priekopník).*

Spojenia dvoch substantív, z ktorých jedno je expresívne, kvalifikujúce substantívum (napr. *chudák chlapec, neborka matka*), sú významovo blízke zhodným adjektívnym prívlastkom *(potvora — potvorský chlap),* a preto sú prechodným typom medzi rovnorodým členom a zhodným adjektívnym prívlastkom. Ostatné spojenia dvoch substantív treba pokladať za nezhodné prívlastky.

Substantívne rovnorodé členy s determinatívnym vzťahom sú na rovnakej syntaktickej úrovni podobne ako spojenia dvoch adverbií (typ *včera večer*) alebo dvoch adjektív (typ *stredná priemyselná škola*). Substantívne rovnorodé členy sa vyskytujú takmer vo všetkých syntaktických funkciách, kým adverbiálne a adjektívne rovnorodé členy sú obmedzené iba na jednu syntaktickú funkciu. Napr.:

Skupinu viedol *nadzbrojník Filip Hracho* ... (Mináč) — Rota *nadzbrojníka Filipa Hrachu* sa za Hornou Osádkou rozdelila ... (Mináč) — Tak som sa zozná-

mil *s ujom Bohdanom* ... (Moric) — *Na rieke Kysuci* ... žil od dávnych čias vodník Šumivod. (Zimka)

4. Problematika viacnásobných vetných členov je v našich gramatikách i osobitných štúdiách pomerne dobre spracovaná. Napríklad J. Ružička (1956) za viacnásobné vetné členy pokladá dva alebo viac rovnocenných vetných členov, „ktoré označujú rozličné predstavy (pojmy) a sú na rovnakom syntaktickom stupni" (s. 153). Rovnaká syntaktická úroveň (stupeň) a rovnaký syntaktický vzťah s ostatnými vetnými členmi zbližujú viacnásobné vetné členy s ApPK a s rovnorodými vetnými členmi. Pravda, tieto syntaktické javy nemožno vzájomne zamieňať.

Viacnásobný vetný člen a ApPK sú na rovnakej syntaktickej úrovni a rovnakými vzťahmi sa spájajú s ostatnými vetnými členmi, ale sémanticky sú odlišné: ApPK vyjadruje aktuálnu totožnosť so syntaktickým substantívum, kým viacnásobné vetné členy označujú rozličné pojmy (predstavy). Viacnásobné vetné členy prakticky zisťujeme tak, že časti viacnásobného vetného člena spojíme parataktickou spojkou (napr. *a, i, aj, alebo* a pod.). Pri ApPK nemôžeme použiť ani jednu z týchto spojok bez zmeny zmyslu vety. Porov.:

a) ApPK: Veľký čierny klobúk, *Laurin manžel,* už bol zasa na schodoch. (Horváth) — Zdržiaval sa tu, *na Blúdovom vrchu* ... (Ondrejov) — A Belanu, *tú dobrú kravu,* akiste zarežú ... (Jilemnický)

b) viacnásobný vetný člen: *Veľký čierny klobúk a Laurin manžel* už boli zasa na schodoch. — Zdržiaval sa *tu i na Blúdovom vrchu.*

Viacnásobné vetné členy a rovnorodé vetné členy s determinatívnym vzťahom sú takisto na rovnakej syntaktickej úrovni, ale časti viacnásobného vetného člena sú formálne i sémanticky spojené priraďovacím vzťahom (okrem typu *otec s matkou*), kým rovnorodé členy sa postupne, resp. recipročne determinujú. Keď spojíme rovnorodé členy parataktickými spojkami, vznikne viacnásobný vetný člen. Porov.:

a) rovnorodé vetné členy: Takto rozľútostený Ostrodriap počul novinu *o srnke Hviezdičke.* (Moric) — Na *malej ohradenej* lúke pobehuje húf detí. (Jašík) — *V druhej lavici pri dverách* sedel pehavý Háber. (Letz)

b) viacnásobný vetný člen: Ostrodriap počul novinu *o srnke a Hviezdičke.* — Na *malej a ohradenej* lúke pobehuje húf detí. — *V druhej lavici a pri dverách* sedával pehavý Háber.

Prístavok a rovnorodé vetné členy sú taktiež na rovnakej syntaktickej úrovni, odlišujú sa však rozličnými syntaktickými vzťahmi, ktorými sa ich komponenty (substantíva) v syntagme spájajú. Pri ApPK sú jednotlivé

časti spojené polopredikatívnym vzťahom, ktorý sa formálne vyjadruje pauzou a intonáciou, voľným (nesplývavým) pripojením, graficky naznačeným čiarkou, pomlčkou, dvojbodkou, zátvorkami alebo bodkou. Sémanticky pri ApPK ide o aktuálnu totožnosť obidvoch komponentov prístavkovej syntagmy. Rovnorodé vetné členy sa spájajú tesne (splývavo, niekedy naznačené spojovníkom) determinatívnym vzťahom. Prechod prístavkových spojení k rovnorodým členom a naopak je plynulý, pravda, sémanticky sú odlišné. Napr.:

a) ApPK: Môj muž, *Martin Beláň,* umrel v Amerike pred troma rokmi. (Švantner) — Anna si našla kamarátku. *Zuzku Košaľkuľu,* Jožovu sestru z dediny. (Ondrejov) — Vpravo, *medzi stromami záhrady,* viedol chodníček. (Ondrejov)

b) rovnorodé vetné členy: *Môj muž Martin Beláň* umrel v Amerike. — Anna si našla *kamarátku Zuzku Košaľkuľu.* — *Vpravo medzi stromami záhrady* viedol chodníček.

5. Prístavok, rovnorodé a viacnásobné vetné členy sa zhodujú v tom, že sú na rovnakej syntaktickej úrovni, sú rovnakými vetnými členmi. Odlišujú sa však rozličnými syntaktickými vzťahmi, ktorými sa spájajú jednotlivé komponenty syntagmy: a) prístavok sa spája polopredikatívnym vzťahom, formálne vyjadreným pauzou a intonáciou a sémanticky vzťahom aktuálnej totožnosti; b) rovnorodé vetné členy — determinatívnym vzťahom, formálne určovaným nadradeným členom, s ktorým sa rovnorodé členy spájajú, a sémanticky postupným, resp. recipročným determinatívnym vzťahom; c) viacnásobné vetné členy — koordinatívnym vzťahom, formálne vyjadreným parataktickými spojkami, alebo asyndeticky a sémanticky označujúcim viac pojmov (predstáv) z mimojazykovej skutočnosti.

Prístavok, rovnorodé a viacnásobné vetné členy sú syntaktické javy veľmi blízke, avšak v teórii a v praxi sa dajú veľmi dobre rozlíšiť.

Literatúra

BAUER, J. — GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1979, s. 106—110.

DAMBORSKÝ, J.: Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy II. Skladba. 5. vyd. Nákladom a tlačou Štefana Huszára v Nitre 1930, s. 31.

ERTL, V.: Gebauerova krátka mluvnice česká pro nižší třídy středních škol. 11. vyd. Praha, Nákladem České grafické Unie A. S. 1928, s. 143—144.

GOTTHARDOVÁ-ŠTIBRANÁ, G. — RYBÁR, L.: Slovenský jazyk II. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1976, s. 28—34; 66—69 (skriptá).

HAVRÁNEK, B. — JEDLIČKA, A.: Česká mluvnice. 3. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970, s. 360—365.

HRABĚ, V.: Polovětné vazby a kondenzace „druhého sdělení" v ruštině a v češtině. Praha, Nakladatelství ČSAV 1964, s. 59—71.

HRBÁČEK, J.: Pokus o výklad přístavkového vztahu. Slovo a slovesnost, *33,* 1972, s. 223—228.

KOPEČNÝ, F.: Základy české skladby. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 185—198.
LETZ, B.: Gramatika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1950, s. 416.
MATHESIUS, V.: Řeč a sloh. 2. vyd. Edične pripravil J. Vachek. Praha, Československý spisovatel 1966, s. 72—81.
MATHESIUS, V.: Podstata apozice a její druhy. In: Čeština a obecný jazykozpyt. Soubor statí. 1. vyd. Praha, Melantrich 1947, s. 302—318.
MEŠČANINOV, I. I.: Členy predloženija i časti reči. 2. vyd. Leningrad, Izdateľstvo „Nauka" 1978, s. 214—218.
ORAVEC, J.: Náčrt slovenskej skladby pre vysokoškolákov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978, s. 84—87: 147—151 (skriptá).
ORLOVSKÝ, J.: Slovenská syntax. 3. vyd. Bratislava, Obzor 1971, s. 78—80.
PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 376—377.
RUŽIČKA, J.: Viacnásobný vetný člen. In: Jazykovedné štúdie. 1. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 153—178.
SCHNEK, R.: O grafickom zobrazení vetnej stavby. Slovenský jazyk a literatúra v škole. 14. 1967/68, s. 208—214.
SCHNEK, R.: O prístavku a viacnásobnosti. Slovenský jazyk a literatúra v škole. 25, 1978/79, č. 9, s. 1—4 (Diskusie).
ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. 3. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1969, s. 353—370.

Milan Majtán

MÁLINÔ — MALINNÉ

1. O názve tohto vrchu (v katastri Ružomberka juhozápadne od mesta) sa už popísalo v rozličných súvislostiach dosť. Doteraz publikované poznatky (Hochmuth, 1959, 1969; Uhlár, 1968 a i.) možno zhrnúť takto:

1.1. Názov má stredoslovenskú nárečovú podobu (fonet. *Máľinuo*). miestne nárečové znenia sú *Máľinuo* (osada Vlkolínec), *Málinuo* i *Málenuo* (osada Černová). Skloňuje sa pravidelne ako vzťahové prídavné meno, teda *Máľinuo, z Máľinieho, k Máľiniemu, na Máľinuo, na Máľinom, za Máľiním* pri nárečovom použití. Tieto tvary sú doložené v mestských protokoloch Ružomberka od 16. storočia. Pri používaní názvu v spisovných prejavoch sa zachováva nárečová podoba *Málinô* iba v nominatíve a v akuzatíve, kým v genitíve a v datíve sa používajú spisovné podoby *z Máliného, k Málinému.* Tvary lokálu a inštrumentálu *(na Málinom, za Máliným)* sú zhodné s nárečovými tvarmi.

1.2. Hoci treba predpokladať, že podoba *Málinô* vznikla elipsou (najskôr

z podoby *Málinô brdo*), predsa od najstarších dokladov zo 16. storočia je známe iba jednoslovné pomenovanie. Až pri tvorbe špeciálnej mapy v roku 1913 omylom kartografov vzniklo podľa názvu susedného objektu *Brdo* dvojslovné pomenovanie „Malino brdo", ktoré potom prechádzalo do ďalších máp a aj do širšieho slovenského povedomia. Toto chybné umelé pomenovanie sa potom vžívalo najmä v turistickom prostredí v rozličných deformovaných podobách a tvaroch. Po vysvetlení Z. Hochmutha (1959) sa v ostatných dvoch desaťročiach začala znovu používať jednoslovná podoba *Málinô*.

1.3. Z možných výkladov, motivovaných aj skomolenými podobami (z osobného mena *Máľa*, z prídavného mena *máliný* „pomenší, neveľký", *máliť sa — málený, malina*), sa V. Uhlárovi najviac ponúkala možnosť odvodzovať názov *Málinô (Málinô brdo)* od slova *malina*.

1.4. V. Uhlár žiadal ako úradnú podobu znenie *Málinô brdo (z Máliného brda, k Málinému brdu, na Málinom brde, za Máliným brdom)*, v miestnom prostredí odporúčal rozvíjať domácu tradíciu v používaní jednoslovného názvu *Málinô*. Z. Hochmuth za jedine správne pokladal písať a vyslovovať v zhode so živým ľudovým úzom *Málinô*.

2. Pôvod názvu. Uhlárov predpoklad, že názov *Málinô (brdo)* súvisí so slovom *malina*, možno bezpečne potvrdiť po posúdení celého onymického kontextu, v ktorom názov vystupuje, to značí po zhodnotení miesta názvu v celej sústave slovenských terénnych názvov.

V slovenských terénnych názvoch sa vyskytuje hodne derivátov od slova *malina*. Sú to slová *malinisko, maliniště, maliniak, malinčiak, malinica, maliniačka, malinec, malinie, malinčie, malinný, malinník, malinový, malinovisko, malinovec, malinovka, malinský, malinovský* a pod., ktoré sú doložené v rozmanitých hláskových podobách (s ohľadom na veľký rozsah všetky doklady názvov nebudeme uvádzať). Nárečovú podobu *Málinô* (i znenia *Máľinuo, Málinuo, Málenuo*) možno v tejto súvislosti bezpečne interpretovať ako tvar stredného rodu od prídavného mena *malinný*, t. j. *Malinné*. Konfrontáciou s paralelnými názvami a typmi názvov sa vyjasnia aj javy, ktoré sú z hľadiska vývinu slovenčiny a slovenských nárečí na prvý pohľad menej pravidelné.

Dĺžku v prvej slabike V. Uhlár vysvetľuje expresívnosťou alebo skôr analógiou podľa podôb typu *máleňä, máleňiä*, ktoré pozná z nárečia Černovej. Aj nárečové podoby terénnych názvov tohto typu majú naozaj často zdĺženú prvú slabiku, napr. *Máľiňia* (Hronská Dúbrava, okr. Zvolen), *Máľiňa* (Čabradský Vrbovok, okr. Zvolen), *Máleňie* (Dobrá, Opatová nad Váhom, obidve okr. Trenčín). Zdĺženú slabiku v slovotvornom základe majú aj iné nárečové podoby názvov tohto slovotvorného typu, napr. viaceré názvy typu *Rákytie* (od *rakyta*), *Tôpolie* (od *topoľ*), *Ôsičie/Vôsičie* (od *osika*),

Kálinie (od *kalina*). Je to podobná zákonitosť ako v derivátoch typu *skálie* (od *skala*). Netreba preto vari uvažovať ani o expresívnosti ani, povedzme, o vplyve maďarskej podoby *málna* (< *malina*). Dĺžku v prvej slabike majú aj prídavné mená s príponou *-ný*, doložené v terénnych názvoch typu *Rákytná cesta, Vôsičnô* a pod.

Varírovanie *i — e* v slove *malina* nie je pravidelné, v terénnych názvoch (v nárečových podobách) je však dosť časté, napr. *Máleňie, Maleňica* (i *Máleňica*), *Máleňištia, Douňie Máleňište, Maleňiščo, Maľeňisko, Máleňiak.* Doklady sú zo stredného, ale i z východného a zo západného Slovenska. Podobné nepravidelné striedanie *i — e* je aj v názvoch typu *Osečina, Osečný, Osečník* (popri *Osičina, Osičný, Osičník*), utvorených od základného slova *osika.* Ide istotne o prejav disimilačných tendencií.

Zjednodušovanie zdvojených spoluhlások *(nn — n)* je v stredoslovenských nárečiach, vo väčšine východoslovenských a v časti západoslovenských nárečí pravidelné.[1] Zo západoslovenského územia sú doložené podoby geografických názvov, utvorených zo slova *malina*, s dvoma *n: Malinná* (les v katastri obce Ivanovce, okr. Trenčín), *Malinné* (samota a pole v katastri obce Melčice — Lieskové, okr. Trenčín), *Malinné* (samota a vrch 912 m vysoký v katastri obce Štiavnik, okr. Žilina). V týchto prípadoch sú západoslovenské nárečové podoby zhodné so spisovnými podobami týchto názvov.

A práve uvedeným západoslovenským názvom *Malinné* zodpovedá svojím zakončením liptovská stredoslovenská nárečová podoba názvu *Málinô (Máľinuo).*[2]

3. Úradné a miestne (nárečové) znenie názvu. Ako sme už uviedli, Z. Hochmuth odporúčal ako úradný názov podobu *Málinô*, V. Uhlár podobu *Málinô brdo.* Viac sa vžila miestna nárečová podoba *Málinô.*

Otázka úradnej podoby názvu sa vynorila znova pri štandardizácii slovenského geografického názvoslovia nesídelných objektov v rozsahu Základnej mapy ČSSR 1 : 50 000 z územia Slovenskej socialistickej republiky, ktorú vykonala názvoslovná komisia Slovenského úradu geodézie a kartografie v ostatných rokoch,[3] a pri diskusii o názvoch typu *Ostrô*, prebiehajúcej v rokoch 1976—1978 na stránkach Slovenskej reči.[4]

---

[1] Pozri ŠTOLC, J. a kol.: Atlas slovenského jazyka. Zv. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá — mapy. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968 (mapy č. 295 oddych a č. 296 otca).

[2] O rozšírení tvarov prídavných mien stredného rodu zakončených na -ô podľa materiálu pre Atlas slovenského jazyka pozri Slovenská reč, *41*, 1976, s. 279 (s mapkou).

[3] Geografické názvoslovie Základnej mapy ČSSR 1 : 50 000 z územia Slovenskej socialistickej republiky. 1. Názvy neosídlených geografických objektov. Východoslovenský kraj. Kartografické informácie č. 8. Bratislava, Slovenský úrad geodézie a kartografie 1976. 153 s. — To isté: Stredoslovenský kraj. Kartografické informácie č. 9.

Názvoslovná komisia podľa všeobecných zásad o štandardizovaní podôb názvov s tvarmi stredného rodu prídavných mien (typu *Ostré*) upravila podobu názvu *Málinô* na *Máliné* a štandardizovala úradnú podobu *Máliné*. Spisovná podoba ostala, ako sa vraví, na polceste, hoci v tom istom zozname názvoslovia je hneď vedľa zaznamenaný aj názov vrchu *Malinné* z okresu Žilina. (Neupravil sa ani názov vrchu *Máleník*, napr. na *Malinník*.)

A tu sa núka otázka, či by nebolo bývalo užitočnejšie doviesť vec do konca a na základe súčasného vedeckého poznania štandardizovať ako úradný názov podobu *Malinné*, ktorá by plne zodpovedala požiadavke spisovnosti, a to aj s ohľadom na paralelné názvy s ustálenou podobou *Malinné*. Z ohýbania názvu by sa odstránila nepravidelnosť (*Málinô — Máliného* atď.). Názov *Malinné* sa skloňuje pravidelne: N *Malinné*, G *(z) Malinného*, D *(k) Malinnému*, A *(na) Malinné*, L *(na) Malinnom*, I *(za) Malinným*.

Nárečová podoba *Málinô* by sa používala naďalej v miestnom prostredí ako neštandardizovaný, neoficiálny variant úradného štandardizovaného názvu *Malinné*.

Literatúra

HOCHMUTH, Z.: Malino brdo či Málinô. Krásy Slovenska, *36*, 1959, s. 217—219.
HOCHMUTH, Z.: Bodku za prípad *Málinô*. Krásy Slovenska, *46*, 1969, s. 188—189.
UHLÁR, V.: Názvy typu *Ostrô, Bystrô, Plačlivô, Málinô* a otázka Máliného brda. Krásy Slovenska, *45*, 1968, s. 424—425.
UHLÁR, V.: Z problematiky liptovských miestnych názvov. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 356—362.

Peter Ratkoš

OBČINA, OBEC, POSPOLNOSŤ?

Vydavateľstvo Pravda si v súvislosti s reedíciou prekladov diel klasikov marxizmu-leninizmu uvedomilo dve základné skutočnosti: po prvé že okolo

---

Bratislava, SÚGK 1977. 177 s. — To isté: Západoslovenský kraj. Kartografické informácie č. 10. Bratislava SÚGK 1979. 185 s.

[4] UHLÁR, V.: Hranice štandardizácie v toponomii. (Názvy typu *Ostrô, Železnô, Plačlivô, Bystrô*). Slovenská reč, *41*, 1976, s. 209—216. — MAJTÁN, M.: Názvy typu *Ostré/Ostrô* a štandardizovanie slovenských geografických názvov. Slovenská reč, *41*, 1976, s. 277—283. — DVONČ, L.: Na margo Uhlárovho príspevku Hranice štandardizácie v toponymii. Slovenská reč, *41*, 1976, s. 283—285. — UHLÁR, V.: O podobách slovenských toponým *Železnô, Ostrô, Pustô*. Slovenská reč, *43*, 1978, s. 166—168. — PECIAR, Š.: Na záver diskusie o podobe toponým typu *Ostrô*. Slovenská reč, *43*, 1978, s. 169—172.

štvrťstoročný odstup od prvých prekladov si vyžaduje konfrontáciu so súčasným stavom spisovnej slovenčiny, aký reprezentuje Slovník slovenského jazyka I—VI (1959—1968) a po druhé že sme zaznamenali rozvoj odbornej terminológie v histórii a ekonómii ako základných spoločenskovedných disciplínach. V záujme skvalitnenia reedície prekladu Marxovho Kapitálu I zorganizovalo vydavateľstvo Pravda osobitnú terminologickú komisiu z odborníkov rozličných disciplín, ktorých úlohou bolo pomôcť redaktorom vydavateľstva pri spresnení menej jasných formulácií alebo aj pri nahradení sporných a často už zaužívaných termínov vhodnejšími termínmi.

Prácu tejto komisie pod predsedníctvom Ing. doc. J. Išu, CSc., uľahčila redakcia spisov klasikov marxizmu-leninizmu (E. Lengyelová a E. Rosenbaumová) tým, že vypracovali precízne podklady pre preklady jednotlivých problematických termínov. V týchto podkladoch okrem predchádzajúcich preložených znení sa nachádzali stanoviská vedeckého redaktora, prekladateľa i redakcie. V prílohách dostali členovia terminologickej komisie k dispozícii originálne citácie s patričnými prekladmi, resp. spornými miestami. Na základe takto pripravených materiálov sa členovia komisie zväčša stotožnili s predloženými návrhmi.

Pri niektorých termínoch sa ukázali aj rozdielne stanoviská. Napríklad pri preklade nemeckého termínu ***Mehrprodukt*** by bolo možné a vecne odôvodnené používať doteraz známy termín *nadvýrobok* iba pre kapitalistickú ekonomiku, pre ktorú je nadvýroba typickým javom, a pre obdobie feudálnej ekonomiky používať prekladový termín *nadprodukt*. Pravda, tento problém má zvážiť aj prekladateľ.

Oveľa komplikovanejším problémom sa ukázali preklady tých nemeckých termínov z Kapitálu I, ktorých význam sa viaže na typické znaky pre nemeckú „marku" alebo ruskú „obščinu". Ide o termíny *Gemein, Gemeinde, Gemeinschaft* a *Gemeinwesen*, pre ktoré naše slovníky majú nedostatočne diferencované terminologické ekvivalenty *obec, spoločenstvo, pospolnosť*, ba i *pospolitosť*. Ani v jednom prípade nie je uvedený výraz *občina*, ktorý nájdeme len pri termíne *Gemeinacker*.

V komisii sa s termínom *občina* akosi nerátalo, lebo sa argumentovalo tým, že týmto termínom sa označuje iba ruský termín „obščina", hoci medzi termínmi *obščina* a *občina* jestvuje rozdiel. V materiáli zo Slovenska v 13. storočí sa objavuje latinské pomenovanie *terra communis* (najmä pole), ale k r. 1312 (Kolárovská listina) je doložený aj termín *obec*, ktorého presný význam nie je bližšie určený, ale možno predpokladať, že šlo o členov dedinskej komunity, občiny. Termín *obec* v tomto starom význame obnovovať by bolo anachronizmom. Dnes pod pojmom obec nikto nechápe celodedinské spoločenstvo užívateľov pôdy, z času na čas prideľovanej (občinu), lebo

týmto pomenovaním vyjadrujeme samostatnú sídlištnú jednotku alebo nejaké spoločenstvo so spoločnými znakmi, napr. športová obec.

V prekladateľskej praxi sa najnovšie dostáva do popredia termín *pospolnosť,* ktorý zaznamenáva aj Slovník slovenského jazyka III, s. 318, vo význame „spoločnosť" alebo v spojení *prvotnopospolná spoločnosť.* Zo spojenia *prvotná* (alebo *prapôvodná*) *pospolnosť* je jasné, že ide o beztriednu (rodovú) spoločnosť. Termín *pospolnosť* sa nepoužíva ani na označenie časti či celku feudálnej alebo kapitalistickej spoločnosti. V Slovníku slovenského jazyka III, s. 318, nájdeme aj termín *pospolitosť,* a to tiež s významom „spoločnosť" alebo „spoločenstvo", hoci tu sa žiadalo dodať, že šlo hlavne o nižšie postavenú spoločnosť za feudalizmu alebo za kapitalizmu.

Ak by sme pri nemeckých termínoch *Gemein* a *Gemeinde* použili ekvivalent *obec,* pri *Gemeinschaft* zasa *spoločenstvo,* pri termíne *Gemeinwesen* sa nevyhnutne žiada použiť ekvivalent *občina,* ktorý pozná aj Slovník slovenského jazyka III, s. 406—407. Tým by sa rešpektovalo stanovisko historikov, ktorí rozlišujú medzi starším stupňom rodovej občiny, založenej na príbuzenských vzťahoch, a medzi mladším stupňom, zachyteným v písomných prameňoch strednej Európy v období včasného feudalizmu, ktorý označujeme ako susedskú občinu. V tomto stupni členovia občiny mali (okrem sluhov) rovnaké práva na užívanie pôdy a navzájom sa označovali za susedov aj v pomere k feudálnej vrchnosti. Z uvedeného vyplýva, že podľa zmyslu nemožno vylúčiť ani pri termíne *Gemein* alebo *Gemeinde* ekvivalent *občina,* ak ide o charakteristiku spôsobu kolektívneho úžitkového vlastníctva pôdy v jednotlivých sídlištných jednotkách (obciach).

K. Marxovi a F. Engelsovi v polemikách s buržoáznymi národohospodármi, zastávajúcimi teóriu večitého súkromného vlastníctva pôdy, záležalo práve na zdôraznení zvyškov rodovej občiny, písomne doložených ako nemecká marka alebo ruská obščina. Vidieť to aj z poznámky K. Marxa v práci Ku kritike politickej ekonómie (Bratislava 1952, s. 21): „Je to smiešny predsudok rozšírený v najnovšom čase, že forma samorastlého vospolného vlastníctva je špecificky slovanská alebo dokonca výlučne ruská forma. Je to praforma, ktorú môžeme dokázať u Rimanov, Germánov, Keltov; dosiaľ nájdeme množstvo jej rozmanitých vzorov, hoci čiastočne už v rozrušenej forme, u Indov." Odhliadnuc od toho, že prekladateľ tu používa prívlastok *vospolný,* je jasné, že túto praformu treba označiť zrozumiteľnejšie. Faktom je, že formu kolektívneho úžitkového vlastníctva pôdy oveľa zrozumiteľnejšie vyjadruje termín *občina* než termín *pospolnosť.*

Inštitúciu občiny aj na území Slovenska ako súčasti Uhorska pre 13.—14. storočie osvetlil maďarský pozitivistický historik K. Tagányi (1894). Jeho poznatky aplikoval na turčiansku kotlinu E. Mályusz (1922) a pre liptovskú kotlinu predpokladal občinu ako „chotárne spoločenstvo" D. Rapant (1933).

Na záver možno zdôrazniť, že termín *občina* ako označenie onej praformy kolektívneho vlastníctva pôdy je logickejší než termíny *pospolnosť* alebo *obec,* keďže tieto termíny sa viac vzťahujú na spoločenstvo, na užívateľov pôdy kolektívneho rázu. Okrem toho prívlastkami *rodová* alebo *susedská (chotárna) občina* môžeme vyjadriť aj odlišné stupne spomínanej praformy spoločného vlastníctva pôdy.

Radi by sme upozornili prekladateľov prác klasikov marxizmu-leninizmu, učiteľov dejepisu, občianskej výchovy, ako i študentov na zložitosť problematiky prekladania a správneho výkladu termínov *marka* alebo *občina,* ktoré sa vyskytujú najmä v práci F. Engelsa Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu alebo v Marxovej stati o predkapitalistických formách.

Životné jubileum Jána Horeckého

8. 1. 1980 sa napĺňa významné životné jubileum popredného slovenského jazykovedca, stupavského rodáka, univ. prof. PhDr. Jána Horeckého, DrSc. Všetko pozitívne, čo sa o jubilantovi konštatovalo už pri jeho päťdesiatke, potvrdzuje sa vo zvýšenej miere po desiatich rokoch. Šírka vedeckých záujmov, schopnosť prenikať do hĺbky teoretických problémov, rozhľadenosť v odbornej literatúre a informovanosť o trendoch v súčasnej svetovej jazykovede, mimoriadne bohatá vlastná vedecká produkcia, rozsiahla vedecko-pedagogická a vedeckovýchovná činnosť, nemalý podiel v organizácii vedeckého výskumu, a to aj v medzinárodnom aspekte, zmysel pre potreby spoločnosti a vysoká spoločenská i politická angažovanosť — to sú momenty, ktoré charakterizujú osobnosť J. Horeckého ako vedeckého pracovníka SAV. K tomu sa pridružujú jubilantove vzácne ľudské vlastnosti: príkladná pracovitosť, zodpovednosť vo všetkom konaní, dobrý ľudský vzťah k spolupracovníkom, spontánna ochota pomáhať a odovzdávať svoje skúsenosti mladším, vyrovnanosť a harmónia v osobnom živote. V poslednom desaťročí nadobúdajú uvedené črty a schopnosti J. Horeckého vyšší zmysel tým, že ich cieľavedome uplatňuje v tvorivom rozvíjaní marxistickej teórie jazyka a marxistickej metodológie v jazykovede.

Štúdium klasickej a slovanskej filológie na filozofickej fakulte bratislavskej univerzity dalo J. Horeckému dobrú prípravu na vedeckovýskumnú prácu v jazykovede a zároveň predurčilo jej zameranie. Druhým závažným momentom pre jeho vedeckú orientáciu bolo nastúpenie do Jazykovedného ústavu SAV priamo z vysokej školy. Na tomto vedeckom pracovisku pracuje nepretržite od r. 1943. V prvých rokoch sa zúčastňoval na lexikografických prácach, na koncipovaní hesiel do pripravovaného Slovníka slovenského jazyka. Súčasne spracúval viaceré témy z klasickej filológie. Širší ohlas doma i v zahraničí vzbudila jeho prvá knižná monografia *Fonológia latinčiny* (1949), v ktorej kombinoval metodické postupy klasickej fonológie N. S. Trubeckého s metódou dánskeho štrukturalizmu L. Hjelmsleva a konfrontoval výsledky štruktúrneho výskumu so zisteniami rímskych gramatikov. Svoje vedomosti z klasickej filológie J. Horecký využíva aj vo výskume spisovnej slovenčiny.

J. Horecký prvý zo slovenských jazykovedcov si uvedomil naliehavú potrebu dotvárať a ustaľovať slovenskú odbornú terminológiu a jej význam pre rozvoj spisovnej slovenčiny a slovenskej vedy v nových pomeroch po oslobodení. Už v r. 1948 v II. ročníku časopisu Slovo a tvar uverejnil príspevky *Jazyková výstavba chemického názvoslovia* a *O slovenskej technickej terminológii*. V III. a IV. ročníku tohto časopisu viedol prílohu *Technický jazyk*, v ktorej uverejňoval teoretické články o problémoch terminológie a drobné normatívne príspevky o jednotlivých termínoch z rozličných odborov (v uvedených dvoch ročníkoch analyzoval dovedna vyše 550 termínov). Od r. 1950 J. Horecký uverejňoval príspevky o otázkach terminológie a odborného štýlu aj v časopise Slo-

venská reč. Po zániku časopisu Slovo a tvar pričinil sa J. Horecký o založenie špecifického časopisu Slovenské odborné názvoslovie, v ktorom ako vedúci terminologického oddelenia Jazykovedného ústavu SAV v r. 1953—1961 sústredil práce na výskume slovenskej odbornej terminológie. Materiál do tohto časopisu získaval najmä z výsledkov práce početných terminologických komisií rozličných odborov, ktoré teoreticky usmerňoval a viedol s malým kolektívom spolupracovníkov. V r. 1962—1966 bol hlavným redaktorom Československého terminologického časopisu. Pri tejto práci J. Horecký získal bohaté praktické skúsenosti, na základe ktorých vybudoval teóriu terminológie. Svoje poznatky z tejto oblasti, ktoré si ustavične dopĺňal štúdiom príslušnej zahraničnej literatúry, publikoval v mnohých teoretických a zovšeobecňujúcich štúdiách a úvahách i v knižnej monografii *Základy slovenskej terminológie* (1956, kandidátska dizertácia). Z časopiseckých a zborníkových štúdií zaznamenávame najvýznamnejšie: *Miesto odbornej terminológie v slovnej zásobe* (SR, *20*, 1955), *Pojem a hranice termínu* (SON, *4*, 1956), *O kritériách terminológie* (ČsTČ, *4*, 1965), *Sootnošenije poňatija i nazvanija* (Lingvističeskije problemy naučno-techničeskoj terminologii, Moskva, Nauka 1970), *Základné problémy terminológie* (KS, *8*, 1974; vyšlo aj v zb. Aktuálne problémy lingvistickej terminológie, Bratislava, Veda 1976), *Obsah a forma termínu* (KS, *8*, 1974), *Vzťah jazykovednej terminológie k terminológii iných vedných odborov* (KS, *11*, 1977), *O prekladaní terminológie* (KS, *11*, 1977), *O internacionalizácii a unifikácii terminológie* (KS, *12*, 1978) a i.

J. Horecký sa aktívne zúčastnil aj na tvorbe terminologických slovníkov. Veľký podiel má na zostavení série vyše 30 terminologických slovníkov a slovníčkov rozličných odborov. Je spoluautorom *Rusko-slovenského technického slovníka* (1960), *Česko-slovenského vojenského slovníka* (1. vyd. 1962, 2. podstatne rozšírené vyd. 1976), *Nemecko-slovenského energetického slovníka* (1969). Pri prácach na Slovníku slovenského jazyka I—VI bol konzultantom najmä v otázkach terminológie, pri Veľkom rusko-slovenskom slovníku I—V bol členom vedeckej redakcie. Spolupracoval na *Slovníku slovanské lingvistické terminologie* (1977) a je spoluautorom školského *Slovníka jazykovedných termínov* (1979).

Skúsenosti z dlhoročnej práce na odbornej terminológii priviedli J. Horeckého k teoretickým otázkam lexikológie, najmä k problematike tvorenia slov a morfematickej stavby slova v slovenčine, neskôr aj k problémom semaziológie. V doktorskej dizertácii *Slovotvorná sústava slovenčiny* (1959) podal na bohatom materiáli slovotvornú analýzu substantív, adjektív a slovies v spisovnej slovenčine s istou historickou perspektívou. V knižnej monografii *Morfematická štruktúra slovenčiny* (1964) aplikoval J. Horecký niektoré moderné metodické postupy (z teórie množín a z teórie grafov) na sústavný opis morfematickej stavby slov v súčasnej spisovnej slovenčine. Prípravou na uvedené dve monografie sú jeho teoretické štúdie *Tvorenie slov* (SR, *16*, 1951), *K definícii morfémy* (Acta Universitatis Carolinae. Slavica Pragensia, *4*, 1962) a i. K problematike slovotvornej a morfematickej stavby slov sa J. Horecký vracal aj v neskorších svojich prácach. Na začiatku sedemdesiatych rokov pripravil nové vydanie svojej práce *Slovotvorná sústava slovenčiny* ako vysokoškolskú učebnicu *Slovenská lexikológia 1. Tvorenie slov* (1971) a publikoval niekoľko nových štúdií z tejto problematiky, ako napr. *Slová s príponou -osť* (JŠ, *11*, 1971), *Morféma a morfematická štruktúra* (Konferencja naukowa System morfologiczny i syntaktyczny współczesnego języka polskiego, Warszawa 1972), *Morfematická*

a slovotvorná štruktúra (O slovenčine pre slovenčinárov, Bratislava 1972), *Hranica morfémy v slovenčine* (Studia Academica Slovaca, *2*, 1973) a i.

V súvislosti s tvorením slov sa J. Horecký zaoberal aj semaziologickými problémami, napr. v štúdiách *Typy termínov motivovaných účelom* (SON, *4*, 1956). *Sémantická klasifikácia zložených slov* (K historicko-porovnávaciemu studiu slovanských jazyků, 1958) a i. Túto oblasť výskumu J. Horecký naplno rozvinul v sedemdesiatych rokoch na základe metódy sémantických príznakov. Metodologickým prínosom sú napr. jeho štúdie *Systém desubstantívnych adjektív* (SaS. *33*, 1972), *Základné otázky lexikológie* (KS, *7*, 1973), *Slovotvorný význam a kontrastívna lexikológia* (Slovo a slovník, Bratislava, 1973), *Systém deverbatívnych adjektív v slovanských jazykoch* (Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě. Lingvistika, Prana 1973), *Sústava deverbatívnych substantív v spis. slovenčine* (SR, *38*, 1973), *Sústava desubstantívnych substantív v spis. slovenčine* (SR, *39*, 1974), *Systém deverbatívnych adjektív v slovenčine* (Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. *23—24*, 1974), *Systém v slovnej zásobe* (Slovenčina pre slovenčinárov, Bratislava 1975), *Pomenovanie príznakov a kategórií* (SR, *41*, 1976), *Sémantické príznaky, ich jazykový a myšlienkový základ* (SlSl, *11*, 1976), *Sémantické príznaky v slovotvornom hniezde* (Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů v Záhřebu. Lingvistika, Praha 1978), *Invariantný slovotvorný význam* (referát na medzinárodnom sympóziu v Libliciach v máji 1979, vyjde v SaS 1980) a i.

V druhej polovici šesťdesiatych rokov a v sedemdesiatych rokoch J. Horeckého znovu zaujali problémy fonológie. Pristupuje k nim z hľadiska teórie a metodológie v súčasnej svetovej jazykovede, ako naznačuje jeho prehľad *Súčasný stav vo fonológii* (JČ, *18*, 1967). Potom v niekoľkých štúdiách, ktoré publikoval v domácich i zahraničných časopisoch a zborníkoch, opísal fonologický systém slovenčiny generatívnou metódou. Sú to štúdie: *Fonologický systém spisovnej slovenčiny* (SR, *33*, 1968), *Náčrt fonematickej štruktúry morfém* (SR. *34*, 1969), *An Attempt at Generative Phonology of the Slovak Language* (Prešov Stadies in Linguistics, 1971), *The Phonological System of Literary Slovak* (Recueil linguistique de Bratislava, *3*, 1972), *Fonologičeskaja sistema slovackogo literaturnogo jazyka* (Voprosy jazykoznanija, *21*, 1972), *Generatívny opis fonologického systému spisovnej slovenčiny* (Jazykovedný zborník, *4*, 1975). Uverejnil aj iné fonologické štúdie.

J. Horecký prispel viacerými prácami aj k teórii štylistiky. Sú to napr. príspevky: *Odborný štýl (jazyk)* (SR, *17*, 1952), *Z problematiky aktuálneho členenia* (JČ, *22*, 1971), *Teória komunikácie a štylistika* (Otázky žurnalistiky, *14*, 1971), *Niektoré štylistické a kompozičné prostriedky* (KS, *5*, 1971), *Úvodník v dnešnej komunistickej tlači* (KS, *5*, 1971), *Obsahová a textová analýza* (Otázky žurnalistiky, *17*, 1974), *Jazyk v rozhlase a televízii* (KS, *9*, 1975), *K problematike účinnosti masovej komunikácie* (Otázky žurnalistiky, *19*, 1976) a i. Niektoré príspevky sú koncipované so zameraním na otázky kultúry reči, napr.: *O jazyku našej tlače* (SR, *24*, 1958). *O reči rozhlasového hlásateľa* (Otázky žurnalistiky, *18*, 1975) a desiatky drobných príspevkov v jazykových rubrikách v tlači a v rozhlasových päťminútovkách a veľký počet jazykových recenzií, najmä odborných publikácií. Pozitívny ohlas a záujem kultúrnej verejnosti vzbudila Horeckého popularizačná knižka *Kultúra slovenského slova* (1. vyd. 1956, 2. prepracované vydanie 1958).

J. Horecký je aj spoluautorom Pravidiel slovenského pravopisu a v ostatných rokoch viedol práce ortoepickej komisie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra na vypracovaní *Pravidiel slovenskej spisovnej výslovnosti.*

Značný význam pre rozvoj slovenskej jazykovedy majú metodologické štúdie J. Horeckého. Okrem spomenutých prác z oblasti lexikológie (tvorenia slov a semaziológie) a fonológie patria sem jeho mnohé práce zo všeobecnej jazykovedy, v ktorých používa matematické metódy, modelovanie a generatívnu metódu na opis jazyka, ako napr.: *Štatistická štruktúra slovotvorných modelov* (Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii, 1963). *Model gramatického rodu v západoslovanských jazykoch* (JČ, *17*, 1966), *Generatívne modely v súčasnej jazykovede* (SR, *32*, 1968), skriptá *Úvod do matematickej jazykovedy* (1969), *A model of the Slovak Conjugation* (Prague Studies in Mathematical Linguistics, *3*, 1972), *The Role of Models in Linguistics Studies* (Recueil linguistique de Bratislava, *4*, 1973), *Objekt v generatívnej gramatike* (Zborník FF UK, Philologica, *21*, 1973), *O matematických metódach v jazykovede* (O marxistickú jazykovedu v ČSSR, 1973). K prácam tohto druhu možno priradiť aj vysokoškolskú učebnicu *Základy jazykovedy* (Bratislava 1978).

V sedemdesiatych rokoch sa J. Horecký sústavne zaoberá teoretickými a metodologickými otázkami marxistickej jazykovedy. Výsledky štúdia a vlastného premýšľania o týchto otázkach vložil napr. do týchto prác: *O komunikatívnom aspekte vo vzťahu jazyka a myslenia* (JČ, *22*, 1971), *Teória jazykovedy* (KS, *7*, 1973), *Miesto a úloha jazykovedy* (JČ, *25*, 1974), *Teória jazykovedy. O novú teóriu spisovnej slovenčiny* (KS, *10*, 1976). *Východiská k teórii spisovného jazyka* (KS, *10*, 1976), *Ischodnyje principy teorii literaturnogo jazyka* (Voprosy jazykoznanija, *26*, 1977), *Niektoré otázky marxistickej koncepcie jazyka* (JČ, *29*, 1978) a i. O otázkach teórie spisovného jazyka predniesol základný referát na konferencii o otázkach spisovnej slovenčiny v r. 1976 a na túto tému prednášal aj v Slovenskej jazykovednej spoločnosti v r. 1979.

Vedeckovýskumná činnosť J. Horeckého, hoci je bohatá a mnohostranná, nie je ešte uzavretá. Jubilant ju naďalej intenzívne rozvíja a ustavične prehlbuje. S vedeckovýskumnou činnosťou J. Horeckého je nerozlučne spätá jeho dlhoročná vedecko-pedagogická činnosť. Prednášal na Katedre žurnalistiky FF UK v Bratislave a veľa rokov prednáša a vedie semináre zo všeobecnej jazykovedy a štylistiky na FF UPJŠ v Prešove. Vychoval mnoho žiakov a vyškolil 15 vedeckých ašpirantov. Vypracoval desiatky oponentných správ o kandidátskych a doktorských dizertáciách. Je autorom alebo spoluautorom viacerých vysokoškolských skrípt a učebníc i stredoškolských učebníc. Patrí medzi najaktívnejších popularizátorov výsledkov jazykovedného výskumu. Spolupracuje so Socialistickou akadémiou Slovenska.

Rozsiahla je aj redaktorská činnosť J. Horeckého. V r. 1950—1966 bol členom redakčnej rady Slovenskej reči, redigoval deväť ročníkov Slovenského odborného názvoslovia, päť ročníkov Československého terminologického časopisu, od r. 1967 je hlavným redaktorom Jazykovedného časopisu a členom redakčnej rady Kultúry slova. Bol vedeckým redaktorom viacerých zborníkov, kolektívnych prác i monografií.

Vykonal a vykonáva veľa organizačných prác. Veľké zásluhy si získal organizovaním vedeckého výskumu a prác na dotváraní a ustaľovaní slovenskej odbornej terminológie. Zastával a zastáva významné vedúce funkcie na materskom pracovisku, v SAV, v ČSAV i v medzinárodných organizáciách. V JÚĽŠ SAV je

zástupcom riaditeľa, vedúcim oddelenia a od r. 1973 predsedom ZO KSS. Bol predsedom Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV a predsedom Vedeckého kolégia jazykovedy SAV. V súčasnosti je podpredsedom Vedeckého kolégia jazykovedy a vied o literatúre a umení SAV a predsedom jazykovednej komisie tohto kolégia, podpredsedom Vedeckého kolégia jazykovedy ČSAV, členom Vedeckej rady FF UPJŠ v Prešove. Je členom kvalifikačnej komisie SAV, členom alebo predsedom obhajobných a skúšobných komisií. V medzinárodných reláciách je J. Horecký členom Medzinárodného komitétu slavistov a predsedom Medzinárodnej terminologickej komisie, členom výboru Societas linguistica Europaea a i. Funkcie v medzinárodných organizáciách sú čestné a sú ocenením vedeckej práce J. Horeckého. Uznania a ocenenia sa mu dostalo aj udelením štátneho vyznamenania Za zásluhy o výstavbu, Zlatej plakety Ľudovíta Štúra SAV za zásluhy v spoločenských vedách a pamätnej medaily SAV.

Všetci slovenskí i československí jazykovedci oceňujú rozsiahlu bádateľskú, vedeckovýskumnú a organizačnú činnosť prof. Jána Horeckého. Váži si ho aj celá slovenská kultúrna verejnosť. Jeho najbližší spolupracovníci a kolegovia mu želajú do ďalších rokov dobré zdravie, zachovanie doterajšieho pracovného elánu a nové úspechy vo vedeckej práci, ktorej zasvätil celý svoj život.

Š. Peciar

Medzinárodná diskusia o jazykovej kultúre

Jazykovedný zborník *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti* (Praha, Academia 1979. 286 s.) obsahuje referáty, komunikáty a súhrn diskusie z konferencie konanej 14. až 17. júna 1976 v Libliciach. Bola to úspešná konferencia so zahraničnou účasťou, hoci to bola prvá vedecká konferencia venovaná problémom jazykovej kultúry v socialistickej spoločnosti. Ukázalo sa, že je veľmi užitočné prediskutovať teoretické a metodologické princípy práce, ktorá má veľa spoločných čŕt vo všetkých socialistických štátoch. Pravda, užitočné bolo oboznámiť sa aj s rozdielmi v pracovných postupoch, ktoré sú spojené s rozličnou národnou tradíciou pri pestovaní a cibrení jednotlivých spisovných jazykov. Popri širokej účasti pracovníkov zo všetkých čsl. akademických i univerzitných pracovísk aktívne vystupovali predstavitelia akademických alebo univerzitných pracovísk zo ZSSR, Poľska, NDR, Maďarska, Juhoslávie a Bulharska.

Rokovanie vedeckej konferencie sa členilo na tri okruhy: 1. Vývin, obsah a súčasný stav teórie jazykovej kultúry; 2. Východiská, predpoklady, úlohy a ciele starostlivosti o jazykovú kultúru v socialistickej spoločnosti; 3. Všeobecné a špecifické črty v teórii jazykovej kultúry jednotlivých národných jazykov.

Osobitne treba pripomenúť, že organizátori konferencie sa usilovali nadviazať na hlavné pracovné výsledky českej jazykovedy, najmä na úsilie pokrokových jazykovedcov zo začiatku tridsiatych rokov, ktorí pod vedením B. Havránka zostavili zborník Spisovná čeština a jazyková kultura (Praha, 1932). Táto teória zohrala dôležitú úlohu aj mimo Československa, nachádza priaznivý ohlas ešte aj dnes. Treba ju však tvorivo rozvíjať, ako na to upozornil sám akademik

B. Havránek vo svojom prejave *Retrospektivní pohled na jazykovou kulturu* (s. 9—11). Myslím, že by bolo bývalo spoločensky primerané, keby sa tento zborník materiálov bol venoval svetlej pamiatke húževnatého priekopníka moderne chápanej práce na zveľaďovaní a cibrení spisovného jazyka.

V zborníku sa všetky príspevky uverejnili po česky alebo po slovensky. Tým sa vyšlo v ústrety všetkým domácim záujemcom o zložité otázky jazykovej kultúry, teda nielen jazykovedcom, ale najmä aktívnym používateľom spisovného jazyka, ktorí majú smerodajnú funkciu v rozvíjaní súčasného jazyka: sú to učitelia, pracovníci hromadných oznamovacích prostriedkov, redaktori, slovesní umelci, vedúci pracovníci a verejne činní ľudia. To sú rozhodujúci činitelia v rozvoji národného jazyka a celej jeho kultúry.

V zborníku sa uverejnilo 17 referátov, 22 komunikátov, súhrn výsledkov rokovania a na záver zhrnutie základných myšlienok z diskusie. Pre zahraničných záujemcov sa vyhotovilo výstižné resumé po rusky a po nemecky. Na konci je aj bohatý register pojmov a použitých termínov. To všetko ukazuje, že príprave zborníka venovali pracovníci oddelenia jazykovej kultúry ÚJČ ČSAV za vedenia dr. J. Kuchaňa veľa práce: výsledkom je skutočne vzorný dokument o priebehu a výsledkoch dôležitej celoštátnej vedeckej konferencie.

Referovať o bohatom zborníku je naozaj ťažké. Pre nedostatok miesta možno spomenúť iba niekoľko základných myšlienok zo základných referátov, hoci každému čitateľovi je na prvý pohľad jasné, že tak v komunikátoch, ako aj v diskusii je veľa pozoruhodných jednotlivostí a pokusov o zovšeobecnenie.

Vstupný referát *Teorie jazykové kultury dnes* predniesol A. Jedlička. V podstate zhrnul už známe svoje myšlienky a podal ich v ucelenej forme. Zdôraznil, že pri riešení problémov súčasnej jazykovej kultúry treba dbať na špecifické črty každého spisovného jazyka a na špecifickú jazykovú situáciu. Norma spisovného jazyka má dynamický charakter a vyznačuje sa variabilitou prostriedkov. Po prieskume jednotlivých jazykov treba pristúpiť k porovnávaciemu štúdiu spisovných jazykov. K vývodom vstupného referátu sa vracali mnohí v diskusii.

Konkrétnejší je referát J. Horeckého *Všeobecné a špecifické črty jazykovej kultúry v našich jazykoch*, lebo sa priamo týka jazykovej situácie vo všetkých socialistických štátoch (okrem Rumunska). Pri analýze súčasnej situácie v Československu navrhuje používať termín dvojjazykovosť: obidva jazyky — čeština a slovenčina — sú úplne rovnoprávne. V súvislosti s tým sa často hovorí o paralelnom rozvoji novej lexiky v obidvoch spisovných jazykoch. Paralelný rozvoj normy dvoch jazykov sa však pokladá za výraznú črtu dvojjazyčnej situácie (napr. situácia bieloruštiny a ukrajinčiny v ZSSR, dokonca aj lužickej srbčiny v NDR, porov. s. 22). Podobne diskutabilné je aj stanovisko, že „ako osobitnú formu národného jazyka treba vyčleniť umelecký jazyk, resp. jazyk umeleckej literatúry" (s. 23). Umelecké dielo má totiž vždy spisovnú osnovu, v ktorej „možno využívať všetko", ak toto „všetko" je odôvodnené funkčne. Ináč si Horeckého referát zasluhuje pozornosť aj preto, lebo sa opiera o novú teóriu národného jazyka a jeho funkčných foriem.

Dobrý a poučný prehľad o stave bádania v rusistike podáva referát L. I. Skvorcova *Aktuální problémy jazykové kultury ruštiny*, a to najmä preto, lebo sa ukazujú osobitné východiská práce spojené s domácou tradíciou. Pri komplexnom rozbore základných otázok ukazuje sa užitočnosť štatistických metód, ako aj zdôrazňovanie sociolingvistických aspektov, ktoré umožňujú lepšie

chápať aktuálne procesy v rozvoji súčasnej spisovnej ruštiny, ako je preberanie slov, budovanie terminológie ako základnej zložky jazyka vedy a techniky a pod. Zaujímavý je negatívny postoj jazykovedcov ku krajnej racionalizácii a tým aj zjednodušeniu ruštiny, aký majú predstavitelia technickej inteligencie, lebo taká zmena v podstate nie je možná: spisovná ruština sa v období vedecko-technickej revolúcie stáva naopak zložitejšou a diferencovanejšou najmä v lexike, aby sa mohli komunikovať nové myšlienky a pojmy, ale jazyk ako systém sa pritom nelogizuje a nestáva sa mechanickým, naopak, ostáva prirodzeným jazykom, ktorý sa rozvíja podľa vlastných zákonitostí.

Referát D. Buttlerovej *Některé problémy polské normativní politiky* zaujímavo predstavuje situáciu spisovnej poľštiny v povojnovom Poľsku, po uskutočnení radikálnych pohybov v obyvateľstve. Napríklad už konštatovanie, že „spisovná poľština je najmenej pre 60 percent mladej generácie jediným komunikačným systémom", vystihuje odraz nebývalej urbanizácie Poľska a tiež priam revolučný výbuch vzdelania po vojne. Je nevyhnutné, aby sa od základu zmenila teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry a v dôsledku toho aj pracovné postupy praktickej činnosti pri kultivovaní jazykovej praxe. Základný význam má záverečná konštatácia, že „sa prežil tradičný model normatívnej politiky zameraný najmä na obranu tradície a na stabilizáciu normy a pokladajúci za vzor jazyk krásnej literatúry".

Spoločný referát jazykovedcov z NDR *Úkoly a cíle jazykové kultury v socialistické společnosti NDR* — E. Isingová, W. Hartung, J. Scharnhorst a G. Feudel — sa obšírne zaoberal nielen súčasnou situáciou v NDR, ale aj dejinami úsilí o kultivovanie nemeckého jazyka v minulosti. Zdôraznením novej jazykovej situácie v NDR vynikla úloha publicistického štýlu a hovorenej podoby jazyka. Problémy jazykovej kultúry sú vždy komplexné a mnohostranné. Zdôrazňuje sa potreba riešiť ich vždy v súvislosti s komunikatívnymi potrebami v konkrétnej jazykovej situácii. Práca v tejto oblasti je však oveľa zložitejšia než v iných socialistických štátoch, pretože značnú časť špecifickej problematiky vyvoláva ideologický a kultúrny boj dvoch nemeckých štátov. Pozoruhodný je však aj rastúci záujem o kultúru jazykovej praxe, a to najmä od začiatku sedemdesiatych rokov, keď sa už vybudovali solídne základy socialistického štátu a rozvinula sa socialistická spoločnosť. Z pozorovania reálneho života vyplýva záver, že socialistická jazyková kultúra si nevyžaduje od základov zmenené normy, ale iba také, ktoré sú odvodené z reálnych komunikatívnych potrieb hovoriacich vo verejnom živote spoločnosti a ktoré pripúšťajú do istej miery aj regionálne a sociálne varianty.

So základnými otázkami jazykovej kultúry v Maďarsku sa zaoberal L. Lőrincze v pomerne stručnom referáte zameranom však dosť všeobecne. Prekvapujú v ňom niektoré tvrdenia, ako napr. že celý systém súčasnej spisovnej maďarčiny možno dnes pokladať za uzavretý, že má pevnú gramatickú štruktúru, že spisovná lexika sa jasne oddeľuje od slov z iných útvarov jazyka. Z vlastnej skúsenosti však vieme, že napríklad v maďarskom lekárskom týždenníku sa vedie pomerne živá diskusia nielen o terminológii, ale aj o iných zložkách jazykovej stavby a že sa aj v rozhlasovej a televíznej relácii o jazyku často hovorí o potrebe dotvárať jednotlivé roviny jazykového systému. Aj tu sa ukazuje, že pracovníkmi na poli jazykovej kultúry sú aj iní odborníci, nielen jazykovedci.

Osobitne si treba všimnúť referát T. Korošca *Jazyková kultura v Slovin-*

sku, v ktorom sa vyzdvihuje význam teórie Pražskej školy pre rozvoj prác v Slovinsku na začiatku šesťdesiatych rokov a upozorňuje sa na dôležitosť knihy B. Urbančiča z r. 1972 O jezikovni kulturi. Zaujímavé sú aj konštatácie o utváraní slovinskej vojenskej terminológie.

Prehľadný ráz má aj referát o bulharčine z pera E. Georgievovej a J. Bačvarova. Ukazuje sa však aj to, že bulharskí jazykovedci zasahujú značnou mierou do rozvoja súčasnej spisovnej reči, a to aj z hľadiska „rozumného a umierneného purizmu", čím sa zaručuje „zachovanie národnej lexikálnej svojbytnosti a čistoty bulharského jazyka". Veľmi dôrazne sa pripomína rozkolísanosť spisovnej výslovnosti a tiež potreba výskumu aj stabilizácie výslovnostnej normy.

Slovenských pomerov sa dotýka referát J. Kačalu. Dotýka sa v ňom jednak spoločenských faktorov, ktoré podmieňujú úspešnú prácu v oblasti jazykovej kultúry, a jednak odborných predpokladov, ako je komplexný výskum spisovnej slovenčiny, formulovanie novej teórie spisovného jazyka a teórie jazykovej kultúry.

Bystré postrehy obsahuje aj referát K. Horálka, napríklad o labilnosti spisovnej normy a o potrebe kodifikácie založenej na vývinových tendenciách jazyka. V tejto súvislosti sa dosť kriticky vyrovnáva s Mathesiusovou požiadavkou pružnej stability spisovnej normy.

V ďalšom sú zaradené referáty českých jazykovedcov, ktorí sa po dlhé roky zaoberajú výskumom jazykovej kultúry a tiež pracujú v aplikácii výsledkov. Sú to referáty F. Daneša, J. Kuchařa, A. Sticha, M. Jelínka a K. Hausenblasa. Sú to veľmi cenné texty, ktoré sa vlastne dopĺňajú a tvoria akúsi myšlienkovú kostru cieľavedomej činnosti v akademickom ústave aj vo výchove.

Z cenného výkladu F. Daneša poukazujeme na prirodzenú stupnicu kritérií: 1. normovosť (vžitosť ap.), 2. funkčná adekvátnosť, 3. systémovosť prostriedku. J. Kuchař uzatvára svoju úvahu vtipnou myšlienkou, že jazyková kultúra v zmysle regulácie jazyka nie je len súborom praktických činností, čiže nie je len aplikáciou teoretických jazykovedných poznatkov, ale má svoju samostatnú stránku teoretickú aj aplikačnú, je to veda i umenie. Referát A. Sticha podáva veľa informácií o základných pojmoch jazykovej kultúry a napokon zisťuje, že v tejto oblasti sa základné pojmy ešte neustálili (že pojmová náplň jazykovej kultúry je stále ešte v pohybe). Prednosťou referátu M. Jelínka je dokladový materiál, ktorým sa spresňuje dosť obšírny výklad o posunoch v štylistickej charakteristike jazykových prostriedkov. Dôležitý je najmä záver, že pri kodifikácii spisovného jazyka treba dbať na to, aby štylistickým posunom jazykových prostriedkov neostala dlho uprázdnená neutrálna pozícia, lebo bežná komunikácia sa bez štylisticky neutrálnych prostriedkov neobíde. V útržkovitom texte K. Hausenblasa zaujíma nás zistenie, že v každom texte je prítomná estetická funkcia, i keď má spravidla sekundárne postavenie. Uvádza sa príklad matematických textov, kde sa od formulácií vyžaduje nielen logická nespornosť, úplnosť, jednoduchosť, ale aj ladnosť čiže elegancia formulácie.

Sériu referátov uzatvára text J. Mistríka *Kultúra dorozumievania a štylistika,* v ktorom sa poukazuje na špecifické štýlotvorné činitele, ktoré umožňujú štylistiku komunikačného procesu: časová tieseň, členitosť a zložitosť spoločenských i pracovných vzťahov, racionalizácia dorozumievacieho procesu, široký fond mimojazykových prostriedkov atď. Ide o zdôraznenie vyšších štylistických jednotiek a úlohy mimojazykových kontextov.

Aj v záveroch rokovania sa odkazuje na veľký význam diskusie o jazykovej kultúre v Čechách na začiatku tridsiatych rokov. Myslím, že predkladaný zborník z liblickej konferencie r. 1976 nebude mať taký dosah ani v teórii, ani v praxi. Poslúži ako popud pre ďalšie diskusie aj v medzinárodnom meradle. Pravda, pre prax by sa žiadala primeranejšia príručka. Dala by sa zostaviť napríklad z príspevkov pracovníkov Ústavu pro jazyk český ČSAV, keby boli doplnené materiálovým rozborom a odkazmi na prístupnú literatúru aj z problematiky terminológie.

Ináč je samozrejmé, že by sa problematika jazykovej kultúry mohla stať pracovnou náplňou medzinárodnej komisie podobného rázu, ako sú komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov.

J. Ružička

HEINZ, A.: Dzieje językoznawstwa w zarysie. 1. vyd. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1978. 514 s.

Autor kompendia Adam Heinz, profesor Jagelonskej univerzity, podujal sa na náročnú úlohu: chronologicky i podľa jednotlivých smerov predstaviť v náčrte vývin jazykovedy od mnohých stáročí až po súčasnosť. Do prehľadu začlenil všetky lingvistické epochy počnúc predhistorickým obdobím cez starovek, stredovek, novovek a 19. stor. k súčasným smerom v lingvistike, zohľadňujúc pritom jednotlivé teórie a školy. Z vecného hľadiska člení autor jazykovedu na: 1. aplikovanú a teoretickú, 2. špeciálnu a všeobecnú, 3. synchrónnu a diachrónnu, 4. štruktúrnu a neštruktúrnu, 5. funkčnú a formálnu. Uplatňujúc tieto kritériá, člení A. Heinz svoju knihu do siedmich kapitol s príslušnými podkapitolami.

V kapitole *Predhistorické obdobie jazykovedy* (s. 7—18) venuje autor pozornosť faktom a javom jazykovednej povahy v civilizáciách Východu od polovice III. tisícročia do polovice I. tisícročia p. n. l. (Egypt, Mezopotámia, Babylon, Sýria, Palestína). Do tohto obdobia spadá vznik grafických systémov predhistorickej doby (piktogramy, ideogramy, fonogramy, klinové a hieroglifové písmo). Predhistorické obdobie jazykovedy zahŕňa aj niektoré lingvistické potreby iných kultúrnych stredísk (Severná Amerika — Eskymáci, Indiáni, Stredná Amerika — Mayovia, Aztékovia), ktoré však nemôžu podať spoľahlivé svedectvo o písme, resp. úrovni jazykových javov pre fragmentárnosť zachovaných písomných pamiatok.

Jednotlivé civilizácie starovekého Východu rozličným spôsobom vplývali na rozvoj jazykovedy. Nepriamy vplyv mali nakrátko Egypt, Mezopotámia, Sýria a Palestína tým, že tu sa vypracovalo fonologické písmo, ktoré sa stalo základom pre grécku a latinskú abecedu. Čínska civilizácia až do konca zotrvala v izolácii, kým indická jazykoveda ovplyvnila svetovú lingvistiku prakticky až do 19. storočia.

Grécko, Rím a India predstavovali v staroveku centrum, kde už jazykové myslenie vystupuje ako osobitná oblasť výskumov. Na začiatku lingvistiky už

stojí grécko-rímska gramatika vo forme syntézy, z ktorej sa postupne rozvíja súčasná jazykoveda. Indická jazykoveda zasa rozvinula vysoko špecifikovanú gramatiku, pričom nemala abecedu, zatiaľ čo civilizácie starovekého Východu charakterizovala opačná situácia: mali písmo, ale nedisponovali gramatikou. V Grécku sa jazykoveda zrodila podobne ako v Indii z predpokladov filozofických i filologických (hoci medzi nimi existujú zásadné rozdiely). Rozvíjala sa teoreticky (Aristoteles, Epikuros, stoici) a prakticky (sofisti, Platón) a vytvorila predpoklady pre vývin rímskej jazykovedy. Pri hodnotení jazykovedy vo vtedajšom Ríme sa zdôrazňuje, že nejde o poznatky originálne, ale prevzaté od Grékov v 2. a 1. storočí pred n. l.

Až v 19. a 20. stor., teda o 300—400 rokov neskôr, si Rimania vypracovali vlastnú gramatiku.

Spomínaná problematika starovekej jazykovedy sa analyzuje v druhej kapitole (s. 19—71).

Stredovek (5.—15. stor.) značil ďalšiu vývinovú cestu jazykovedného myslenia vo dvoch výrazne odlišných smeroch: na východ (Byzancia, Arabi, Židia) a na západ (Kelti a Germáni na juhu). Arabský jazykovedný prúd dosiahol vysoký stupeň vývinu v gramatike (klasifikácia hlások). Za zmienku stojí originálny prínos stredovekého myslenia pre jazykovedu v rámci teoretickej gramatiky (tzv. grammatica speculativa), ktorá mala svoj pôvod v latinskej gramatike a opierala sa o logiku.

Tretia kapitola hodnotí na pomerne malom priestore (s. 71—83) toto historické obdobie jazykovedy, ktoré „prelomilo monopol latinčiny" a otvorilo cestu národným jazykom.

V 15.—16. stor. nastupuje novovek, epocha obrodenia a humanizmu. Obdobie novoveku charakterizuje nová filozofia racionalizmu a empirizmu, ktorá má priamy podiel na vzniku novej lingvistiky, uznávajúcej národné jazyky za predmet výskumov. 18. storočie „trpelo na módu jazykovedy", ale napriek tomu mala jazykoveda tohto obdobia ešte stále predvedecký charakter. Od konca 18. storočia (dovtedy mala lingvistika výlučne synchrónny charakter) sa tradujú hľadania a pokusy vytvoriť univerzálny jazyk, ktorými sa zaoberali všetci súdobí filozofi (Bacon, Spinoza, Leibnitz a i.).

19. stor., obdobie evolucionizmu, tvorí obsah piatej kapitoly knihy (s. 122—222). V prvej zo štyroch podkapitol načrtáva autor situáciu v začiatočnom období evolucionizmu a romantizmu (r. 1800—1830). V snahe po spresnení vedeckých faktov a lingvistických údajov sa po prvý raz používa objektívna historicko-porovnávacia metóda, v dôsledku čoho vzniká aj vedecká a súčasne diachrónna jazykoveda. Naproti tomu synchrónna jazykoveda si zachováva predvedecký charakter a podlieha diachrónii.

Nasledujúce obdobie rozvoja, predstavované evolucionizmom a biologizmom (1830—1870), pokračuje v diele začatom F. Boppom a J. Grimmom. Štyridsaťročné obdobie sa v oblasti diachrónnej jazykovedy charakterizuje posilnením porovnávacej indoeurópskej gramatiky v synchrónnej oblasti jazykovedy.

Obdobie kulminácie a prelomu v rokoch 1870—1890 patrí evolucionizmu a pozitivitivizmu. Charakteristickou črtou lingvistiky sa stala jej psychofyziologická povaha. Diachrónnu teoretickú jazykovedu v tomto období predstavuje program predchodcov mladogramatickej školy a jej predchodcov (Schleicher, Leskien, Brugmann, Osthoff, Paul, Wundt). Diachrónna aplikovaná jazykoveda má svojich predstaviteľov vo Fortunatovovi, F. de Saussurovi a J. Baudouinovi de Courte-

nay, ktorí predstavujú skupinu najvýznamnejších jazykovedcov tejto epochy. V synchrónnej jazykovede vynikli E. Sievers, G. I. Ascoli a i.

Jazykovedu 19. stor. hodnotí A. Heinz ako „nesmierne dôležité, plodné a veľkolepé, ale súčasne jednostranné obdobie na pozadí dvaapoltisícročnej histórie lingvistiky". V nej našla korene nová epocha 20. stor. v jazykovede — štrukturalizmus, ktorý sa vykryštalizoval ako myšlienkový prúd nielen v lingvistike, ale v celej filozofii a umeleckej tvorbe.

Problematika začiatkov (1900—1925) a rozkvetu (1925—1950) európskeho a amerického štrukturalizmu, formálny a funkčný štrukturalizmus až do súčasnosti tvorí šiestu kapitolu publikácie. Skladá sa zo štyroch podkapitol. Je to najširšie rozpracovaná časť knihy pod názvom 20. storočie (Štrukturalizmus).

Štrukturalizmus ako „absolútne nová súčasná koncepcia a metóda" predstavuje zásadný obrat v lingvistike smerom k formalizmu a funkcionalizmu. Výkladu jeho najdôležitejších smerov v Európe i Amerike venuje A. Heinz špeciálnu pozornosť.

Aby sme pochopili lingvistiku 20. stor., musíme vziať do úvahy niekoľko hľadísk rozličných idealistických orientácií, ktoré sa stali podkladom jazykovedy: antiempirický idealizmus tzv. marburskej školy, Bergsonov intuitivizmus, Husserlovu fenomenológiu a Croceho „idealizmus". Okrem filozofie vystúpili z úzadia aj logika, psychológia a sociológia ako vedy, ktoré spolurozhodujú o lingvistike s novým koncepčným programom.

Činiteľ, ktorý najviac odlíšil lingvistiku 20. stor. od predchádzajúcej epochy, je štrukturalizmus, teória jazyka považujúca jazyk za synchrónny systém. Práve štrukturalizmus urobil z jazykovedy prvý raz v dejinách autonómnu vedu s vlastným pojmovým a metodologickým aparátom. Protikladu štruktúrna — neštruktúrna jazykoveda sa podriaďuje dovtedajšie členenie jazykovedy na diachrónnu a synchrónnu.

Európsky štrukturalizmus synchrónnej teoretickej jazykovedy má svojich výrazných predstaviteľov v osobe F. de Saussura (ktorý sa stal vlastným tvorcom štruktúrnej jazykovedy) a L. V. Ščerbu.

Neštruktúrna jazykoveda v Európe predstavovala bezprostredné dedičstvo 19. stor. Teoretickú synchrónnu lingvistiku predstavujú v oblasti teórie rôzne smery. Nepriamo sem možno zaradiť i Jespersena.

V americkej jazykovede sa začal formovať odlišný, originálny smer, materiálne i teoreticky úplne nezávislý od európskej gramatickej tradície. Príčinou toho sa stali okrem iného odlišné podmienky výskumov (indiánske jazyky, nedostatok písomných pamiatok a pod.). Prvými predstaviteľmi amerického štrukturalizmu sa stali F. Boas, L. Bloomfield a faktický zakladateľ amerického štrukturalizmu E. Sapir.

Obdobie rokov 1925—1950 v americkej lingvistike je štádiom definitívneho vykryštalizovania sa jeho osobitého charakteru, nezávislého od európskej tradície.

Posledná kapitola knihy A. Heinza zachytáva najnovšie obdobie v jazykovede, ktoré sa začína druhou polovicou 20. storočia: Formálny a funkčný štrukturalizmus (s. 366—456). Formalizmus sa stal spoločnou črtou pre lingvistiku a logiku, formálny štrukturalizmus vznikol z filozofie neopozitivizmu, ktorá sa opiera o formálnu logiku.

Tri hlavné diametrálne odlišné smery v lingvistike uvádza A. Heinz s týmito charakteristikami: 1. lingvistický štrukturalizmus (A. Martinet, J. Kuryłowicz).

2. psychosociologický štrukturalizmus (L. Weisgerber, J. R. Firth) a 3. logický štrukturalizmus (L. Hjelmslev, R. Carnap).

Formálny štrukturalizmus reprezentujú predovšetkým americkí vedci L. Bloomfield — Ch. C. Fries, Z. S. Harris, ktorých teória predstavuje kulminačný bod prvého obdobia amerického formálneho štrukturalizmu — obdobia distribučného. Harrisov žiak N. A. Chomsky začína druhé obdobie tohto štrukturalizmu: transformačno-generatívny smer.

Neštruktúrna synchrónna jazykoveda, ako konštatuje A. Heinz, sa v súčasnej praxi postupne vytráca, keďže jednotlivé oblasti jazykovedy postupne podliehajú štrukturalizmu.

Ósma podkapitola *Formálny a štruktúrno-funkčný štrukturalizmus* zachytáva heteronómne aspekty jazyka. Autor v dokumentačnej skratke poskytuje prehľad o posledných výsledkoch, resp. prehľad o posledných bibliografických prácach nových, progresívnych a rozvíjajúcich sa jazykovedných smerov v podobe semiotickej jazykovedy, psychologickej jazykovedy (psycholingvistiky) a sociologickej jazykovedy (sociolingvistiky).

Resumé kompendia A. Heinza *Dzieje językoznawstwa w zarysie* predstavuje siedma kapitola, ktorá sumarizuje vo všeobecnejších úvahách základné problémy vyplývajúce z tematiky publikácie, berúc pritom do úvahy základné črty jednotlivých vyššie charakterizovaných období vývinu svetovej jazykovedy.

Resumé dopĺňajú kapitoly *Bibliografia* (s. 476—481), *Prehľad skratiek* (s. 482—483), *Index osôb* (menný register, s. 484—500), *Index vecí* (vecný register, s. 500—514) a zoznam ilustrácií.

Kompendium A. Heinza možno charakterizovať ako hodnotný vklad do jazykovednej literatúry. V Poľsku predstavuje prvú publikáciu svojho druhu — syntetizujúcu a súhrnnú, ktorá poskytuje prehľad o vývinových etapách svetovej jazykovedy. Bohatý dokumentačný a obrázkový materiál dopĺňa a osviežuje jednotlivé kapitoly knihy.

Na záver možno dodať, že publikácia, ako to priznáva aj sám autor, prekonáva isté problémy súvisiace s náročnou koncepciou práce, a to hlavne v syntetickom a systematickom zosúladení bohatého inventára faktov, vo výbere jednotlivých smerov a škôl podľa ich dôležitosti (vzhľadom na priestor publikácie a autorovo hodnotenie).

S. Mátejová

ROZLIČNOSTI

O slovách achilovka a becherovka. — Lexikálny proces univerbizácie pozorujeme nielen v hovorovom štýle, ale aj v oblasti odborného vyjadrovania, najmä v odborných slangoch. Univerbizácia sa obyčajne zdôvodňuje ekonomickosťou a zjednodušením vyjadrovania. Jednoslovné pomenovania vznikajú totiž z dvojslovných alebo z viacslovných pomenovaní, v dôsledku čoho sa pomenúvací i vyjadrovací proces skracuje a zjednodušuje.

Všimnime si takéto dvojice pomenovaní: továreň na výrobu čokolády — hovor. *čokoládovka*, továreň na výrobu nití — hovor. *cvernovka*, Chemické závody J. Dimitrova — hovor. *Dimitrovka*, továreň na vagóny — hovor. *vagónka*, niťové rezance — potrav. *niťovky*, ľadové cukríky — potrav. *ľadovky*, cvikacie hodiny — hovor. *cvikačky*, francúzsky kľúč — slang. *francúz*, zasadacia miestnosť — hovor. *zasadačka*, uhlová tehla — stav. slang. *uhlovka*, päťminútová relácia — hovor. *päťminútovka*, tehlová stavba — stav. slang. *tehlovka* atď.

Pravda, daktoré z univerbizovaných slov môže byť viacvýznamové (resp. homonymné). Tak napr. slovo *bleskovka* môže mať tieto významy: 1. bleskový záber, 2. bleskový výkon, postreh, čin, rýchla reakcia, 3. veľmi rýchla, súrna robota ap.

Bežný typ univerbizovaných pomenovaní tvoria substantivizované adjektíva (pôvodne prívlastky): vedúci pracovník → *vedúci*, vedúca pracovníčka → *vedúca*, mŕtvy človek → *mŕtvy*, ranený človek → *ranený*, menovaný človek → *menovaný*, známy človek → *známy*, príbuzný človek → *príbuzný* atď.

Nechceme tu vypočítať typy univerbizovaných pomenovaní, príp. podať ich klasifikáciu. Chceme upozorniť na jedno podstatné meno, ktoré doteraz nezachytávajú naše lexikografické diela (ani Slovník slovenského jazyka, ani slovníky cudzích slov), ale v praxi sa používa. Ide o slovo *achilovka*.

Zaujíma nás formálna stránka: ako toto univerbizované slovo písať, pretože je tu zrejmá súvislosť s vlastným menom gréckeho hrdinu, ktoré má podnes podobu *Achilles*.

Zaujíma nás aj vznik hovorového výrazu *achilovka*, ktoré mohlo vzniknúť z dvoch dvojslovných spojení: z knižného ustáleného dvojslovného pomenovania *Achillova päta* alebo z odborného (lekárskeho) termínu *Achillova šľacha* (= časť trojhlavého lýtkového svalu upínajúca sa na pätu). Zranením tejto šľachy vzniká bolestivé miesto, slabšia či oslabená päta, na čo sa viaže všeobecne známy prenesený význam spojenia *Achillova päta* = zraniteľné miesto, slabina (pôvodne Homérovho hrdinu Achilla, neskôr kohokoľvek).

Dôležitá je aj významová stránka slova *achilovka*, ktoré sa významovo viaže na spojenie *Achillova päta*. Ukazuje to nadpis článku, ktorý sme si vypísali z Večerníka (12. VII. 1979, s. 1): *Vyschne v horúčavách opäť prameň nápojov? A c h i l o v k o u je rozvoz.*

Doterajšie slovníky uvádzajú dvojslovné ustálené spojenie *Achillova päta* písané s dvoma *ll* (pozri napr. Slovník slovenského jazyka I, 1959, s. 14; Slovník cudzích slov S. Šalinga — M. Šalingovej — O. Petra. 3. vyd. 1970, s. 44; Slovník

cudzích slov a výrazov v slovenčine J. M. Prídavka, 1939, s. 30). Zjednodušenú podobu *Achilova päta* (slovo *Achilova* je písané s jedným *l*) zaznamenáva Slovník cudzích slov, ktorý vydal Tatran r. 1953 (s. 29). S touto podobou privlastňovacieho prídavného mena *(Achilova)* súvisí aj znenie *achilovka.*

Keďže koncové *-es* v mene *Achilles* v nepriamych pádoch odpadá *(Achilles, Achilla, Achillovi...),* aj príslušné privlastňovacie prídavné meno sa tvorí bez koncového *-es: Achillova* (nie Achillesova) *päta* a pod. Od slovotvorného základu *achillov-* sa pomocou slovotvornej prípony *-ka* tvorí jednoslovné pomenovanie *achilovka,* pravda, s príslušným zjednodušením zdvojeného *ll* na jedno *l.* (Takéto zjednodušovania geminovaných spoluhlások je v hovorovom štýle spisovnej slovenčiny bežné a týka sa takmer všetkých prípadov zdvojených spoluhlások, nielen *ll.*)

Pomenovanie *achilovka* je tvorené podobne ako iné univerbizované slová tohto typu. Spomenieme ešte jeden prípad, ktorý doteraz neuvádzajú ani české, ani slovenské slovníky (ani český slovník cudzích slov), hoci ide o reáliu dobre známu nielen doma, ale aj za hranicami našej vlasti. Ide o pomenovanie *becherovka,* ktorým sa označuje bylinný (veľmi príjemný, kvalitný) nápoj (vyrábaný pôvodne Janom Becherom). Možno teda predpokladať, že pomenovanie *Becherovka* (spolu s menom pôvodného výrobcu Jan Becher), uvádzané ako značkové na etiketách výrobku, vzniklo pravdepodobne z pôvodného dvojslovného označenia *Becherova liehovina* (vypustením slova *liehovina* ako významovo menej závažného v tomto dvojslovnom pomenovaní).

Podľa monografie Tvoření slov v češtině (Zv. 2, 1967, s. 660) možno vznik slova *becherovka* vysvetliť dvojakým spôsobom: 1. od mena výrobcu *Becher* pomocou rozšíreného formantu *-ovka (Becher-ovka → becherovka);* 2. od privlastňovacieho adjektíva *Becherova (lihovina* — slov. *Becherova liehovina)* a formantu *-ka (Becherov-ka → becherovka).*

Toto jednoslovné pomenovanie zovšeobecnelo a stalo sa apelatívom ako množstvo iných apelatív z pôvodných proprií (porov. Pravidlá slovenského pravopisu, 10. vyd., Bratislava 1970, § 53., s. 35—42; M. Ivanová-Šalingová, Apelativizácia vlastných mien ako lexikálnosémantický proces. In: IV. slovenská onomastická konferencia. 1. vyd. Red. J. Ružička, Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1973, s. 219—232; E. Pokorná: Apelativizovaná jména v české slovní zásobě, Slovo a slovesnost, *39,* 1978, s. 116—125).

Apelativizácia slov *achilovka, becherovka* je dôvodom, prečo navrhujeme písať spomenuté slová s malým začiatočným písmenom. Samozrejme, že úradné znenie názvu liehového nápoja *Becherovka* treba písať s veľkým začiatočným písmenom. Tu si meno *Becherovka* zachováva charakter propriálneho názvu výrobku. (Množstvo iných analogických prípadov apelativizácie proprií uvádzame v cit. štúdii.)

M. Ivanová-Šalingová

Biała — Biały? — V Slovníku slovenského jazyka (6. zv., red. Š. Peciar, 1. vyd., Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 260) sa zaznamenáva názov *Biała* ako pomenovanie rieky v Poľsku. Pri tomto názve sa uvádza pádová prípona gen. sg. *-y.* Pádová prípona *-y* v gen. sg. sa vyskytuje pri podstatných menách vzoru žena. To znamená, že názov *Biała* patrí podľa SSJ do vzoru žena. Toto stanovisko nepokladáme za správne.

V rámci zemepisných názvov sa často vyskytujú názvy, ktoré vznikli z prí-

davných mien. Sú to tzv. substantivizované prídavné mená. Z hľadiska slovnodruhového sú to plnohodnotné podstatné mená, z hľadiska skloňovania však patria medzi prídavné mená, resp. skloňujú sa rovnako ako prídavné mená, čiže ponechávajú si pôvodné skloňovanie podľa slovného druhu, z ktorého vznikli. Napr. *Ostrý — Ostrého, Bystrá — Bystrej, Okružná — Okružnej, Teplá — Teplej, Nemecká — Nemeckej, Končistá — Končistej, Plačlivé — Plačlivého, Zlaté — Zlatého* atď. Nerozhoduje pritom, o aký druh vlastného mena ide (či ide napr. o názov rieky, vrchu alebo obce a pod.), rozhodujúci je iba pôvod z prídavných mien, resp. forma prídavného mena (pri niektorých sa súvis s prídavnými menami môže stratiť, skloňovanie však ostáva).

Toto možno konštatovať nielen o slovenských, ale aj o inoslovanských názvoch s formou prídavných mien. V nom. sg., príp. aj v akuz. sg. (pri neživ. podst. menách muž. rodu) sa zachováva pôvodná pádová prípona, v ostatných pádoch sa pripájajú pádové prípony, ktoré sa používajú pri skloňovaní prídavných mien v spisovnej slovenčine, napr. rus. *Gorkij — Gorkého, Gorkému, Gorkého, o Gorkom, s Gorkým* (meno osoby), *Gorkij — Gorkého, Gorkému, Gorkij, v Gorkom, za Loučnou, Haná — Hanej* atď. Pôvodné znenie v nom. a akuz. nepoužívame iba v tom prípade, ak popri pôvodnej, oficiálnej podobe vznikla aj zdomácnená podoba. Takáto zdomácnená podoba sa vo všetkých pádoch skloňuje rovnako ako domáce prídavné mená, napr. *Zakopané — Zakopaného, Zakopanému, Zakopané* atď.

Názov *Biała* tiež patrí medzi substantivizované prídavné mená. Ide tu o použitie poľ. príd. mena *biały*, resp. tvaru žen. rodu *biała* vo funkcii podstatného mena. Názvu *Biała* by v slovenčine zodpovedal názov *Biela*. Názov *Biała* sa v poľštine skloňuje ako príd. meno. Podľa toho napr. v najnovšom poľskom pravopisnom slovníku nachádzame spracovanie: *Biała, -łej, -łą* (porov. Słownik ortograficzny języka polskiego wraz z zasadami pisowni i interpunkcji. Red. M. Szymczak. 1. vyd. Warszawa, Państwowe Wydawnictvo Naukove 1975, s. 224). Názov *Biała* sa skloňuje rovnako ako prídavné meno *Biała* v názvoch *Biała Góra, Biała Podlaska, Biała Przemsza* (tamže). Ako príd. meno treba tento názov skloňovať aj v spisovnej slovenčine, pravda, so slovenskými pádovými príponami (okrem nom. sg.). Písané *ia* sa pritom v slovenčine berie ako dvojhláska (ako dvojhláska *ia* v domácich slovách), a preto pri skloňovaní tohto názvu v spisovnej slovenčine treba uplatniť skracovanie podľa rytmického zákona. Podľa toho názov *Biała* skloňujeme v slovenčine takto: nom. sg. *Biała*, gen. sg. *Białej*, dat. sg. *Białej*, akuz. sg. *Biału*, lok. sg. *(o) Białej*, inštr. sg. *(za) Białou*. Pripomíname ešte nakoniec, že utvorenie zdomácnenej podoby neprichádza pri tomto názve do úvahy (nie sú na to nijaké dôvody, pretože táto rieka nie je u nás všeobecne známa).

L. Dvonč

Kalište, či Kališťie? — Miestny názov stredného rodu *Kalište* sa v poslednom čase používa nielen v podobe *Kalište*, ale aj v nárečovej podobe *Kališťie*. Dvojakú podobu má aj v ostatných pádoch. Podoba *Kalište* sa skloňuje podľa vzoru srdce *(občan Kališťa)*, podoba *Kališťie* podľa vzoru vysvedčenie *(občan Kališťia)*. V odborárskom denníku Práca (23. 8. 1979) sme sa stretli s podobou *Kalište*, ale aj s podobou *Kališťie: Obnovené K a l i š t e. — ...v K a l i š t i ... — Prácu podbrezovských hutníkov si na K a l i š t i mimoriadne cenia. — ...za obnovu a udržiavanie K a l i š ť a ... — ...najbližšie k obciam Baláže a K a l i š t i e ...*

— ...*po partizánskych chodníčkoch na K a l i š t i e.* — ...*ako pozdrav znovuzrodenej obce vypálenému K a l i š t i u.* — ...*porozprával žijúci občan K a l i š t i a*...

M. Majtán v knihe Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov (1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972, s. 61) uvádza zápis obce v r. 1920 v podobe *Kališťie*, ale v rokoch 1927—1949 (vo všetkých úradných lexikonoch) v podobe *Kalište*. V Slovníku slovenského jazyka VI (1968, s. 184) sa uvádza miestny názov *Kalište* (-ťa, str.). Vlastivedný slovník obcí na Slovensku (Zv. 1. Red. M. Kropilák. 1. vyd. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1977, s. 117—118) uvádza miestny názov *Kališťie*, ale aj názov *Nové Kalište: Pohľad na lokalitu K a l i š t i a*... — ...*K a l i š t i e vypálili. Z K a l i š t i a podnikali partizáni výpady do okolia.* — ...*po oslobodení boli obyvatelia presídlení do okolitých obcí a na sídlisko N o v é K a l i š t e v Banskej Bystrici.* V Encyklopédii Slovenska (Zv. 1. Red. V. Hajko. 1. vyd. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1977, s. 106) sa pri hesle Baláže uvádza aj miestny názov *Kališťie*. Na s. 11 sa konštatuje, že názvy miest, dedín a osád Slovenskej socialistickej republiky sa uvádzajú v textoch hesiel v dnešnej úradnej podobe. V ostatných prípadoch sa odkazuje na Vlastivedný slovník obcí na Slovensku a na prácu M. Majtána Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov, ktoré obsahujú všetky historické názvy obcí a miest.

Hoci sa v SSJ VI uvádza podoba *Kalište*, ktorú na roky 1927—1949 uvádza aj M. Majtán v knihe Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov, Vlastivedný slovník obcí na Slovensku a Encyklopédia Slovenska uvádzajú podobu *Kališťie*. V súčasnej spisovnej slovenčine je viacej miestnych názvov zakončených na *-išťe*, ktoré sa skloňujú podľa vzoru stredného rodu srdce; napr.: *Hradište, Kostolište, Kalnište, Repište, Sobotište, Hrachovište* a i.

Miestny názov v podobe *Kalište* odporúčame preto uviesť v prípadnom druhom vydaní Vlastivedného slovníka obcí na Slovensku, ako aj v Encyklopédii Slovenska. Aj všeobecné podstatné meno *kalište (kalisko)* sa v súčasnej spisovnej slovenčine skloňuje podľa vzoru srdce.

J. Jacko

K derivátom názvov typu Carson City. — V Slovníku slovenského jazyka (6. zv., 1968) sa v kap. Zemepisné názvy (s. 255—305) zaznamenávajú názvy amerických miest typu *Carson City*. Ide tu o názvy s podst. menom *city* (písaným v zemepisných názvoch s veľkým začiatočným písmenom — *City*), ktoré má v angličtine význam „mesto". Tieto názvy môžeme porovnať so slovenskými miestnymi názvami, ktoré obsahujú podst. meno *mesto*, napr. *Kysucké Nové Mesto*. Pri názvoch typu *Carson City* sa stretávame s dvojakosťou v spracovaní derivátov, totiž mužského a ženského obyvateľského mena a prídavného mena.

Na prvom mieste spomenieme názvy, pri ktorých sa deriváty tvoria od celého názvu spolu so slovom *City*. V Slovníku slovenského jazyka sú takéto deriváty zaznamenané pri týchto názvoch: *Carson City — Carsoncityjčan, Carsoncityjčanka, carsoncityjský; Jefferson City — Jeffersoncityjčan, Jeffersoncityjčanka, jeffersoncityjský; Quezon City — Quezoncityjčan, Quezoncityjčanka, quezoncityjský; Salt Lake City — Saltlakecityjčan, Saltlakecityjčanka, saltlakecityjský.*

Inak je spracované heslo *Oklahoma City*. Tu sa stretávame s dvoma radmi derivátov. Na prvom mieste sú tu deriváty *Oklahomacityjčan, Oklahomacityjčanka, oklahomacityjský*, ktoré sú utvorené rovnako ako v predchádzajúcich

prípadoch od celého názvu spolu so slovom *City*. Popri nich sa tu uvádzajú aj kratšie deriváty *Oklahomčan, Oklahomčanka* a *oklahomský*, ktoré sú utvorené iba od prvej časti názvu *Oklahoma City*, teda od pomenovania *Oklahoma* (slovo *City* sa pri tvorení odvodených slov v tomto prípade neberie do úvahy).

Deriváty *Oklahomčan, Oklahomčanka* a *oklahomský* sú na prvý pohľad „nadbytočné". Odporujú bežnému tvoreniu derivátov od názvov typu *Carson City*, v ktorých sa pri tvorení nových slov berie ako časť slovotvorného základu aj podstatné meno *City*. Tieto deriváty sa ďalej stotožňujú s derivátmi názvu *Oklahoma*, ktorý sa používa ako pomenovanie jedného zo spolkových štátov USA. Vzniká takto homonymia jednotlivých derivátov. Homonymia pri tvorení derivátov od miestnych názvov v slovenčine je pomerne častý jav, porov. napr. *Dúbrava — Dúbravčan, Dúbravčanka, dúbravský* a rovnaké deriváty k názvom *Dúbravka* a *Dúbravy*, alebo napr. *Jasenov — Jasenovčan, Jasenovčanka, jasenovský* a také isté deriváty k názvom *Jasenová, Jasenovce, Jasenové, Jasenovo* (k tejto problematike porov. našu štúdiu Homonymita obyvateľských mien a prídavných mien odvodených z názvov obcí, IV. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 9.—10. novembra 1971. Zborník materiálov. Red. M. Majtán, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 203—217). Podľa toho deriváty *Oklahomčan, Oklahomčanka, oklahomský* sa môžu používať popri derivátoch *Oklahomacityjčan, Oklahomacityjčanka* a *oklahomacityjský*. Ide tu potom jednak o používanie dlhších podôb derivátov, ktoré vychádzajú z celých názvov, jednak o používanie kratších, stručnejších podôb, ktoré sa tvoria iba od najdôležitejšej časti viacslovného názvu. Takéto dvojaké podoby sa bežne používajú v spisovnej slovenčine, pričom je medzi nimi istý štylistický rozdiel. Kratšie podoby na rozdiel od dlhších podôb majú hovorový ráz, porov. napr. *Veľká Paka — Veľkopačan, Veľkopačianka, veľkopačiansky* i *Pačan, Pačianka, pačiansky*. Takýto rozdiel je aj medzi derivátmi *Oklahomacityjčan* atď. na jednej strane a *Oklahomčan* atď. na druhej strane. Deriváty *Oklahomčan, Oklanomčanka, oklahomský* k názvu *Oklahoma* sú štylisticky neutrálne.

L. Dvonč

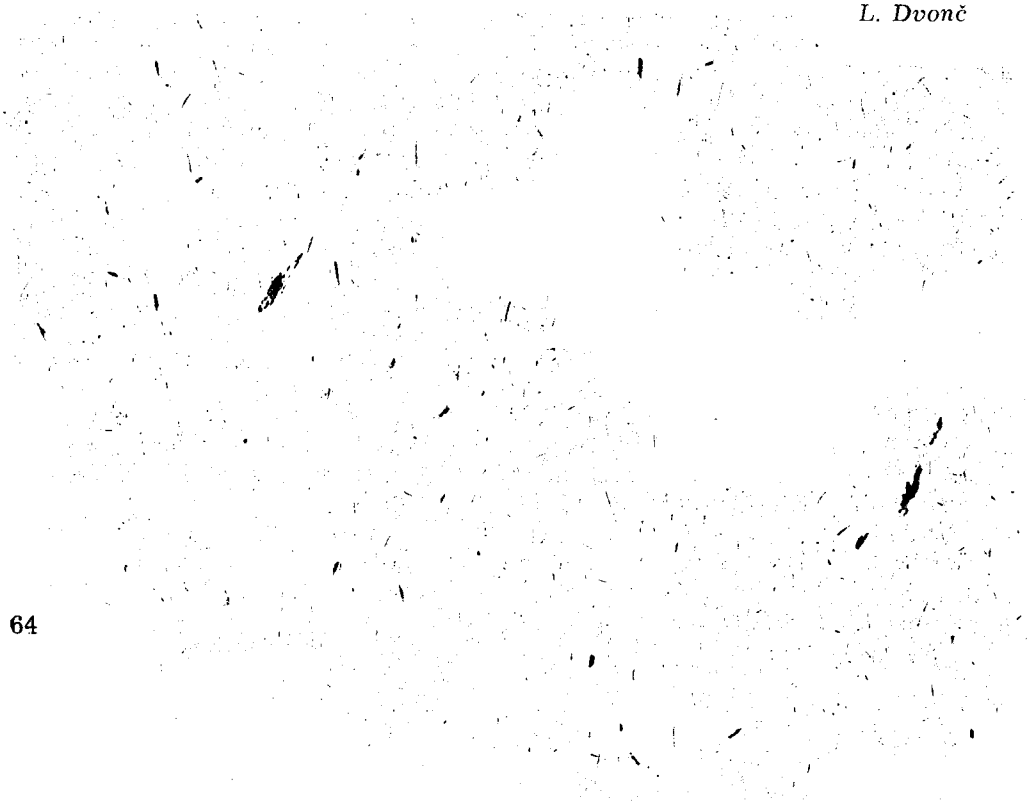

Pokyny pre autorov prispievajúcich do časopisu Slovenská reč

1. Maximálny rozsah príspevkov v jednotlivých rubrikách:
   Štúdie — 12 strán včítane literatúry a poznámok;
   Diskusie — 10 strán včítane literatúry a poznámok;
   Recenzie — 6 strán;
   Rozličnosti — 3 strany.

2. Rukopis musí byť napísaný strojom sýtou čiernou páskou, jedna strojom písaná strana má obsahovať 30 riadkov so zvyčajným množstvom písmen (60 úderov). Okraje: ľavý okraj 4 cm, pravý okraj 1 cm.

3. Celé meno autora a nadpis príspevku sa umiestňujú do ľavého rohu bez zarážky, a to v poradí: 1. meno autora, 2. nadpis. V recenziách a správach sa v záhlaví článku umiestňuje iba nadpis, meno autora sa uvádza pod príspevkom v pravom rohu a so skratkou rodného mena. V rubrike Rozličnosti sa v príspevkoch nadpis osobitne graficky nevyčleňuje, je súčasťou prvého riadku. Od ostatného textu sa oddeľuje pomlčkou.

4. V rukopise sa nesmie nič vyznačovať ani osobitným typom písma, ani riedením, ani podčiarkovaním. Osobitné typografické zásahy môže autor vyznačiť v kópii článku, ktorú odovzdáva spolu s originálom.

5. Poznámky treba uvádzať na osobitnom liste za textom príspevku, rovnako aj citovanú literatúru. Text poznámok sa píše bežne ako ostatný text (každý nový riadok sa píše so zarážkou 6 písmen), rovnako aj literatúra. V citovanej literatúre sa meno autora píše verzálkami. Pri citovaní literatúry, ako aj pri odkazoch na literatúru v texte treba zachovávať predpísanú normu (podľa doterajšej praxe).

6. Redakcia si vyhradzuje právo zasahovať do textu príspevkov najmä z hľadiska zachovávania normy a kodifikácie súčasnej spisovnej slovenčiny.

Index č. 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 45, 1980, číslo 1. Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadéme vied. Technická redaktorka J. Macherová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Povolené výmerom SÚTI 7/13.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA, Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1980.
Kčs 8,—.